

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

Yüksek Lisans Tezi

1990-2000 YILLARI ARASINDA ZORUNLU
GÖÇLE İSTANBUL'A GELEN KÜRT
KADINLARIN İSTİHDAMI

Fatime Özde KAYRAK

2501140847

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Yunus KAYA

İSTANBUL-2019

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**1990-2000 YILLARI ARASINDA ZORUNLU
GÖÇLE İSTANBUL'A GELEN KÜRT
KADINLARIN İSTİHDAMI**

Fatime Özde KAYRAK

2501140847

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Yunus KAYA

İSTANBUL-2019

Düzeltilmiş Tez

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : FATİME ÖZDE KAYRAK Numarası : 2501140847
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DOÇ. DR. YUNUS KAYA
Tez Savunma Tarihi : 04.09.2019 Saati : 11.00
Tez Başlığı : 1990-2000 YILLARI ARASINDA ZORUNLU GÖÇLE İSTANBUL'A GELEN KÜRT
KADINLARININ İSTİHDAMI.

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. YUNUS KAYA		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN GÜDER		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN ALPTEKİN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. EDİP ASAF BEKAROĞLU		
2- DOÇ. DR. HASAN KARATAŞ		

Açıklama

Tezde zorunlu göçe sebep olan “terör örgütleri” ibaresi açıklanarak söz konusu olan terör örgütlerinin PKK ve Hizbullah olduğu belirtilmiştir. PKK’nın kararkol baskınlarından ve çeşitli terör eylemlerinden bahsedilerek göç sürecinin itici güçleri vurgulanmıştır. Büyük iddia ve ifadeler yumuşatılmıştır. Enformel ilişki ağı, sınıfaltı, sosyal dışlanma gibi kavramlar detaylandırılarak açıklanmıştır. Önce kavramların genel olarak tanımı yapılmış daha sonra bu kavramlar hakkında farklı görüşlere başvurulmuştur. Etnisite kavramı, etnik köken olarak değiştirilmiştir. Kanarya Mahallesi nötrleştirilerek anlatılmıştır.

Giriş bölümünde 442 Sayılı Köy Kanunu’nun 74. Maddesi açıklanmıştır. Tezin mekan, zaman, etnik köken açısından sınırları belirtilmiş ve bu sınırların neden önemli olduğu belirtilerek tezin amacı netleştirilmiştir. Mülakat yönteminin zorluklarından bahsedilerek kullanılan sorulardan birkaçı örnek olarak verilmiştir.

Sonuç bölümünde tartışmanın devam etmesine neden olan referanslar ve tanımlar çıkartılarak görüşmeler sonucunda elde edilen çıkarımlara öncelik öncelik verilmiştir.

Son olarak yazım hataları düzeltilerek, kaynakça kısmı tez yönergesine uygun olarak yeniden oluşturulmuştur.

ÖZ

1990-2000 YILLARI ARASINDA ZORUNLU GÖÇLE İSTANBUL'A GELEN KÜRT KADINLARIN İSTİHDAMI

Fatime Özde Kayrak

Bu çalışmada, 1990 yıllarında Güneydoğu ve Doğu illerinde, güvenlik güçleriyle PKK¹ (Partiya Karkeren Kurdistan- Kürdistan İşçi Partisi) ve Hizbullah terör örgütleri arasında artan şiddet olayları sonucunda güven ortamının yok olması nedeniyle zorunlu olarak İstanbul'a göç eden Kürt kadınların, neoliberal ekonomi ile uyumlanarak dahil oldukları istihdam koşulları incelenmiştir. Göçe sebep olan çatışma ortamının yoğun olarak yaşandığı 1990 yılından başlayarak, çatışmalar sonucundan köydeki ekonomik koşulların kötüleşmesi, tarım ve hayvancılık gibi geleneksel geçim kaynaklarının sekteye uğramasıyla üretim yapadıkları için göç etmeyi tercih edenler de zorunlu göç kapsamında tutulmuştur. Bu nedenle “zorunlu göç” kavramı sadece silahlı çatışmalara birebir maruz kalanları değil, çatışmalardan dolayı şekilde etkilenenleri de içermektedir. Çalışma 1990 ve 2000 yılları arasında göç eden kadınlarla sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın kapsamı, kente geldikten sonra hem ev içinde hem de kamusal alanda görevleri artan, kimlik farklılıkları ve toplumsal cinsiyet kalıpları nedeniyle çalışma hayatında dezavantajlı konumda olan kadınlarla sınırlandırılmıştır. Çalışmadaki mekânsal sınır ise zorunlu göçle İstanbul'a gelenlerin yoğun olarak yaşadığı Kanarya Mahallesi'dir. Kanarya Mahallesi aynı zamanda göç edenlerin politik, ekonomik ve sınıfsal olarak benzer olduğu bir mahalledir. Görüşme yapılan göçmenlerin kent yaşamına benzer strateji ve ilişki ağlarını kullanarak adapte oldukları görülmüştür.

¹ Düzeltme

1990-2000 yılları arasında Kanarya Mahallesi'ne göç eden kadınların kente geldikleri tarihten itibaren yaptıkları işlerden başlanarak, çalışma koşulları incelenmiştir. Kazançları üzerinde söz haklarının olup olmadıkları, birikim yapıp yapamadıkları ve eğitim durumları ile ilgili sorular sorulmuştur. Mevcut yaşam koşullarının ve ekonomik durumlarının çocuklarını yetiştirme koşullarına etkisi ve yoksulluklarının gelecek nesillere aktarılır olup olmadığı mülakat yöntemi kullanılarak araştırılmıştır.

ABSTRACT
EMPLOYMENT OF WOMEN WHO CAME İSTANBUL WITH FORCED
MIGRATION BETWEEN 1990 AND 2000

Fatime Özde Kayrak

In this study, the employment conditions and harmonization with neoliberal economy of the Kurdish women who migrated to Istanbul by necessity are examined. This necessity was due to the disappearance of an environment of trust in the Southeastern and Eastern provinces as a result of increasing acts of violence between the security forces and terrorist organizations such as the PKK and Hizbullah in 1990s. The empirical scope of the thesis covers the immigrants starting from the year of 1990 when it was an intense conflict environment. They migrated because of the deterioration of the economic conditions in their villages and due to the disruption of traditional livelihoods such as agriculture and livestock. Therefore, “forced migration” not only includes migrants who were directly affected from armed conflicts but also those who were indirectly affected. The study is limited to women who migrated between 1990 and 2000.²

The scope of the study is limited to women who are disadvantaged in their working life due to identity differences and gender stereotypes and also with their increasing duties in the household and in the public life. The spatial limitation of the study is the Kanarya Neighborhood in Istanbul, which hosts a dense population of such migrants. The Kanarya Neighborhood is also a place where the migrants who live there resemble each other politically, economically and socially (in terms of social classes). It is seen that the interviewed immigrants adapt to urban life with similar strategies and relationship networks.

Starting from the date when women came to the city, working conditions of women who migrated to Kanarya between 1990-2000 were examined. Their rights over their incomes, their educational status and whether they can make savings

² Düzeltme

were asked in the interviews. The impact of their current living and economic conditions on the raising of their children and whether their poverty is transferable to future generations were also investigated by using the interview method.

ÖNSÖZ

1990-1995 yılları arasında Güneydoğu ve Doğu Bölgesinden kitlesel kopuşlar yaşanmış, evlerini terk eden halkın bir kısmı önce ilçelere, sonra kent merkezlerine göç etmiştir; bir kısmı ise doğrudan İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır, Antalya gibi daha büyük kentlere doğrudan göç ederek yeni düzenlerini kurmaya çalışmıştır. 1990'lardaki göçü 1980'lerdeki göçten ayıran en temel özellik, göçün kitlesel olarak ve zorunlu bir şekilde yapılmış olmasıdır. 1980'lerde kırdan üretim imkânı bulamayanlar göçü kademeli olarak tecrübe ederek, kente bir nebze ayak uydurduktan sonra ailelerini yanlarına almışken; 1990'larda göç edenler arkalarında akraba, ev, tarla, hayvan bırakmadan, tüm varlıklarını ucuza satarak ya da geride bırakarak göç etmiştir. Bu göçün temel sebebi güven ortamının yitirilmiş olmasıdır. Güven ortamının yitirilmesinde PKK ve Hizbullah gibi terör örgütlerinin şiddet eylemlerine karşılık önlem olarak 442 Sayılı Köy Kanunu'nun 74. Maddesinde yapılan değişiklikle Geçici Köy Koruculuğu sisteminin getirilmesinin rolleri vardır. İki ateş arasında kalan yerel halk kent merkezlerine göç etmeyi tercih etmiştir. Bu göç kitlesel olarak, bütün köy halkının kararı ile gerçekleşmiştir.³

Toplumsal ve geleneksel olarak dezavantajlı konumda olan kadınların göç tecrübeleri de zorludur. Kente geldiklerinde Türkçe bilmeyen kadınlar ilk olarak iletişim problemiyle karşılaşmışlardır. Pazara bile yalnız gidemiyor olmaktan yakınan kadınların diğer yaşadıkları zorluk barınma ile ilgilidir. Kalabalık aile yapısından gelmelerinin yanında, kentte akrabalarıyla tek odalı evlerde uzun süre yaşamak zorunda kalmışlardır. Etnik kökenleri dolayısıyla ev kiralamakta zorlanan Kürtler, kentte Kürt olmakla köylerinde Kürt olmanın farkına ilk olarak ev kiralamakta zorlanmalarıyla varmıştır. Akrabalık, hemşerilik gibi ilişkiler sonucunda geçinmelerini sağlayacakları işleri bulan kocalarına, ev içinde yardım etmişlerdir. Eşlerinin yaptıkları işlerin ev içindeki kısımlarına yardım eden kadınlar, kazanç üzerinde tek başlarına söz hakkına sahip olamamıştır. Örneğin Mardinli ailelerin genel olarak geçimlerini sağladıkları midye işinin ev içinde

³ Düzeltme

yapılan yıkama, temizleme, doldurma, pişirme bölümlerini kadınlar yapmış; büfe bulma, büfelere midyeleri satma bölümlerini eşleri yapmıştır. Bu iş bölümünde kadınlar kendi görevlerini genel olarak yardım olarak tanımlamıştır. Yapılan bir diğer iş olan parça başı ürün almak da ev içinde yapılabilen bir iş olduğundan, kadınlar kendilerini hiç çalışmamış olarak tanımlamıştır. Yapılan bir diğer iş ise tekstil atölyelerinde çalışmaktır. Atölyelerde çalışan kadınların ortak olarak söylediği bu çalışma koşullarının çok zor ve ağır olduğudur.

Sonuç olarak hem etnik kökenleri hem de cinsiyetleri dolayısıyla çalışma hayatında zorlanan kadınların çalışmamak gibi bir seçenekleri bulunmamaktadır çünkü bu göç zorunlu olarak yapılmıştır ve geride destek alabilecekleri ya da dönebilecekleri köyleri bulunmamaktadır. Çalışmada zorunlu göç neticesinde kente geldikten sonra istihdama katılmak zorunda kalan kadınların çalışma koşulları, emeklerinin değeri, kazançları üzerindeki payları tartışılmıştır. Hali hazırda yaşanan neoliberal ekonomik dönüşümün içinde Kürt ve kadın olmanın hangi alanlarda dışlanmaya neden olduğu incelenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda verilere ulaşmanın en etkili yolu olarak belirlenen mülakat yönteminde görüşmecilerle güven ortamının sağlanması oldukça güç olmuştur. Gerek benim Kürtçe bilmiyor olmam, gerek onların göç süreci hakkında konuşmak istememesi mülakat sürecini uzatmış ve bazı mülakatlar değerlendirilmeye alınmayacak kadar kısa ve verimsiz geçmiştir. Farklı yaş gruplarından ve farklı çalışma kollarından olan kadınlarla görüşme yapıldıktan sonra mülakat süreci sonlandırılarak, yazım sürecine geçilmiştir.⁴

Uzun ve zorlu çalışma süresinde ilgisini esirgemeyerek her konuda bana destek olan Yunus Kaya'ya, mülakatları gerçekleştirebilmem için anahtar kişilerle beni tanıştıran Eşit Haklar Derneği çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

Fatime Özde KAYRAK

İstanbul 2019

⁴ Düzeltme

İçindekiler

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
Kısaltmalar	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL DÖNEM, YOKSULLUK VE DIŞLAMA

3.1. Türkiye Ekonomisinin 1980'lerdeki Dönüşümü	26
3.2. 1980'lerdeki Ekonomik Dönüşüm İçinde Kadın İstihdamı	29
3.3. Göç, Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Yoksulluğun Kadınlaşması	34
3.4. Sınıfaltı (Underclass)	46
3.5. Yoksulluğun Ekonomik Olmayan Boyutu: Dışlanma	48
3.6. Tanıyarak Dışlama ve Kürtler	51
3.7. Kentte Mekân	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZORUNLU GÖÇ VE SONRASI İLK DÖNEM

4.1. Köy Koruculuğu ve Göçün Diğer Nedenleri	66
4.2. Kadınların Kentteki Yaşamı	82
4.3. Yeni Bir Dil Olarak Türkçe	98
4.4. Eğitim Koşulları	101
4.5. Geri Dönüş Bakış	105

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Kaynakça	118
Ek.....	128
SORULAR.....	130

Tablolar Listesi:

Tablo 1: Göç Eden ve Dönerlerle İlgili Sayısal Veriler	6
Tablo 2: Cinsiyete ve Yerleşim Yerine Göre İş Bulma Süresi	7
Tablo 3: Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Aylık Ortalama Brüt Ücret ve Yıllık Ortalama Brüt Kazanç.....	31

Kısaltmalar Listesi

AB : Avrupa Birliği

ANAP : Anavatan Partisi

BM : Birleşmiş Milletler

DEP : Demokrasi Partisi

DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DYP : Doğru Yol Partisi

HDP : Halkların Demokratik Partisi

HEP : Halkların Emek Partisi

IMF : Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

JİTEM : Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele

KDRP : Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi

OHAL : Olağanüstü Hal

PKK : Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kürdistan)

SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1990 yıllarda Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinden gerçekleşen kitlesel göçü anlayabilmek için biraz daha önceki sisyasi ve toplumsal sürece bakmak gerekmektedir. 1980 askeri darbesi ile gelen baskıcı ve yasaklayıcı yapı 1983 yılında yerini sivil yönetime bırakmış olsa da PKK'nın 15 Ağustos 1984 Eruh ve Şemdinli baskını ile başlayan silahlı saldırıları Doğu ve Güneydoğu illerinin olağanüstü hâl (OHAL)'le yönetilmesiyle sonuçlanmıştır (Balta Paker, 2010). 26 Mart 1985 tarihinde, 442 Sayılı Köy Kanunu'nun 74. Maddesinde yapılan değişiklikle Geçici Köy Koruculuğu sistemi getirilmiştir.⁵

74. Madde: “*Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi mahsul zamanlarında çapulcular ve eşkiya türemiş ise yağmadan köy halkını korumak için köylünün eli silah tutanlarından lüzumu kadarını gönüllü güvenlik korucusu ayırarak bunların isimlerini bir kağıda yazıp kaymakama götürür. Kaymakamın müsaadesi olursa bu gönüllü güvenlik korucuları asıl korucularla beraber yağmacılara ve eşkiyaya karşı köy ve köylüyü korurlar.*” (Köy Kanunu, 1924)

74. maddeden de anlaşılacağı üzere, Başbakan Turgut Özal döneminde hükümet, köy korucularını işe almak için köy muhtarı ve ihtiyar meclisi de dahil olmak üzere yerel halkı PKK ile mücadele amaçlı olarak göreve çağırmıştır. Korucu olmayı kabul etmeyen köylerin boşaltılması, özellikle 1990-1995 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu bölgesinden kitlesel kopuşlara neden olmuştur. Zorunlu göç ile yerlerinden edilen Kürtler, köylerinden çok uzakta, başka türlü bir üretim biçimi içinde, hiç düşünmedikleri kentlerde, planlamadıkları koşullarda kendilerini çalışmak zorunda bulmuştur. Bir yanda PKK'nın koruculuğu kabul eden köylere yaptığı baskınlar, bir yanda koruculuğu kabul etmeyen köylerin güvenlik

⁵ Düzeltme

gerekçesiyle boşaltılması göçün zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın amacı 1990 sonrası zorunlu göç nedeniyle İstanbul'a gelen ve akraba ilişkilerini kullanarak Kanarya Mahallesi'ne yerleşen Kürt kadınların ne gibi işlerde çalışarak istihdama katıldıklarını; kentte, köydeki yaşamlarından her anlamda uzak düştikleri bir yaşamda etnik farklılıklarından dolayı maruz kaldıkları dışlanmanın hangi alanlarda görünür olduklarını incelemektir.

Göç sürecinde ve nihai yerleşim yeri olan kentlerde yaşanan acılar, hak arama mücadeleleri, geri dönüş projeleri, üretim ekonomisine katılma çabaları, eğitim talepleri, bir çok kitaba, rapora, araştırmaya konu olmuştur. Zorunlu göç olgusuna uluslararası ve ulusal hukuk, vatandaşlık ve insan hakları çerçevesinden bakan, bu çerçeve içinde yaşanan sorunlara dikkat çeken araştırmalardan biri 2006 yılında yapılan “'Zorunlu Göç' ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrasında Vatandaşlığın İnşası” araştırmasıdır (Kurban, Yüksek, Çelik, Ünal, & Aker, 2006). Zorunlu göçü sadece ulusal değil uluslararası bir sorun olarak da değerlendiren bu çalışma, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'nin zorunlu göç sürecine yaklaşımını; zorunlu göçün Uluslararası İnsan Hakları kurum ve kuruluşlarına yansımalarını değerlendirmiştir. “Tazminat Yasası ve Köye Geri Dönüş Projesi” nin uygulanması açısından yetersizliklere, politika uygulama aşamasında zorunlu göç mağdurlarının yaşam koşullarını düzeltmek için özel bir bütçenin oluşturulmamış olması eleştirilmiştir. Tazminat kapsam ve miktarının artırılması, köy koruculuğunun kaldırılması, mayınların temizlenmesi gibi önerilerde bulunulmuştur. Kalkınma Merkezi'nin “Zorunlu Göç ve Etkileri” (Kalkınma Merkezi, 2010), Başak Kültür Sanat Vakfı'nın “Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri” (Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2004) gibi raporlar ise göç edenlerin kentteki yaşam koşulları üzerinden yapılmış çalışmalardır. Diyarbakır, Batman, İstanbul, Mersin gibi göç alan kentlerdeki, yerleşik oldukları kentlerden ayrılan Kürtlerin mülkiyet hakları ile ilgili iddiaları, siyasi, sosyal, ekonomik yaşantıları ve yaşam mücadeleleri incelenmiştir.

Yöntem olarak farklılık gösteren çalışmalara örnek olarak ise sözlü mülakatlara dayanan “Ne Değişti?” (Çağlayan, Handan; Özar, Şemsa; Tepe Doğan, Ayşe, 2011) gösterilebilir. Yine mülakatlara dayanan ancak göç sürecini değil göçün Ankara’daki sokak çocukları üzerindeki etkilerini inceleyen “Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe...” (Altıntaş, 2014); zorunlu göç sonucu İstanbul’un çöküntü bölgelerinden Tarlabası’na yerleşen Kürt emek gücüyle görüşmeler yaparak, göçü deneyimleyenlerin kente tutunma çabalarının değerlendirildiği “Esmer Yakalılar” (Alpman, 2016) hem yöntem olarak hem de göçün üzerinden geçen süreç de göz önüne alındığında zorunlu göçün sonuçlarının değerlendirilmesi açısından benzerlik göstermektedir.⁶

Göçün üzerinden geçen yaklaşık yirmi beş yıllık süre artık bizler için göçün sonucunu görünür kılmaya başlamıştır. Başlangıç noktası açısından farklılık gösteren araştırma ise T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı’nın talebi ve koordinatörlüğünde, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yapılan “Türkiye’de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması”dır (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006). Bu araştırmada göç veren 14 il ile göç alan 10 il ve diğer 57 ilin kentsel ve kırsal alanlarını temsil eden yaklaşık 6 bin hanehalkından oluşan geniş bir örneklem üzerinden göç sürecinin sosyoekonomik durumda yarattığı değişimi ortaya koymak üzere çalışma durumu, sağlık güvenceli, ev sahipliği, konut büyüklüğü ve refah durumu hakkında bilgiler toplanmıştır. Zorunlu göçün üzerinden geçen zamanla birlikte göç çalışmaları farklılaşmış, göç sürecini hukuksal açıdan tartışan, göç edenlerin hikayelerini konu alan, sayısal verilere dayanan, göç sonucu kentsel dönüşümü ve üretime katılma yöntemlerini inceleyen araştırmalar bir yana; göç alan kentlerde, göç edenlere yönelik olarak, kentin yerlilerinin refleksleri de incelenmiştir. Bu alanda yapılan araştırmalardan biri “Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler” (Saraçoğlu, 2014). İzmir’de yaşayan orta sınıfın göçmen Kürtleri algılayış biçimlerini inceleyen Saraçoğlu, Kürtlere karşı düşmanlığın klasik Türk milliyetçiliğiyle açıklanamayacağını ileri

⁶ Düzeltme

sürmüş; son yirmi yılda yaşanan zorunlu göç ve neoliberal dönüşüm sonucunda Kürt göçmenlerin mekânsal ve sosyo-ekonomik olarak ayrıştırılmasını “tanıyarak dışlama” kavramıyla açıklayarak literature katkıda bulunmuştur.

Çalışmamın araştırma konusu olan zorunlu göçle İstanbul’a gelen Kürt kadın emek gücü için önemli değişimlere sebep olaran 24 Ocak kararlarıyla birlikte, Türkiye ekonomisinde yaşanan neoliberal politikalarla serbest ekonomiye geçilmiş, geniş çaplı özelleştirmeler başlamış, finans piyasaları ve bankacılık sistemi güçlendirilmiştir. Hem Özal’ın kamuoyunda oluşturduğu olumlu izlenim hem de 12 Eylül 1980 askeri darbesi 24 Ocak Kararlarının hayata geçirilmesi için uygun ortam oluşturmuştur. Neoliberal ekonomik düzen gereği ulusal ekonomideki birikim ve kaynakların dağılması konusunda pazar fiyatları belirleyici olmuştur. Diğer yandan bu süreçte devlet küçülmüş ancak mal ve hizmet ihracatını arttırmaya yönelik desteğini de sürdürmüştür. Ulusal ekonominin yapısı pazar ekonomisinin gücüne bırakıldığından, özel sektörün ağırlığı artmıştır. 1988 yılına gelindiğinde ihracata dayalı büyümenin iktisadi ve sosyal açıdan sınırlarına ulaşılmıştır (Özar & Ercan, 2004, s. 193). Özellikle 1990’lı yıllarda mal ve sermaye hareketlerinin tam olarak serbestleşmesi, sürekli değişen koalisyon hükümetleri, bu yılları hem siyasi hem de ekonomik anlamda istikrarsızlaştırmıştır.

Neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlandığı dönemde yaşanan keskin dönüşüm, zaman içinde olgunlaşarak 1990’ların sonunda yerini yeniden yapılandırmaya bırakmıştır (Bayramoğlu, 2005, s. 284). Bu yeniden yapılanma sürecinde küresel ekonomiyle uyumlu bir şekilde hareket etme kapasitesi olan sermaye sınıfı iktidar içinde daha görünür olmaya başlamıştır. Sermaye birikimi için emek yoğun üretimde piyasanın ihtiyaç duyduğu ucuz emek arzı genellikle Kürt emek gücü olmuştur (Alpman, 2016).

Sermaye birikiminde yaşanan dönüşümün ucuz emek talebinin ve kentlerde vasıfsız emek gücü olan, göçten yoksullaşarak çıkan Kürtlerin ekonomiye eklemlenme mücadelesinin aynı döneme denk geldiği göz önüne alınırsa; yeni

ekonomik düzenin arz ve taleplerinin uyumlandığı söylenilebilir. Diğer yandan çalışmamın esas odak noktası, kamusal alanda görünmeyen ancak ev içinde parça başı üretimde önemli bir yere sahip olan kadın emeğinin, giderek değersizleşmesi ve ucuzlaşmasıdır. Özetle çalışmamın başlangıç noktasında küreselleşmeyle birlikte yaşanan ekonomik dönüşüm ve entegrasyon süreci olsa da, zorunlu göçü yaşayan kadınların hem etnik köken⁷ hem de cinsiyet farklılıklarından dolayı istihdama katılım süreçleri onları daha da marjinalleştirmiştir. Bu nedenle kadınların köylerinden, istemeyerek de olsa, çıkıp kente gelmelerinden sonra çalışma hayatına başlamaları onları özgürleştirdi mi, yoksa başka yüklerin altına mı soktu, iki farklı görüşü karşı karşıya getirmiştir.

Bu çalışmada zorunlu göçü tecrübe etmiş Kürt kadınların küresel ekonomiye entegre olma yönünde evrilen Türkiye ekonomisine ucuz emek anlamında sağladıkları “katkı”lar araştırılacaktır. Örgütsüz, ucuz, kayıt dışı emek kullanılarak elde edilen sermaye birikimi ile Kürt kadınların güvencesiz işçi olmaları, emek piyasasının en altında yer almaları zorunluluk mu yoksa tercih mi tartışılacaktır. Zorunlu göçle batı kentlerine gelen Kürt emek gücü inşaatlarda, konfeksiyon atölyelerinde çalışmakta, hamallık, seyyar satıcılık yapmakta, ev eksenli her türlü işi yapmakta kısacası kayıt dışı ekonominin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu durum kadınlar için de benzerlik göstermekte, hamallık ya da inşaat işçiliği yapmasalar da, tuvalet temizleme, tekstil atölyelerinde ağır şartlar altında çalışma, evde parça başı üretim yapma, eş zamanlı olarak geniş aile bireylerinin bakımını üstlenme gibi ucu açık, belli bir tanımı olmayan, kadınlara özgü olarak algılanan her türlü işi yaparak hayatta kalmışlardır. Aile için belli bir ücret almadan çalışma ve gündelik ev işlerini yapıp aile bireylerinin bakımını üstlenme kadınlar için yeni olmasa da, kamusal alanda, bir patrona bağlı olarak, belli bir ücret karşılığı çalışmak kente özgüdür. Bunu evden dışarı çıkmış olmakla birlikte özgürleşme olarak anlatan görüşmeciler olduğu gibi, kötü şartlarda çalışarak sağlığını yitirdiğini ve bu çalışma şartlarının çok zor olduğunu söyleyen görüşmeciler de olmuştur.

⁷ Düzeltme

Zorunlu göç araştırmalarında göç eden yurttaşların sayısı farklılık gösterse de en kapsamlı “resmi” belge niteliğinde olan, 1998 yılında yayınlanan “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu”na göre 378335 kişi göç etmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, 1997).

Tablo 1: Göç Eden ve Dönenlerle İlgili Sayısal Veriler

İLLER		GÖÇ EDEN				GERİ DÖNEN				GERİ DÖNÜŞÜ UYGUN GÖRÜLEN				GERİ DÖNMEK İÇİN MÜRACAT			
		KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS	KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS	KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS	KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS
O H A L	D.BAKIR	90	225	7.745	50.371	7	9	323	1.820	2	0	55	449	24	59	1.895	10.505
	HAKKARİ	42	145	5.026	41.761	7	2	303	2.720	2	0	126	972	3	1	331	4.526
	ŞİİRT	81	109	4.908	31.848	3	1	136	782	25	1	0	0	27	2	995	6.006
	ŞIRNAK	105	225	9.734	71.874	5	1	198	1.016	10	3	591	3.990	10	3	633	4.365
	TUNCELİ	183	823	8.439	41.939	10	2	213	714	32	29	600	2.726	27	25	496	3.111
	VAN	16	87	1.756	13.573	2	3	118	826	2	3	118	826	4	40	820	5.740
M Ü C A V İ R	TOPLAM	517	1.614	37.608	251.366	34	18	1.291	6.096	73	36	1.490	8.963	95	130	5.170	34.253
	BATMAN	32	110	2.456	18.409	4	0	123	714	5	10	327	2.185	1	3	139	804
	BİNGÖL	41	288	3.702	24.944	6	18	280	2.442	6	15	274	1.904	2	2	69	571
	BİTLİS	88	125	4.379	30.411	21	14	790	4.636	9	14	573	3.465	11	14	422	2.161
	MARDİN	129	134	8.008	52.826	8	7	446	3.447	0	0	0	0	23	17	902	6.191
	MUŞ	13	74	1.161	9.370	5	13	856	5.658	8	24	296	2.573	8	61	355	3.712
	TOPLAM	303	731	19.706	126.969	44	52	2.495	16.897	28	63	1.470	10.228	45	97	1.887	13.439
EN. TOPLAM		820	2.345	57.314	378.335	78	70	3.786	22.993	101	99	2.960	19.191	140	227	7.057	47.692

*Kaynak: İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İçtüzüğü’nün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü’nün araştırmasında ise daha 1986-2005 yılları arasında güvenlik nedenleri ile 953680 ile 1201200 arası kişinin göç ettiği tahmin edilmiştir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü, 2006, s. 106). İki rapor arasındaki farkın sebebi hem yılların hem de araştırma yapılan şehirlerin farklı olması olabilir ancak yine de bu iki araştırmadan göçün dalgalar halinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Göç tek bir seferde gerçekleşmemiş, kentin sunduğu imkânlar ve köyün olanaksızlıkları önce köyden kent merkezine, sonra büyük kentlere göçün devam etmesine neden olmuştur. Kesin sayılara ulaşmanın

zorluğuyla birlikte neoliberal ekonomik düzende göçten hemen sonra istihdama katılmak oldukça güç olmuştur. Hacettepe Üniversitesi'nin araştırmasına göre göçe katılan erkeklerden hemen iş bulabilenlerin oranı %13,2 kadınların ise %8,4'tür. Göçten sonra iş aramayan kadınların sayısı ise %51,5 gibi oldukça yüksek⁸ bir orandır. Araştırmadan bunun sebebi net olarak belirtilmemişse de kadınların ev içi görevleri, çocuk bakımı, Türkçe bilmemeleri ve tahakküm mekanizmaları göz önüne alınırsa anlaşılabilir. İş bulamayan erkeklerin oranı %10,8 iken kadınların oranı %22,2'dir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006, s. 84).

Tablo 2:Cinsiyete ve Yerleşim Yerine Göre İş Bulma Süresi

İŞ BULMA SÜRESİ	CİNSİYET		YERLEŞİM YERİ		TOPLAM
	ERKEK	KADIN	KENT	KIR	
Hemen Buldu	13,2	8,4	11	9	10,6
1 Hafta İçinde	1,9	0	0,8	1,2	0,8
1 Hafta ile 1 Ay Arası	14,6	0,9	7,4	5,6	7
1 Aydan Fazla	52,6	16,9	37,7	16,6	32,8
İş Aramadı	6,8	51,5	26,6	48,4	31,7
İş Bulamadı	10,8	22,2	16,6	19,2	17,2
TOPLAM	100	100	100	100	100
Sayı	338	392	171	559	730

*Kaynak: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması.

Daha dar kapsamlı bir araştırma olsa da İstanbul'da yapılan "Ne Değişti?" kitabında kadın ve kız çocukların ev temizliği, çocuk bakımı, mevsimlik işçilik gibi oldukça sınırlı bir alandan çalışma hayatına girdiklerini söylemek mümkündür (Çağlayan, Handan; Özar, Şemsa; Tepe Doğan, Ayşe, 2011, s. 30). Bu araştırmaya göre göç çok küçük yaşlarda katılmış ya da direkt göç edilen kent olarak İstanbul'da doğmuş 18-24 yaş arasındaki kadınların %30'u; 12-17 yaş arasındaki kız çocukların ise %76'sı tekstil işinde çalışmıştır (Çağlayan, Handan; Özar, Şemsa; Tepe Doğan, Ayşe, 2011, s. 185).

⁸ Düzeltme

Bu veriler göz önüne alındığında, her ne kadar neoliberal ekonomi politikalarının ihtiyaç duyduğu ucuz emek arzının tamamen zorunlu göçü tecrübe eden Kürt emek gücüyle karşılandığı iddia edilemese de, dezavantajlı grup olmaları sebebiyle göçü tecrübe eden Kürt kadınların, söz konusu esnek çalışma koşullarının dışında kalması çok mümkün olmamıştır. Ucuz emek piyasasında Kürt kadınların görünürlüğü tesadüf ya da kader değildir. Bu araştırmada zorunlu göçün ardından kente gelir gelmez çalışmak zorunda kalan kadın göçmenlerin emeklerini ne şekilde arz ettikleri incelenmiştir. Çalışmada görüşme yapılan kadınların sayısı sınırlı olduğu için, çalışmanın zorunlu göçle İstanbul'a gelen tüm Kürt kadınları kapsayan sonuçlara ulaşmak gibi bir iddiası bulunmamaktadır ancak yapılan görüşmelerde kadınların istihdam tecrübeleri benzerlik göstermektedir.

Çalışmanın zaman açısından sınırı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki çatışma ortamının arttığı yıllar olan 1990-2000 yıllarıdır.⁹ Bu süreçte gerek PKK ve Hizbullah baskısından dolayı, gerek güvenlik önlemleri neticesinde devlet eliyle boşaltılan bölgelerde yaşayamaz hale gelen sivil halkın kitlesel göç sonucu İstanbul'da yerleştiği mahallelerden biri olan Kanarya Mahallesi, çalışmanın mekansal sınırıdır. Türkçe bilmeden, hiçbir işte çalışma tecrübesi olmayan, köyde ev içi gündelik işlerde ataerkil aile yapısı içinde hizmet ederek çalışan kadınların göç sonucu zorunlu olarak üreticilikten tüketiciliğe geçişi ve istihdama katılmaları incelenmiştir. Kadın olarak çalışma hayatına girmek, istihdama katılmak, toplumsal cinsiyet rolleriyle birlikte hem kamusal alanda hem de özel alanda çeşitli görevler üstlenmek yeterince zorken; farklı bir etnik kökenden, farklı bir dil ve kültürden gelen kadınların mevcut ekonomik ve toplumsal konumda ne gibi dışlanmışlıklarla karşılaştıkları araştırılmıştır. Çeşitli farklılıklar ve sosyal dışlanmalar nedeniyle kadınların ev eksenli, parça başı işlerde çalışması haneye giren geliri arttırırken; kadınlar esnek çalışma şartlarını bir tercih olarak değil zorunluluk olarak kabul etmiştir (Özar & Ercan, 2004). Köyde ailelerinin topraklarını işleyip, kendileri için üretim yapan, yine ev içi

⁹ Düzeltme

sorumlulukları kenttekiyle benzerlik gösteren kadınların, kente geldikten sonra kendilerini yoksul hissetmelerinin nedenlerini araştırmak için İstanbul'a gelmeden önce yaşadıkları yoksullaşma, evsizleşme sürecinden başlanarak görüşme soruları hazırlanmıştır. Çalışmada sınırlı sayıda görüşme yapılabildiği için ve her tecrübe öznel olduğu için varılan sonuçların tüm Kürt kadınları, tüm zorunlu göçle İstanbul'a gelenleri, kentin çeperinde yaşayan herkesi ya da tüm dezavantajlı grupları kapsadığı iddia edilmemektedir.

Araştırmanın öznesi olan kadınların, düşük ücretli işlerde istihdam etmesi Kürt olmalarıyla ve zorunlu göçle alakalı mıdır yoksa neoliberal ekonomik düzende tüm kadınlar aynı şartlarda mı çalışmaktadır; yoksulluk bu istihdam koşullarında dönüştürülebilir mi yoksa kent koşullarında katı ayrımlar mevcuttur çalışmanın sorunsallarıdır.¹⁰ Bu sorunsallar çerçevesinde neoliberalizm, yoksulluk, zorunlu göç, kadın istihdamı gibi farklı odak noktaları mevcuttur. Bu alt başlıklar özelinde ayrı ayrı literatür çalışması yapılmış olsa da zorunlu göçle kente gelip gecekondü mahallelerinde yaşayan Kürt kadınların istihdamı özelinde, spesifik bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmayı birçok araştırmadan ayıran özellik, zorunlu göç sürecini ve istihdam koşullarını birebir kadınlar üzerinden, mülakat yönteminin kullanılmış olmasıdır. Mülakatta kadınlara İstanbul'a geliş nedenleri ve göç süreçleri, ilk geldiklerindeki barınma koşulları, aile yapıları, istihdam şartları, çocukları, eğitim durumları, medeni halleri ile ilgili sorular sorulmuştur. Hangi olay sonucu, hangi yılda göç etmeye karar verdiniz, göç ettikten sonra ilk olarak nasıl bir yerde ikamet etiniz, dil farklılığı nedeniyle sosyal ilişki kurmakta zorluk çektiniz mi, göç etmeden önce çalışıyor muydunuz, ettikten sonra ne gibi işlerden para kazandınız, göçmen bir Kürt kadını olarak hayatınızda neler değişti, erkeklere oranla çalıştığınız saat ve ücret arasında ne gibi farklar vardı, eşit ücretle çalışabiliyor muydunuz, kazandığınız paranın üzerinde tek başınıza söz hakkına sahip miydiniz saha araştırmasında görüşme yapılan kadınlara sorulan sorulardan bazılarıdır. Kadın olmanın, Kürt olmanın, yerinden edilmiş, köyünü terk etmiş, geri

¹⁰ Düzeltme

dönememiş olmanın kent yaşamında ve kuşaklar arasında ne gibi sonuçlar doğurduğu incelenmiştir. Göç sürecinin sosyoekonomik durumda yarattığı değişimi ortaya koymak için çalışma durumu, sağlık güvencesi, ev sahipliği, konut büyüklüğü ve refah durumuna ilişkin bilgiler toplanmıştır. Göç öncesinde temel olarak tarım sektöründe kendisi için ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların kentlerde ne gibi işlerde çalıştıkları araştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın yöntemi anlatılmıştır.¹¹ 1990 sonrası İstanbul'a zorunlu göç neticesinde Güneydoğu ve Doğu illerinden gelen, kendisini etnik anlamda "Kürt" olarak tanımlayan, 9 kadınla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Saha çalışması başlamadan önce hedeflenen görüşme sayısı 20 iken, araştırmacı ile görüşmeciler arasında güvenin tam olarak sağlanamaması, siyasi nedenlerle görüşmecilerin yaşadıklarını anlatmak istememesi, gerçek isimler kullanılmayacak olsa da çalışmanın yayınlanacak olması görüşmelerin 20'ye tamamlanamamasına neden olmuştur. Yine de yapılan görüşmeler ilerledikçe doygunluk noktasına ulaşılmış olması ve görüşmelerin birbirinin tekrarı haline gelmesi sayının 9 ile sınırlandırılmasına kararının verilmesine neden olmuştur. Görüşme yapılan kadınlara "kartopu örnekleme yöntemi" ile erişilmiş, görüşmeler 45-90 dakika arasında sürmüştür. Yaklaşık üç ay süren saha çalışması, Afrin operasyonu gibi siyasi krizlerden ötürü güven ortamının giderek bozulması neticesinde kısa tutulmuş, daha fazla kadına ulaşmak ve onları görüşmelere ikna etmek zorlaştığından, görüşülen kadın sayısı planlananın altında kalmış olsa da verileri değerlendirme aşamasına geçilmiştir. Mülakat yönteminin zorlukları saha çalışması aşamasında giderek hissedilir hale gelmiştir. Hem hedeflenen görüşme sayısı olan 20'ye ulaşılamamış hem de saha çalışması planlanandan çok daha uzun sürmüştür. Diğer yandan görüşmecilerin yoğun çalışmaları nedeniyle uygun zaman belirlemek oldukça zor olmuş, hatta bazı görüşmeler kadınlar işlerini yaparlarken gerçekleşmiştir. Çeşitli yaş aralığından ve meslek gruplarından kadına ulaşılmış olması, göç yıllarının ve göç basamaklarının farklı olması, göçün itici nedenlerinin

¹¹ Düzeltme

genel anlamda benzerlik gösterse de siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan farklı örneklerin elde edilmiş olması görüşmelerin hedeflenilenin altında bırakılarak saha çalışmasının sonlandırılması fikrini hızlandırmış, yazım aşamasını ve karşılaştırmayı kolaylaştırmıştır. Araştırma hali hazırda Kürt olmak, kadın olmak, zorunlu göçle yerinden edilmiş olmak gibi kıstaslarla sınırlıyken, zorunlu göçten en yoğun şekilde etkilenen mahallelerden biri olan Kanarya Mahallesi'nin seçilmesi çerçeveyi netleştirmiştir.

Küçükçekmece'ye bağlı olan Kanarya Mahallesi'nin araştırmanın alanı olarak seçilmesinin nedeni, zorunlu göçle tabi olanların yoğun bir şekilde bu bölgede yaşıyor olmasıdır. Kanarya Mahallesi'ndeki anahtar kişiye ulaşarak mülakat sürecini sağlamakta ise Eşit Haklar Derneği'nin iletişim ağı kullanılmıştır. Zorunlu göçle birlikte büyüyen bu mahalleye göç hala devam etmektedir. Mahalle kendine özgü ekonomik ve politik bir yapıya sahip olmakla birlikte mahalle halkı genel olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinden gelen kişilerden oluşmaktadır. Kanarya Mahallesiyle ilgili olarak az sayıda kaynağa ulaşılmış olmasından dolayı çalışmam için elde edilen bilgiler daha çok mülakat yaptığım kadınların söylediklerine dayanmaktadır. 1990 yılında Kanarya mahallesi'nin nüfusu 33990 iken (Ekinci & Ekinci, 2010), 2017 yılı itibariyle Kanarya Mahallesi'nin nüfusu 67272'e ulaşmıştır (Nüfusu Ne?, 2017). Bu rakam mahalle muhtarına göre 90000 civarındadır. Yıllar içerisindeki bu artışın sebebi İstanbul'un göç alan bir metropol olmasının yanında Doğu ve Güneydoğu'dan göç edenlerin akrabalık ve hemşerilik ilişkilerini kullanarak tanıdıklarının yanına gelmeyi tercih etmesi ve zorunlu göçün bir anlamda devam ediyor olmasıdır. Yıllar içerisinde giderek zorunlu göç mağdurlarının mahallesi haline alan Kanarya'da altyapı hizmetleri ve ulaşım imkanları, yaşayan nüfusla doğru orantılı olarak gelişme göstermiştir. Göç edilen yerleşim yeri olarak Kanarya Mahallesi'nin tercih edilmesinin bir diğer nedeni tekstil atölyelerinin yoğun bir şekilde burada olmasıdır. Ucuz emek olarak çalışan kadınların evde ya da sokak aralarında kolayca iş bulabilecekleri bir sektör olan tekstil, temizlik ve midye işi ile beraber en çok tercih edilen istihdam alanıdır.

Tekstilde çalışan kadınlar parça başı olarak aldıkları işleri tanıdıkları diğer kadınlarla birlikte yapabilmektedir. Zorunluluğun yanı sıra birlikte yapılan ve genelde kadınların istihdam ettiği tekstil atölyelerinde çalışmak için izin almaya gerek yoktur.¹²

Tezin üçüncü bölümünde neoliberal ekonomik düzenin bir sonucu olarak gelir dağılımının bozulmasıyla yapılaşan yoksulluk incelenmiştir. Serbest piyasa koşullarında emeğin kadın ve çocuklar üzerinde çeşitlenmesi sermaye için ucuz ve örgütsüz emek anlamında geldiğinden kadınların “esnek” çalışma saatleri ve koşulları artmış, çalışmak onlar için özgürleşmekten ziyade hem ev içinde hem de ev dışında görevlerinin artmasına neden olmuştur. Emek arz edenler çalışmaya mecbur kaldıkça ve özellikle kadınlar için çalışma hayatına girme tercih olmaktan çıkıp zorunluluk haline geldikçe emekleri değersizleşmiş, emekleri değersizleştikçe kadınlar daha çok çalışmak zorunda kalmışlardır (Çağlayan, Handan; Özar, Şemsa; Tepe Doğan, Ayşe, 2011, s. 65).

Çalışma hayatını zorunluluk haline getiren sebeplerden biri olan yoksulluk, zorunlu göç mağdurları için kentte hissedilen bir durumdur. Görüşmecilerin istisnasız hepsi göçten önce durumlarının iyi olduğunu, köylerinde evlerinin, tarlalarının, hayvanlarının olduğunu; kente geldikten sonra evsiz, işsiz kaldıklarını ve bunun doğal olarak yoksulluğu getirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle yoksulluğa giden yolda ilk kırılmanın evlerinin yanması, hayvanlarının değerinin çok altında satılmış olması ve tarlalarının boş kalması olduğunu düşünmektedirler. Aslında üretim araçları ellerinde olduğu sürece kendilerini yoksul hissetmediklerini belirtmişlerdir. Kendi hayvanlarından elde ettikleri süt, o sütle yaptıkları peynir, yaptıkları ekmek, işledikleri tarla ve elde ettikleri ürünler kendi ihtiyaçlarını karşılamaktayken kente geldikten sonra, eskiden ürettikleri ürünlere para vermek onlar için bir yoksullaşma belirtisidir. Aynı zamanda ellerinden alınan bir yetidir.

¹² Düzeltme

Araştırma konusu olan 1990 sonrası göç, önceki yıllarda köyden kente yapılan göçten ekonomik ve sosyal anlamda farklı olduğu için yeni göçmenler yeni kent yoksullarını oluşturmuştur. 1990 öncesinde ekonomik sebeplerden dolayı kente gelenler, ilk göçmenlerden olmanın avantajını kullanarak gecekonduda olsa kendi konutlarını yapabilmıştır. Söz konusu olan yeni göçmenler gecekondularda kiracıdır ve gecekonduda yapacak alanları, vakitleri, birikimleri bulunmamaktadır (Işık, Oğuz; Pınarcıoğlu, Melih, 2008, s. 157). Göçü aşamalı olarak değil, kitlesel ve hazırlıksız olarak tecrübe etmişlerdir. Tüm bu olumsuz koşulların üzerine Kürt olmanın neden olduğu dışlanma eklenince kentteki yeni hal, köydeki halden oldukça farklı ve yıpratıcıdır. Bu nedenle göç dalgalarının birbirinden farkı, göçmenlerin kentle kurdukları ilişki ve yoksulluk kavramı incelenmiştir.

Neoliberal ekonomi politikalarının bir çıktısı olarak yoksulluk ve yoksulu yoksulluğundan dolayı sorumlu tutma alışkanlığı, bu durumun yapısal bir sorun haline gelmesi ve yoksulluğun içinden çıkılmaz boyutlara ulaşması çalışmayı “sınıfaltı” kavramına götürmüştür. Sınıf bile olamayan sınıfaltı yoksullar giderek içinde bulundukları toplumsal ağlardan kopmuş, yaşama amacını yitirmiş, umudunu kaybetmiş, ekonomik sistemin sömürmek için bile olsa içine almadığı kitleleri tanımlamak için kullanılmıştır (Yılmaz B. , 2008). Türkiye’de yoksulluk giderek perçinlenmişse de sınıfaltı yoksul tanımına tamamen uyan bir kitleden bahsetmeyi zorlaştıran faktör enformel ilişki ağlarıdır. Her ne kadar zorunlu göçle birlikte oldukça yoksul bir halde kente gelen Kürtler, sosyopolitik olarak başlayan göç süreçlerini ekonomik göç şeklinde sonuçlandırmış olsalar da, içine düştükleri kentte yeni üretim ve sosyal ağların içinde etnik ve kültürel anlamda dışlansalar da, yoksulluktan kurtulma umutlarını giderek yitirseler de onları sınıfaltı olmaktan kurtaran kalabalık aile yapıları ve enformel ilişki ağlarıdır. Çalışmada enformel ilişki ağları olarak kastedilen¹³ ve göç edilen yeni yerleşim yerinde toplumsal dayanışma mekanizması olarak kullanılan ilişki ağı hemşerilik ve akrabalık ilişkileridir. Kent yaşamına uyum sağlamak adına yaratılan sosyal mekanizma, göç

¹³ Düzeltme

öncesi yaşam pratiklerinin de benzerlik taşıyor olması nedeniyle kentsel mekanda yeniden üretilen bir dayanışma ilişkisi olma özelliğini taşımıştır. Bu anlamda kurulan ilişki, yeni bir ilişkidir. Hemşerilik ve akrabalık ilişkileri kente yeni gelenler için barınma, iş bulma gibi temel ihtiyaçlara cevap verme açısından kente tutunma yöntemi olarak benimsenen bir yardımlaşma ağı olmuştur.

Kürtlerin kente gelir gelmez kirayalayacak ev bulamamalarının tek sebebi kira ödeyecek durumlarının olmaması, yani yoksullukları değildir. Ev sahiplerinin sordukları ilk soru olan “nerelisin?” ve “kaç çocuğun var?” sorusu ekonomik olmayan bir dışlanma türünün varlığına işaret etmektedir. Sadece ekonomik olarak alt sınıfta olmalarının yanı sıra sosyal hayatta karşılaştıkları dışlanma sosyal dışlanma olarak tanımlanabilir.¹⁴ Keyder ve Adaman’a göre yoksulluğun ekonomik olmayan boyutu Kürtler için sosyal dışlanmadır (Keyder & Adaman, 2006). Göç edenler Kürt oldukları için mi emek piyasasına giremeyip yoksul kalmış, yoksa emek piyasasına bir şekilde girmiş olmalarına rağmen yoksul kalmaları için başka nedenler var mıdır ve yoksul olan kendi yoksulluğundan sorumlu tutulabilir mi soruları “sosyal dışlanma” konusunun önemini ortaya koymuştur. Bu nedenle çalışmanın sosyal dışlanma bölümünde ekonomik gücünden öte toplumsal hayatın her aşamasında sınırlarla karşılaşan, kamu hizmetinden bile tam anlamıyla yararlanamayan, iyi eğitim alamayan, siyasi ve kültürel anlamda ötekileştirilmiş olan Kürtler, hem ekonomik hem de sosyal olarak sürekli nasıl dışlanmıştır ve farklı dışlanmalar birbirini nasıl desteklemiş, beslemiş tartışılmıştır.

Kente yerleşme, iş bulma, çocukların eğitim hayatına başlaması ya da hastahaneler gibi çeşitli devlet kurumlarını kullanma pratikleri geliştikçe Kürtler açısından dışlanma yolları da giderek çeşitlenmiştir. Modernleşme sürecinde hegemonik söylemin de etkisiyle irtica, aşiret, eşkıyalık, ecnebi kışkırtması, geri kalmışlık gibi olduğundan başka bir şekilde tanımlanmaya çalışılan, yani aslında özünde Kürtleri tanınamaya yönelik olan tavır değişmiş ve Kürtler tanınsa da

¹⁴ Düzeltme

dışlanılmaya devam etmiştir. Burada söz konusu olan anayasal tanıma değil günlük hayatta toplumca Kürtlerin ayrıştırılmadan yaşayabilmesidir. Araştırmanın tanıyarak dışlama bölümünde Cenk Saraçoğlu'nun kazandırdığı “tanıyarak dışlama” kavramı açıklanmıştır (Saraçoğlu, 2014, s. 36). Bu şekilde “tanıma” ve “dışlama” sözcüklerinin birlikte olmasına rağmen toplumsal eşitsizlik nedeniyle, tanımaya rağmen dışlamanın sürmesi, farklılıkları kabul etmek konusunda ne kadar yetersiz olduğu ortaya konulmuştur. Emek piyasasının dışında kalarak işsiz olmak ya da ucuz emek olmak ekonomik dışlanma iken, bunun sonucu olarak giderek kentlerde görünmez olmak, sosyal hizmetlerden yararlanamamak, sağlık problemleri, kötü beslenme ve barınma koşulları toplumun içindeki ayrışmayı arttırmış ve beraberinde kültürel dışlanmayı getirmiştir. Zorunlu göç ile kente gelen bir ailenin çocuğu olarak büyüyüp, iyi bir eğitim almak, kentin çeperinde değil içinde yaşamak, yoksul olmamak gibi bir durum söz konusu değilken; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak dışlanma döngüsü içinde büyüyen çocukların da bu yoksulluk ve dışlanmanın dışına çıkması pek mümkün olmamıştır. Bu bölümde farklı alanlardaki dışlanmanın yapısallaşması tartışılmıştır.¹⁵

Bir mekân olarak kentin incelendiği bölümde zorunlu göç ile 1990 öncesinde yaşanan ekonomik göçün farklarına değinilmiştir. 1980’lerde kentte görünür olmaya başlayan farklı kültürler, 1995 Gazi Mahallesi ve 1996 1 Mayıs Olayları ertesinde “varoş” olarak adlandırılmış ve bu tanımla toplumsal ayrışma, parçalanma ve kutuplaşma keskinleşmiştir. Mekânsal ayrışma olgusunun vurgusu açısından kullanılan varoş kelimesi, eski gecekondü mahalleleri ve kent yoksullarının yaşadıkları bölgeleri tarif eden bir terim olarak sosyal bilimler literatürüne girmiştir (Yücel, 2016, s. 53). Varoşlar sadece göçmenlerin ikamet ettiği değil aynı zamanda bir kültürün doğduğu mekânlardır. Kentli yaşamın bir parçası olup kentin imkânlarından, sosyal yaşamından tam anlamıyla faydalanamayanlar, sistem dışı kalmıştır. Zaman içinde gecekondü bölgelerinde yaşayanlar gecekondü kiracıları ve gecekondü sahipleri olarak kendi içinde de ayrılmıştır (Işık & Pınarcıoğlu, 2008, s.

¹⁵ Düzeltme

156). 1990’lardan sonra kente gelenler hem gecekondlu yapacak araziye bulamamış, hem de hazırlıksız bir şekilde şehre gelmiş olduklarından gecekondlu kiralayarak barınma problemlerini çözmeye çalışmışlardır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde zorunlu göç süreci ve sonrasında kente uyumlanma koşulları anlatılmıştır. “Düşük yoğunluklu savaş” yılları olarak tanımlanan 1990’lar, Doğu ve Güneydoğu illerinin OHAL’le yönetildiği yıllardır (Balta Paker, 2010, s. 414). Zorunlu göçün nedenlerini yorumlayabilmek için bakılması gerektiğinden koruculuk sisteminin ne olduğu, nasıl uygulandığı ve hangi sonuçları doğurduğu tartışılmıştır. Görüşmecilerin korucularla ilgili hatırladıkları ve yaşadıklarına değinilmiş, göçü hangi koşullar altında yaptıkları anlatılmıştır. Zorunlu göçün tek sebebi koruculuk sistemi değil; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde giderek azalan güven duygusudur. PKK ile Hizbullah arasında yükselen çatışmalar da güven duygusunu azaltan etkenlerden olmuştur. Görüşülen kadınlardan ikisi Hizbullah tehdidi sonucu köyünü terk etmek zorunda kalmıştır. Bu iki kadının göçün üzerinden yıllar geçmiş olsa da köylerine dönmeyi düşünmemelerinin nedeni aldıkları tehditler, yaşam güvencelerinin olmaması ve kentin kalabalığında görünmez olmayı tercih etmeleridir. Bu nedenle silahlı çatışmaların, yerel halk için bölgeyi nasıl yaşanmaz hale getirdiğine ve yitirilen güven duygusunun göç için nasıl bir itici güç oluşturduğuna değinilmiştir.

Görüşme yapılan kadınların kente geldiklerinde farklı hissetmelerine neden olan ilk özellik kimlikleridir. Köylerinde Kürt olmak farklılık sebebi değilken ve daha önce kimliklerinin tanımlanmasında ayrıştırıcı bir özellik olarak tanımlanmazken; kentte Kürt olmak onlar için yeni bir olgudur. Bu nedenle köyde ve kentte Kürt olma halinin farkı yeni tecrübelerle edinilen bilgilere dayanmaktadır. Yapılan görüşmelerin çoğunda kadınlar, Kürt kimliğinin farklı olduğunu, dışlanmak için bir neden olduğunu ya da üzerine konuşulur bir hal almasının kente geldikten sonraki bir zamana denk geldiğini belirtmiştir. Köylerinde herkes aynıyken kente geldiklerinde nereli oldukları, dili nasıl kullandıkları, giyimleri farklılaşma sebebine dönüşmüştür. Polat Alpman’a göre ekonomik, etnik, politik, kültürel, hukuki,

bedensel ve birçok alanda işleyen tahakküm mekanizmaları, kente göçten sonra gündelik yaşamı o kadar baskı altına almıştır ki Kürtlerin kentlerde gösterdiği direnme pratikleri Kürt kimliğinin kentlerde yeniden inşa edilmesine ve kimliğin siyasal bir içerikle yeniden belirlenmesine neden olmuştur (Alpman, 2016, s. 27).

Kentin çeperinde yoksul, Kürt ve kadın olarak bir an önce çalışması gereken kadınların buldukları iş genellikle ev içi işler olmuştur. Görüşme yapılan kadınların çoğu Mardinlidir ve Mardinli kadınlar akrabalık ilişkilerini kullanarak, kocalarının da mesleği olması nedeniyle ilk olarak midye yapmaya başlamıştır. Ev içinde midyelerin temizlenmesi, pilavın hazırlanması, midyelerin pişirilmesi, yağlanması ve poşetlere konulması kadınların yaptığı işlerken; midyelerin dağıtımı sokağa dair bir görev olduğu için evin erkeğinin üstlendiği iştir. Bu görev dağılımı kadını çalışırken özgürleştirmek bir yana daha çok eve hapsedmiş ve kazanılan para üzerindeki hakkının ne kadar olduğuna dair net bir çizginin çizilmesini engellemiştir. Temizlik, boncuk işleme, terzilik, parça başı işler, yemek hazırlama gibi ev içinde yapılan ve kadınlara uygun görülen işler görüşmecilerin yaptığı diğer ev eksenli istihdam alanlarıdır. Kadınların çoğu kendisini çalışmamış olarak tanımlarken, kazandıkları parayı da eve destek olarak görmüştür. Diğer yandan hiçbirinin sağlık güvencesi ya da sigortası bulunmamaktadır.

Kente geldiklerinde öncelikli olarak çözmeleri gereken sorunları olan barınma sorunundan sonra, bir diğer önemli sorunları Türkçe bilmemeleridir. Erkeklere nazaran eğitim hayatı kısa sürmüş ya da hiç başlamamış olan kadınlar Türkçe'yle kente göçtüklerinde karşılaşmıştır. Görüşme yapılan kadınlardan Türkçe konuşanların hepsi Türkçe'yi İstanbul'a geldikten sonra öğrenmiştir. Erkekler ise ya okulda ya kamusal alanda yaptıkları işlerde ya da en kötü ihtimalle askerde Türkçe öğrendiklerinden İstanbul'a geldiklerinde Türkçe bilmekteydiler. Köylerinde eğitim almamış olup kente geldiklerinde Türkçe bilmeyen görüşmeciler, sosyal anlamda dışlanmışlar ve kendi alışverişlerini bile yapamamışlar. Genellikle *“bir ekmek almayı bile bilmiyorduk”* diyerek dile getirdikleri dil sıkıntısını kendi çabalarıyla çözmüşlerdir. Eşleri olmadan kente

çocuklarıyla birlikte gelmek zorunda kalan ya da eşleri geri döndükten sonra kenti köye tercih eden kadınlar, çocuklarına yalnız başına bakmak zorunda olduklarından ya düzenli işlerde çalışamayıp enformel ilişki ağlarından faydalanarak, yardımlarla geçinmeye çalışmış ya da evdeki küçük çocuklara bakma görevi evin en büyük çocuğuna vererek istihdama katılmıştır. Bu nedenle köyden erken yaşta ayrılarak kentte büyüme imkânını elde etseler de, evin büyük çocukları kentin imkânlarından faydalanamayarak yine eğitimsiz kalmışlardır. Kente çocuk yaşta gelip evde kardeşlerine bakmak durumunda kalanlar, göçü kademeli olarak yaşayıp İstanbul'a gelene kadar hiç eğitim almamış olanlar ve köyde ya da kentte imkân yaratamayıp okula gidemeyenler için eğitim almak bir ukde olduğundan; bununla birlikte yaşadıkları pek çok zorluğun temelinde eğitimsizliği gördüklerinden, görüşmecilerin çocukları adına en çok istedikleri şey onların okuyarak meslek sahibi olmasıdır. Bu nedenle görüşme yapılan kadınlar için çocuklarının eğitimi oldukça önemlidir. Hatta istemelerine rağmen köye geri dönmemelerinin en temel nedeni çocuklarının kentte daha iyi eğitim alıyor olmasıdır.

Görüşmecilerden sadece ikisi zorunlu göçten sonra köye geri dönüp bir süre yaşamış ancak daha sonra, bu sefer eşlerini geride bırakıp çocuklarını yanlarına alarak tekrar göç etmiştir. Göç etme nedenleri tekrar silah seslerinin yükselmesi, güven ortamının bozulması ve can güvenliklerinden şüphe duymaları ve köyde ekonomik anlamda zorluk çekmeleridir. Her şeye rağmen göç eden kadınların hepsi köylerini özlediklerini söyleseler de köye dönmek istemediklerini belirtmiştir. İstanbul'da yaşamak istemelerinin temel nedeni kentte çok iyi bir yaşam sürmeleri değil, çocuklarının eğitimlerinin devam ediyor olması, köylerinde ekecek topraklarının verimsizleşmesi, evlerinin tekrar yıkılmayacağının garantisinin olmamasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada Kanarya Mahallesi'ne göç eden kadınların, kendi köylerinden olan, kendileri gibi giyinen, konuşan, kısacası kültürel olarak birbirine benzeyen insanlarla oturmalarına rağmen benzer koşullarda ucuz emek olarak çalışmalarının ve kendilerini dışlanmış olarak hissetmelerinin nedenleri araştırılmıştır. Göçün üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen, kentin çeperinde yaşamaya devam etmelerinin nasıl süreklilik gösterdiği ve yoksulluğun nasıl kuşaktan kuşağa aktarıldığı araştırılmıştır. Kürt olmak, kadın olmak, yoksul olmak, gecekonduya yaşamak çalışma koşullarını nasıl etkilemiştir, bu işleri bulurken kullanılan ilişki ağları nelerdir, kazançları üzerinde tek başlarına söz sahibi olmaları mümkün müdür ve kazançları ne tür giderler için kullanılmaktadır gibi soruların cevapları aranmıştır.¹⁶

Türkiye ekonomisindeki iktisadi dönüşümleri farklı araştırmacılar farklı dönemlere ayırmıştır. Çalışmam için başlangıç olarak kabul ettiğim 24 Ocak kararlarından sonraki dönemi Korkut Boratav sermayenin karşı saldırısı: 1980-1988 yılları ve uluslararası finans kapitalin egemenliği: 1989-2007 yılları şeklinde ayırırken (Boratav, 2010, s. 14); Sadık Ünay 24 Ocak Kararlarıyla başlayan neoliberal dönüşümü iki kuşağa ayırarak incelemiştir. 12 Eylül askeri darbesi ve 1983 genel seçimleriyle iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) hükümetinin benimsediği merkezîyetçi yapı “ilk kuşak neoliberal dönüşüm”; 1994, 1999 ve 2000-2001 krizlerini tetikleyen sistematik krizleri içeren yıllar “ikinci kuşak neoliberal dönüşüm” olarak ikiye ayrılmıştır (Ünay, 2012, s. 251). Türkiye ekonomisinin araştırmacılar tarafından farklı iktisadi yıllara ayrılmasının nedeni siyasi dönüşümlerin önemli iktisadi uzantılarının olmasıdır. Siyasi ve iktisadi gelişmeler arasındaki etkileşimin en iyi örneklerinden biri 1980’li yıllardaki dönüşümün ilk ayağını oluşturan 24 Ocak 1980 kararlarının eksiksiz

¹⁶ Düzeltme

uygulanmasının 12 Eylül rejimi sayesinde mümkün olmasıdır (Boratav, 2010, s. 15). Boratav'a göre sadece istikrar programı özelliği taşımayan bu kararlar, uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla içe ve dışa karşı serbestleşmesini; diğer yandan uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesini içermiştir (Boratav, 2010, s. 148). Ayrıca bu yıllarda emek aleyhindeki politikalar sadece örgütlü işçi sınıfına karşı olmamış; memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde, tarıma dönük destekleme politikalarında reel ve göreceli gerilemelerle orta sınıfa da etkilemiştir (Boratav, 2010, s. 151). Bu nedenle 1980 sonrasında yaşanan ekonomik dönüşüm emek gücünü doğrudan etkilemiştir.¹⁷

Araştırmanın bir diğer sınırı ise kadınların Küçükçekmece'nin Kanarya Mahallesi'nden seçilmiş olmasıdır. Bu mahalle 1980-1990 yılları arasında zorunlu göçle Mardin, Şırnak, Malatya ve Bitlis'ten gelen aileler için yerleşim yeri olmuştur (Kılıçaslan, 2015, s. 158). Akrabalık ilişkileri nedeniyle mahalleye olan göç devam etmektedir. Küçükçekmece Gölünün kenarında kurulmuş olan mahalle yüksek nüfusuna rağmen uzun yıllar altyapı, okul, sağlık gibi hizmetlerden yoksun bir şekilde, zorunlu göçün etkisiyle büyümüştür.

Kanarya Mahallesi'nde ikamet eden Kürt kadınlara ulaşmada kullanılan "kartopu örnekleme yöntemi"nde iki anahtar kişi diğer kadınlara ulaşmaya yardımcı olmuş, en önemlisi o kadınları görüşme yapmaya ikna ederek nistepen güven ortamını sağlamıştır. Bu iki anahtar kişiyle farklı zamanlar ve farklı yerlerde iki görüşme daha yapılmıştır. Görüşülen her kadından görüşmede aktarılan bilgilerin tez araştırmasında kullanılması için sözlü onam alınmıştır. Zorunlu göç ile başlayan sürecin anlatılış biçimi, yaşananlar, kadınların hafızalarında nasıl bir yer tuttuğu, bir kırılma noktası olarak algılanıp algılanmadığı ve tüm bu tecrübelerin kendileri için öznel olsa da çalışmaya genel geçer bir bilgi sunması sözlü tarih çalışmasının bir dezavantajı değil, zenginliği olmuştur. Göç ve

¹⁷ Düzeltme

sonrasındaki kentleşme sürecinde neler olduğu kadar bunların nasıl anımsandığı ve yorumlandığı da önemlidir.

Veri toplama sürecinde dokuz kadınla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Aralık 2017- Şubat 2018 tarihleri arasında üç aya yayılan görüşmelerin sayıca az olmasının nedeni yeterli katılımcılarla güvenin sağlanamamış olması ve dil farklılığından ötürü yeterli iletişimin kurulamaması olmuştur. Özellikle Suriye’deki gelişmeler sebebi ile Kürt meselesi kamuoyu için yeniden hasas bir konu haline gelmiştir. Görüşme talebi iletilen birçok kadın görüşmeyi reddetmiş veya önce kabul ettikten sonra görüşme yapmaktan vazgeçmiştir. Kanarya Mahallesiindeki Kürt kadınlara bu araştırma niteliksel bir araştırma olup, seçilen örneklem büyüklüğünün evrene genellenmesi gibi bir kaygısı bulunmamaktadır. Görüşme sayısının dokuz ile sınırlı kalması bulguların genele yayılması için bir engel teşkil etse de farklı yaş gruplarından, farklı işler yapan kadınlara ulaşılmış olması araştırmayı zenginleştirmiştir. Mülakat bulgularının bütün göç eden Kürt kadınların istihdam koşullarını kapsamadığı göz önünde bulundurularak, araştırma boyunca söz konusu olan kadınların Kanarya Mahallesiinde yaşayan kadınlar olduğu hatırlanmalıdır.¹⁸

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelere katılan dokuz kadından biri Şırnak’tan, biri Batman’dan göç etmiş olup, diğer yedi kadın Mardinlidir. Görüşülen kadınların en genci 23, en yaşlısı ise 57 yaşındadır. Sadece en genç olan Hasret zorunlu göçten sonra, ailesinin ilk yerleşim yeri olan Manisa’da doğmuş, göç sürecini ailesinden dinlemiş ancak göçün sebep olduğu bütün yoksulluğu ve zor yaşam şartlarını tecrübe ederek büyümüştür. Bu nedenle Hasret’in göçe karşı tutumu, etnik kimliğiyle bağlı, kültürel olarak ailesinden farklı oluşu araştırma için önemlidir. Göçü çocuk yaşta tecrübe eden tek katılımcı olan Sakine ise yaşadıklarını çocuk gözünden anlatmış, çocukluğunu hiç yaşamadığını defalarca dile getirmiş, eğitim alamamış ve erken yaşta evlenip çalışmaya başlamıştır.

¹⁸ Düzeltme

Görüşme yapılan bütün kadınlar evli ve çocuk sahibidir. İki katılımcının eşi vefat etmiş ve eşlerini kaybettikten sonra İstanbul'a çocuklarını alarak gelmiştir. İstanbul'da çocuklarıyla yalnız başına kendi iradeleriyle çalışarak geçinmektedir. Görüşmeciler kadınların tamamı göç öncesinde kendi ihtiyaçları için üretim yaptığını dile getirmiştir. Hepsinin köyde evi, tarlası ve çeşitli sayıda hayvanı vardır.

Kırdan kente göçle birlikte kadın emeğinin önemli bir yer tuttuğu, çalışma koşullarının zor, ücretlerin düşük olduğu enformel sektörde kadınların istihdamı artış göstermiştir (Dedeoğlu, 2004). Kadınların enformel sektörde çalıştıkları düşünülürse akrabalık-hemşerilik ilişkileri işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir yere sahiptir (White, 1999). Göçle birlikte köydeki mal varlıklarını kaybeden kadınlar, aslında köyde daha çok çalıştıklarını ancak kendileri için çalıştıklarından mutlu olduklarını dile getirmiştir. Tarımsal üretimde ücretsiz aile işçisi olan kadınlar kentte emek yoğun sektörlerde çalışmıştır. Saniye Dedeoğlu'na göre kadınlar ve erkekler aynı emek yoğun sektörde çalışıyor olsalar da kadınlar erkeklere oranla daha düşük ücretlerde çalışmaktadır. Yaşanılan ekonomik sürecin düşük gelirli kadınlar üzerindeki en önemli etkisi, kadınların üretim sektörüne evden yapabildikleri işlerle katılmasıdır. Kente yeni gelen düşük eğitim düzeyine sahip olan kadınların ekonomik zorluklar karşısında ev bütçesine katkı yapmalarının en kolay yolu küçük konfeksiyon atölyelerinde ya da evde yapılan parça başı işlerle çalışmalarıdır (Dedeoğlu, 2004, s. 267). Altıntaş'a göre¹⁹ göçten sonra kadınlar için çalışma alanları sermaye ve özel beceri gerektirmeyen işler olmuştur. Kaygan bir zeminde hızlıca değişebilen çalışma koşullarına kadınlar ayak uydurmak zorunda kalmıştır (Altıntaş, 2014). Bu nedenle kadınlar kentte tek bir işte uzmanlaşmamış midye yapma, boncuk işleme, iğne vurma, kozmetik satma, parça başı üretim yapma gibi farklı işleri aynı anda sürdürmek zorunda kalmıştır.

Kadınların kentteki istihdam koşullarına göre Çağlayan kentli kadınları ikiye ayırmıştır:

¹⁹ Düzeltme

1- Sosyo-ekonomik durumları ve eğitim durumlarına bağlı olarak övünç kaynağı olabilecek, avukatlık, öğretmenlik, esnafılık gibi işlerde çalışan kadınlar;

2-Ekonomik zorluklardan dolayı, temizlik işinde ya da mevsimlik işçi olarak çalışan kadınlar (Çağlayan H. , 2014, s. 53). Çalışmamda ekonomik olarak dezavantajlı olan kadınlardan anlaşılabilceği gibi çalışma hayatına katılmış olmak kadınlara statü getirmemiş, ev içindeki sorumluluklarını hafifletmemiştir. Kente göç ettikten sonra kadınların geçim olanakları ve yöntemleri, buna bağlı olarak günlerinin çoğu saatini geçirdikleri mekân daralmış ve kadınlar ev içine kapanmıştır.

Derinlemesine görüşmelerde açık ve net sorular sorulmuş, görüşmecilerden izin alınarak cevaplar ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş bu şekilde veri üretilerek ve görüşmenin gidişatına göre ilave sorular eklenerek veri üretilmesi mümkün kılınmıştır. Görüşmeler görüşmecilerin evinde ya da üye oldukları derneklerde yapılmıştır. Görüşmelerin uzunluğu 45- 90 dakika arasında değişmiştir. Görüşme yapılan kadınlardan iki tanesi hiç Türkçe bilmediğinden, yanımızda çevirileri yapan başka bir kadın olmasına rağmen sorular kısa cevaplanmış, görüşmenin tamamı verimli geçmemiştir. Üstelik görüşmenin sonunda “*madem bu soruları merak ediyorsun neden Kürtçe öğrenip gelmiyorsun?*” diyerek tepkisini dile getirmiştir.

Verilerin toplanmasından sonra ses kayıtlarının deşifresi araştırmacı tarafından yapılmış, veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Kürtçe olan görüşmeler çevirmenin dilinden deşifre edilmiştir. Araştırmada gizlilik ilkesi gereği gerçek isimler yerine takma isimler kullanılmıştır. Ses kayıtlarında anlatılanlar araştırmanın amacı doğrultusunda yeniden derlenmiş ve gruplandırılmıştır.

Araştırmanın literatür taraması kısmında ise ekonomik göç, zorunlu göç, koruculuk, toplumsal cinsiyet, istihdam, kentleşme, Kürt siyasi partileri, neoliberalizm gibi çok yönlü okumalar yapılmıştır. Türkiye’deki içgöç okumaları yapıldıktan sonra 1990 öncesi ve sonrası göçlerdeki ayrıma odaklanılmıştır. Her ne sebeple olursa olsun köyden kente yapılan göç ekonomik bir boyut alsa da

araştırma konusunun çıkış noktasıyla baē kurmak açısından zorunlu g olarak literatür daraltılmıştır. 1985 yılında Köy Koruculuēuyla birlikte başlayan gler 1990’lı yıllarda şiddetini arttırmış ve bu alanda 2000’li yıllarda oluşmaya başlayan literatür, konuya ilişkin kitaplar, akademik makaleler, tezler, raporlar incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Zorunlu g ile ilgili olarak G-Der kapatılmadan önce kurulan baēlantılar aracılıēıyla Eşit Haklar Derneēi’ne, Halkların Demokratik Partisi (HDP) İl Teşkilatına, Cumartesi Annelerine, Barış Annelerine, Kanarya Mahallesi Muhtarlıēına başvurularak görüşmeler yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL DÖNEM, YOKSULLUK VE DIŞLAMA

“Küreselleşme”nin ne olduğu ve tam olarak ne zaman ortaya çıktığına dair çeşitli tartışmalar ve farklı tanımlar mevcuttur. Farklı anlamlarda kullanılan küreselleşme söylemleri, küreselleşmenin bütünleşmeye yol açıp açmadığı, ulus devlet olgusunun ortadan kalkıp kalkmadığı, küresel bir kültürün olup olmadığı sorularına cevap aramaktadır. Küreselleşme kavramı kültürel anlamda bir yandan dünya toplumlarının birbirine benzeme ve bunun sonunca tek bir küresel kültürün ortaya çıkma süreci; buna zıt olarak toplulukların kendi farklılıklarını tanımlama süreci olarak kullanılmaktadır (Keyman, 2000).

Küreselleşmenin kültürel boyutunu inceleyen teorisyenlerden Giddens’a göre küreselleşme homojen bir süreçtir. Saatin yaygınlaşmasıyla evrensel bir zamanın oluşması, küresel haritalarla mekânın da evrenselleşmesi sonucu zaman mekândan bağımsız kılınmış, toplumsal ilişkiler mekâna bağımlı olmaktan kurtulmuştur (Giddens, 1998, s. 66). Küreselleşmeyi heterojen bir süreç olarak değerlendirenlere göre ise kültürel çeşitliliğin tanınması ve kabul edilmesinin yolu modernin dışındaki farklı coğrafyalardaki farklı kültürlerin tanınmasından geçmektedir (Keyman, 2000).

Küreselleşme ve ulus devlet ilişkisi açısından Smith’e göre²⁰ küreselleşme milliyetçiliği olumsuz yönde etkilememiş, ulus devlet sistemine herhangi bir zarar vermemiştir (Smith, 2003, s. 113). Tek mekânda farklılıkların kendilerini koruyarak bir arada bulunabilmesini “farklılıkların bir aradalığı” şeklinde tanımlayan Robertson’a göre ulus-devlet, birey, evrensellik gibi kavramlar küresel alanın bileşenleri olup etkileşim halindedir. Bu nedenle küreselleşme nedeniyle ulus-devlet bir aşınmaya uğramamıştır (Robertson, 1999).

Ekonomik açıdan bakılacak olursa Fikret Şenses’e göre küreselleşmenin kavramsal olarak yine kesin bir tanımı olmasa da, en yaygın kullanımında

²⁰ Düzeltme

küreselleşme, mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, teknolojik birikimin ve finansal kaynakların serbestçe dolaşabildiği, finansal piyasalarının giderek bütünleştiği bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu sebeple ulus devletlerin etkisinin zayıflamasından, çokuluslu şirketlerinin ekonomideki rollerinin artmasından bahsedilebilir (Şenses, 2004). “Küreselleşme” kelimesini en geniş anlamıyla ulusal ekonomilerin dünya mal ve piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün temel iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya piyasalarında belirlenmesi olarak tanımlamak gerekirse, Erinç Yeldan’a göre küreselleşen iktisadi ilişkilerin temelinde iki unsur oluşmaktadır: bunlardan birincisi uluslararası mal ticaretinin serbestleştirilmesi, ikincisi ise uluslararası sermaye hareketlerinin önündeki tüm idari ve yasal sınırlamaların kaldırılarak, ulusal mal, finans ve emek piyasalarının kuralsızlaştırılmasıdır (Yeldan, 2000).

Baskın Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar kitabında Küreselleşme konusunda birbirine zıt iki tez olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan ilkinde göre küreselleşme çağdaşlaşma ve gelişme demektir; önüne geçilmemesi, üstelik desteklenmesi gereken bu fikrin herkese yararı vardır. Ekonomik açıdan dünya kaynakları verimli bir biçimde herkes tarafından kullanılacaktır ve bu gelişmeyi hızlandıracaktır; siyasi açıdan küreselleşme demokrasinin yayılmasını sağlayacaktır. Diğer hakim görüşe göre ise küreselleşme emperyalizmin 21. yüzyılın başındaki yeni adıdır. Ekonomik olarak Batı’nın ekonomik düzeni olan kapitalizmin ulusal kabına sığamadığı için dünyaya yayılmak istediği bir durumdur. Eşit olmayan gelişme, az gelişmiş ülkelerin aleyhinedir. Dünyadaki gelir dağılımı küreselleşme sonucu giderek bozulmaktadır. Az gelişmiş ülkeler kesin bir biçimde sömürülmekte, bu ülkelerde işsizlik artmakta, toplumsal güven azalmaktadır (Oran, 2000).

3.1 Türkiye Ekonomisinin 1980’lerdeki Dönüşümü

İkinci Dünya Savaşı sonrasını Türkiye ekonomisi açısından üç ana döneme ayrılabilir. Bunlardan birincisi 1950 sonrası tarım ürünlerinin ihracatına, sanayi

ürünlerinin ithalatına dayalı görece liberal dönem; ikincisi 1960-1980 arası ithal ikameci kapalı dönem; üçüncüsü 1980 sonrası emek yoğun sektörlerin ihracatına dayanan küresel entegrasyon dönemidir (Kaya, 2014). Dünya ekonomilerinin tek bir pazara dönüşmesi için ulusal devletlerin denetim güçlerinin sınırlandırılması emek piyasalarının esnekleştirilmesine neden olmuştur. Daha önce belirttiğim gibi bu çalışmada Türkiye’de küresel ekonomiye entegrasyon dönemi olan 1980 ve sonrasına yoğunlaşılacaktır.

Türkiye 1980’li yıllara ithal ikameci politikaların tetiklediği dış finansman açığının belirginleştiği bir krizin devamında girmiş ve bu finansman probleminin çözümünü Uluslararası Para Fonu (IMF) ile görüşmeler sonucunda yapılan anlaşmalarda ve 24 Ocak Kararları olarak tanınan bir dizi neoliberal ekonomik politikanın benimsenmesinde bulmuştur. Bu kalkınma paketi doğrultusunda Türkiye ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiş, ithalatın serbestleşmesine, kademeli olarak sübvansiyonların azaltılmasına ve fiyat denetimlerinin kaldırılmasına olur vermiştir. Aynı zamanda ihracat ve yabancı sermaye özendirilmiş, ihracat katma değer vergisi iadesi ve teşviklerle arttırılmaya çalışılmıştır. 24 Ocak Kararları o dönem yaşanan ekonomik krizi çözmek için bir takım para politikalarıyla ilgili düzenlemeleri içermekle kalmamış, aynı zamanda çok uzun yıllar Türkiye’nin hem ekonomi politığını hem de kültürel, siyasal çizgisini belirleyecek dönüşüme neden olmuştur. Devletin kamu yönetimi ve kamu maliyesi politikaları değişmiş, ekonomik alandaki ağırlığı azalmış, girişimci kesimlere yönelik neoliberal politikaların önemi artmıştır (Ünay, 2012).

IMF tarafından önerilen ve Özal’ın hayata geçirdiği neoliberal politikalar için uygun siyasal ortam 12 Eylül darbesiyle sağlanmıştır. Darbeden sonra siyasi partilerin kapatılması, parti liderlerinin tutuklanması, sendikaların kapatılması, üniversitedeki hocaların okuldan atılması, muhalefetin gücünü ortadan kaldırmıştır. Darbenin neden olduğu bu siyasi atmosfer 1987 yılında değişmeye başlamış, siyasi yasaklıların yasakları ortadan kalkmıştır (Bayramoğlu, 2005). 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı “konvertibiliteye geçiş” kararı ile Türkiye’de yerleşik

kişilere bankalar ve özel finans kurumlarından istedikleri kadar döviz satın alma ve bunu yurtdışına transfer etme izni verilmiştir. Böylece sermaye hareketinin serbestleşmesinden sonra kısa vadeli sermaye girişleri hızlanmıştır. Ancak henüz ürün piyasalarında yeterli rekabetçi ortam sağlanmadığından, dış ticaret kalemlerinde olumlu sonuçlar alınmadan atılan bu adımlar Türkiye'nin yapısal nitelikli sorunlarını daha da keskinleştirmiştir (Yeldan, 2000, s. 128). 1991'de Körfez Krizinin etkisiyle Türk Lirası (TL) reel olarak değer kaybetmiştir. 1989 yılındaki serbestleşmeyi 1995 yılında Avrupa Birliği (AB) ile imzalanan Gümrük Birliği antlaşması izlemiş, buna rağmen sermaye birikim oranları 1989'dan itibaren sürekli düşmüştür (Boratav, 2010). Ekonomi, sıcak para olarak bilinen sermaye hareketlerine üretimden bağımsız olarak aşırı duyarlılık göstermiştir. Sermaye hareketindeki dalgalanmalar, buna bağlı olarak mali krizler, Türkiye'nin ileriki zamanlarda alışacağı iktisadi krizlerin temel nedenidir. 1994'te yaşanan ekonomik kriz, üretimin yarı yarıya azalmasıyla sonuçlanmış, TL değer kaybetmiştir (Bayramoğlu, 2005, s. 289).

Erinç Yeldan'a göre Türkiye gibi az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin küresel sermayeye eklemlenmek için uygulanan yapısal uyum politikaları genellikle ülke ekonomisini kötü etkilemiştir. Türkiye ekonomisinin 1980'lerden itibaren yaşadığı ekonomik krizler sadece kötü ya da yanlış iktisadi tedbirlerle açıklanamaz. Az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik altyapı köklü ve hızlı değişikliklere hazır olmadığından ekonomiyi denetimsiz piyasa güçlerine bırakan neoliberal politikalar işsizliği arttırmış, sosyal adaleti bozmuştur. Yapılan hiçbir reform ekonomik krizlere kökten çözüm getirememiştir (Yeldan, 2001).

24 Ocak kararlarıyla temelleri atılan neoliberalizmi Korkut Boratav şu sözlerle tanımlamıştır: “Bana kalırsa neoliberalizm, sermayenin sınırsız tahakkümünü hayata geçirme programıdır. [...] Ana aktörler yerli ve ulusötesi burjuvazi; kurbanlar ise öncelikle Türkiye'nin emekçi sınıfıdır.” (Boratav, 2016, s. 9) Bu anlamda Türkiye'de ithal ikameci birikim modelinden ihracata yönelik birikim modeline geçişte devlet de sınıflara karşı stratejisini değiştirmiş; ithal

ikameci dönemden farklı olarak işçi sınıfına karşı açıkça sermayenin yanında yerini almıştır. Boratav'a göre neoliberal politikalar doğası gereği sınıfsal olarak çelişkiyi arttırmıştır.

Devletin konumu, sınıflar ve sermaye karşısındaki tutumuna ve bölüşüm ilişkilerine bakıldığında anlam kazanabilir. Küresel ekonomiye eklemlenmek için temel olarak dış ticaretin artırılması, yabancı yatırımları teşvik ederek ekonomide büyüme sağlanması hedeflenmiştir. Bu nedenle 80'li yıllarda artı değer yaratma kapasitesinin artırılması için emek-sermaye ilişkileri yeniden şekillenmiştir. 24 Ocak Kararlarının uygulanması için gerekli siyasi ortamı yaratan 12 Eylül askeri darbesi sonrasında sendikacılık hareketinin radikal kanadı olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'nin tasfiye edilmiştir. Sendikal faaliyetler ve toplu sözleşmeler askıya alınmış olmasına rağmen işçi sınıfından gelen etkili bir direnmeyle karşılaşılması işçilerin örgütlenmesinin ve örgütlü mücadeleye devam etmesinin sekteye uğradığını göstermektedir (Boratav, 2016).

3.2. 1980'lerdeki Ekonomik Dönüşüm İçinde Kadın İstihdamı

Türkiye gibi son otuz yıldır istikrarsızlık, istihdam, kriz, büyüme ve yeniden istikrarsızlık gibi ekonomik bir sarmalın içinde dengeli bir büyümeden söz edilemeyen ülkelerde birikim ve toplumsal bölüşüm ilişkileri, bu bölüşümün avantajlı ve dezavantajlı kesimi arasında sınıfsal ayrışmanın sebebidir. Sanayileşmeye verilen önemle birlikte yeni ekonomik düzende avantajlı aktörler yerli ve ulus ötesi burjuvazi iken, dezavantajlı aktör işçi sınıfıdır. Emek arzedenler, emeklerini arzetmeye ne kadar mecburlarsa o kadar daha fazla çalışmak zorunda kalmış ve çalıştıkları işler giderek normal standartlarda bir hayat sürebilmeleri için yetersiz hale gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin ihtiyaç duyduğu ucuz emek göçmenler, kadınlar, çocuklar, azınlıklar gibi farklı toplumsal kimliklere sahip olanlar tarafından giderilmiştir.

Yeni ekonomik düzende emek yoğun bir şekilde kullanılırken ucuz ve enformel hale gelmiştir. Emeğin kadın ve çocuk olmak üzere çeşitlenmesine yol açan enformelleşme süreci sermaye için de ucuz ve örgütsüz emek anlamı taşımıştır. Kadınların “esnek” bir biçimde istihdam edilmesi artmış, piyasaya yönelik işlerde çalışması bireysel özgürlüklerini kazanmalarından ziyade, ataerkil toplum yapılarına, ev içi ve ev dışı görevlerinin artmasına neden olmuştur. Kadınlara verilen görevler toplumsal cinsiyet kalıplarıyla örtüştüğü gibi, kadınlar erkeklere oranla daha düşük ücretlerde istihdam etmiştir (Özar & Ercan, 2004). Süregelen bu durum günümüzde de kazanç eşitsizliği olarak kendini göstermektedir.

TÜİK’in 2006, 2010 ve 2014’teki kadın ve erkeklerin eğitim durumuna göre aylık ve yıllık brüt ücretleri karşılaştırdığı “Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Aylık Ortalama Brüt Ücret ve Yıllık Ortalama Brüt Kazanç” tablosuna göre bahsi geçen her yılda eğitim durumları aynı olsa da erkekler kadınlara göre daha yüksek ücretlere çalışmıştır. Örneğin 2014 yılında ilkokul ve altı eğitim alan erkeklerin aylık brüt ücreti 1594 iken kadınların 1289; ilköğretim ve ortaokul mezunlarında erkeklerin aylık brüt ücreti 1562 iken kadınların 1318; lise mezunları erkeklerin aylık brüt ücreti 1755 iken kadınların 1576 liradır (TÜİK, 2014).

Tablo 3: Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Aylık Ortalama Brüt Ücret ve Yıllık Ortalama Brüt Kazanç

Cinsiyet ve eğitim durumuna göre aylık ortalama brüt ücret ve yıllık ortalama brüt kazanç							
Eğitim durumu		Aylık ortalama brüt ücret			Yıllık ortalama brüt kazanç (TL)		
Yıl		2006	2010	2014	2006	2010	2014
Toplam		1 103	1 512	2 207	14 252	19 694	27 830
	İlkokul ve altı	764	1 032	1 526	9 676	13 099	18 602
	İlköğretim ve ortaokul	760	1 026	1 514	9 640	13 043	18 476
	Lise	922	1 280	1 707	11 802	16 414	21 222
	Meslek lisesi	1 233	1 593	2 263	16 334	21 280	28 143
	Yüksekokul ve üstü	2 088	2 663	3 952	27 310	35 383	51 405
Erkek		1 107	1 510	2 215	14 316	19 683	27 775
	İlkokul ve altı	784	1 066	1 594	9 952	13 526	19 417
	İlköğretim ve ortaokul	788	1 061	1 562	9 999	13 505	19 081
	Lise	943	1 317	1 755	12 042	16 907	21 758
	Meslek lisesi	1 298	1 649	2 373	17 312	22 195	29 561
	Yüksekokul ve üstü	2 231	2 842	4 296	29 258	37 878	55 633
Kadın		1 091	1 519	2 188	14 036	19 728	27 974
	İlkokul ve altı	650	874	1 289	8 159	11 065	15 748
	İlköğretim ve ortaokul	640	870	1 318	8 064	10 949	15 981
	Lise	870	1 177	1 576	11 182	15 049	19 760
	Yüksekokul ve üstü	1 837	2 380	3 470	23 899	31 437	45 483

*Kaynak: Tüik,2014

Kentli kadınlar üzerine yapılan araştırmalar genellikle göstermektedir ki, kentte işçi olarak sanayideki emek yoğun üretimde ya da parça başı işlerde çalışan kadınlar daha çok birinci ya da ikinci kuşak göçmenlerdir. Ancak kadınların iş hayatına girmeleri konusunda bazı farklı görüşler söz konusudur. Saniye Dedeoğlu'na göre alt gelir gruplarından gelen ve kentlerde yaşayan kadınlar ev dışında çalışmak için çeşitli güçlükleri aşmak zorunda kalmış, birçok kadın bu güçlükleri aşacak ortamı yaratamamıştır. Bu güçlükler kadınların ev içindeki sorumluluklarından, geleneksel baskılardan, çalışma koşullarının zorluklarından ve düşük ücretlerden oluşmaktadır. Bu nedenle kadınlar evdeki sorumluluklarını aksatmayacakları şekilde para kazanabilecekleri enformel işlerde istihdam etmektedir (Dedeoğlu, 2004, s. 266).

Çalışmak için izin alması gereken kadınlar bir yana zorunlu göç sebebiyle İstanbul'a gelen Kürt kadınların izin alma ya da çalışma ortamı yaratma gibi bir

tercihleri ya da seçenekleri olmadığından olabildiğince hızlı bir şekilde çalışmaya başlamışlardır (Yükseker, 2012). Göç veren 14 ilde (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van) ve göç alan 10 ilde (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa, Antalya, Malatya, Manisa, Kocaeli) göç sonrası istihdam olanağı bulmuş kadınların %70'i enformel sektörde çalışmıştır (Demirler, 2007). Diğer bir ifadeyle zorunlu göçe maruz kalan kadınların %70'i çalışmaya hayatına girmek için “izin almak”, iyi çalışma koşullarına sahip olmak, yüksek gelirler elde etmek gibi şartlara bağlanmaksızın enformel sektörde çalışmaya başlamıştır.

Neoliberal ekonomik düzende fırsat eşitliğinden mahrum olup kentte aniden çalışmaya başlayan kadınlar, çocuklar, göçmenler, azınlıklar yeni ekonomik düzende dezavantajlı konuma düşmüştür. Çalışmanın ana aktörü olan ve serbest piyasa ekonomisinin katman katman dışladığı kimliklere sahip olan, yani etnik olarak azınlık ve zorunlu göçle yerinden edilmiş olan kadınlar yeni üretim ilişkilerinin olmazsa olmazlarıdır. 1990'lerden itibaren kadınların çalışması ev ekonomisine “katkı”dan çok zorunluluğa dönüşmüştür ancak yine de kadınların çalışması belli tahakküm mekanizmalarının süzgecinden geçmektedir. Örneğin mahalle aralarında bulunan ve çoğu göçmen kadının tücrübe ettiği bir alan olan tekstil atölyelerinin eve yakın olması, ulaşım maliyetinin olmaması, eve istenilen anda erişebilme, aile üyelerinin çalışan kadınları ve kız çocuklarını istediği zaman gözetleyebilmesi, atölyedeki diğer çalışanların aile bireyleri tarafından da tanınıyor olması tekstil atölyelerinin göçmenler tarafından tercih edilmesine neden olmuştur (Çağlayan, Handan; Özar, Şemsa; Tepe Doğan, Ayşe, 2011). Uzun çalışma saatleri, kötü çalışma koşulları, sürekli ayakta ya da oturarak çalışma, cumartesi günlerinin iş günü olması, sigorta yapılmaması tekstil atölyelerinin diğer emek yoğun faaliyetlerle ortak özelliğidir.

Hiçbir birikimleri olmadan göç etmek zorunda kalmış, bilmedikleri bir şehre bir anda gelmiş, barınma sıkıntısı yaşayan, ana dillerini konuşmayan ve iş seçebilme lüksleri bulunmayan kadınların ise istihdama katılmaları kız

çocuklarından farklı olmuştur. Türkçe bilmeyen, evli, çocuk sahibi kadınlar kız çocukları kadar hızlı bir şekilde ev dışı işlerde çalışmaya başlayamamıştır. Göçün üzerinden zaman geçtikçe, çevre tanındıkça, dışarıda çalışmaya elverecek kadar Türkçe öğrenince göçmen kadınlar ev dışındaki işlerde görünür olmaya başlamıştır.

White'a göre Türkiye'deki küçük ölçekli üretim atölyelerinde gerçekleşen üretim kadar, bu üretim sürecinde kurulan enformel ilişkiler de kapitalist üretim ilişkileridir. Diğer bir deyişle iş bulma sürecinde kullanılan üretim ilişkileri aynı anda hem sömürücü hem de dayanışmacı olabilir. Bu hem ev içindeki hem de atölyelerdeki üretim için geçerlidir. Ayrıca aile içindeki üretimde dahi olsa güç ilişkileri ne kadar kapitalist sömürü ilişkilerine benziyorsa, dünya pazarı için üretim ve emek sisteminin yapılanmasında da o kadar cinsiyet ve akrabalık sömürüsü işlemektedir (White, 1999, s. 23).

Araştırmada istihdama katılan kadın emeğinden kasıt Kürt kadınıdır ancak bu tanımında bütün Kürt kadınları kapsadığını iddia etmek yanlış olur. Çağlayan'a göre "Kürt kadını" kurgusal bir tanım ve sosyal bir inşadır (Çağlayan H. , 2014). Bu yüzden değişmez bir tanımdan bahsedilemez. Bu toplumsal ve tarihsel olarak anlam ifade edebilmesi için, belirli bir tarihe, bir bölgeye, zaman-mekân çerçevesine bakmak gerekir. Bu nedenle modernleşme süreci ve ataerkil yapı göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşanılan göç süreci ile değişen görevler ve sınıfsal konum da dikkate alınırsa oluşturulan çerçevenin bütün Kürt kadınları kapsamı mümkün değildir.

Kadınların hane içindeki ve kamusal alandaki yoğun çalışmalarının, sosyal statülerini ve saygınlıklarını olumlu yönde etkilediğini söyleyen çalışmalar mevcuttur(Beşikçi, 1969: 174; Aktaran: Çağlayan H.,2014: 51) Diğer yandan kadınların zorunlu olarak kamusal alanda çalışmaya başlamasının bazı kadınlar için evden çıkma fırsatı yarattığı, bir anlamda özgürleşme ortamı sağladığını söyleyen çalışmalar da mevcuttur (Dedeoğlu, 2004) (Çağlayan, Handan; Özar, Şemsa; Tepe Doğan, Ayşe, 2011) (Bora, 2002). Kadınların çalışma hayatına girerek statü

kazanmasını iddia eden araştırma da, kadınların ekonomik özgürlüklerinin beraberinde bir çok olumlu sonuç getirdiğini iddia eden araştırma da Çağlayan'ın bahsettiği zaman-mekân çerçevesi içinde, belirli bir tarih ve bölge dikkate alınırsa anlam kazanabilir. Diğer bir deyişle araştırmaların yapıldığı yıllar ve bölgeler göz önüne alınca yine söz konusu iddiaların bütün kürt kadınları kapsamı mümkün değildir. Örneğin bir aşiret içinde kadının hane içindeki faaliyetlerinin artması ona hiyerarşik açıdan diğer kadınlara nazaran bir ağırlık verse de, kentte aynı etkiden bahsetmek mümkün olmayabilir. Diğer yandan zorunlu göçün ardından kadınların çalışmasının zorunlu hale gelmesi, bunun özgürlük olmaktan çıktığının göstergesi olabilir.

3.3. Göç, Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Yoksulluğun Kadınlaşması

Marx'a göre "sınıf" kavramı ancak içinde yer aldığı tarihsel koşullarla bir anlama sahiptir (Harvey, 2002). Tarihsel koşullara benzer olarak sınıfın anlamı üretim ilişkilerine ve feodal, kapitalist ya da sosyalist üretim yapısına göre de önem kazanır. Bu nedenle sınıfın bütün zaman ve mekânlar için kapsayıcı olduğu düşünülemez. Sınıfsal konumlar nesnel-tarihsel konumlara sahip oldukları için, aynı zamanda öznel ve kültürel olarak da anlam taşır. Bu bağlamda sınıflar zaman ekseninde farklılıkları da barındırmaktadır. Kapitalist toplumlar açısından sınıf, sermaye ile emek arasındaki iktidar ilişkisi olarak tanımlanabilir. Ulusal üretimden ücretler ve karlar için ayrılan oran, emek ile sermaye arasındaki sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Üretim araçları üzerindeki mülkiyet ve denetim, sermayenin emek üzerindeki iktidarındır. Emek gücüyle bu iktidar ilişkisine dahil olanlar yaşamak için çalışmak zorundadır ancak çalışma ve çalışmama özgürlüğüne kendi iradesiyle karar verecek kadar güçlü bir konuma sahip değildir. Bu nedenle işveren çalışma imkânları üzerindeki denetimi elinde bulundurur.

Sınıfsal arka planı dışlamadan yoksulluğa değinmek gerekirse; tarihsel anlamda kent yoksulluğunun kavramsal olarak kullanılmaya başlaması

sanayileşmenin ilk yıllarına dayanır. Yine de neoliberal dünya düzenindeki kent yoksulluğu ile sanayileşmenin ilk yıllarındaki kent yoksulları ile biçimsel olarak benzerlikler bulunsa da, aslında önemli farklılıklar mevcuttur. Sanayi Devrimi'nden sonra kitlesel boyutta görülen işçi sınıfının yoksulluğu zaman içinde iyileşmeye başlamış ya da sistemden önemli kazanımlar elde etmekle birlikte kapitalist düzenle uyumlanmıştır. Günümüzde ise kent yoksulluğu hem küresel bir boyut kazanmış hem de kronikleşmiştir. Kent içinde mekânsal ayrışmanın incelendiği çalışmalarda kentin en yoksulların, belki de en çaresiz kesiminin kent merkezi ve yakın çevresindeki çöküntü alanlarında ya da günlük hayatta kamusal alana çıkamayacak kadar kapalı kalmış, kuşatılmış, çeperdeki gecekondu alanlarında yaşayanlar olduğu ortaya çıkmıştır. Kent içi yoksullar ile varoşlardaki yoksullar arasında bir ayrım yapmak gerekirse, kent içi yoksullar varoşlardakilerin aksine umutsuz ve dönüştürme kapasitesinden büyük oranda yoksun olan kesimdir. Kent içi yoksulları yükselebilecek umudunu kaybetmiş, bu anlamda kaderini kabullenmişken; varoşlardaki yoksullar kendi önlerine konulan seçenekleri reddederek, yeni seçenekler yaratmak için çabalayan bir kesimi oluşturmaktadır (Işık & Pınarcıoğlu, 2008). Bu genelleme varoşların tamamı için geçerli olmayabilir. Örneğin Kanarya Mahallesi'nde yapılan görüşmelerde, varoşlarda yaşıyor olmanın ve enformel sektörde istihdam ediyor olmanın verdiği hislerle olmasa da etnik kimliklerinden kaynaklı olarak ekonomik koşullarının ve sosyal dışlanmalarının değişmeyeceğine dair bir umutsuzluk söz konusudur. Yoksulluk homojenlikten çok uzak bir olgudur. Kadın, erkek ve çocuk üzerinde, etnik azınlıklar üzerinde, toplumsal olarak dışlanan farklı kimlikler üzerinde yoksulluğun etkileri çeşitlidir.

Kentin yeni yoksullarından ve kentteki mekânsal farklılaşmadan bahsedebilmek için öncelikle olarak bazı kavramlara açıklık getirmek gerekir. Kentleşme sözkonusu olduğunda bahsedilen tek şey nüfusun kırlardan koparak kentlere yerleşmesi ve ekonomik düzene bir yerinden dahil olması değildir. Kentleşme nüfusun sadece mekânsal olarak değişmesi değil; aynı zamanda bu değişim süreci içinde ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel anlamda

evrilmesidir. Türkiye'nin kentleşme sürecinde toplumsal sorunları gidermekte kullandığı bazı mekanizmalar söz konusudur. Kentleşmenin ilk yıllarında kullanılan akrabalık ağları kente gelen göçmenler açısından, yabancısı oldukları kentte kendilerine korunaklı bir alan yaratmalarında etkin bir rol oynamıştır. Kentte var olabilmenin temel koşulu olan iş ve barınma piyasasında tutunabilmek için kullanılan cemaat ağları göçmenlerde yüксеlebilme umudunun varolabilmesini sağlamıştır. Ancak bu durum büyük ölçüde göçü 1980'ler öncesinde yaşamış, ekonomik nedenlerle göç etme kararı almış olsalar da belli bir birikimle kente gelen, kentte yerini ayarladıktan sonra göç etme kararı alan, köyde bazı akrabalarını bırakarak köyden yardım almayı sürdüren ve göçü aşamalı olarak tecrübe eden göçmenler için geçerlidir. 1980 sonrasında yaşanan göçlerde bu durum önceki göç dalgasına göre değişmiş, gecekondulu alanlarındaki toplumsal yapılar bile kendi içlerinde farklılaşmıştır.

Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu'nun 1980 sonrasındaki kent yoksullarını anlatmak için kullandıkları “nöbetleşe yoksulluk” en yalın tanımıyla zorlu koşullarda kentte ayakta kalabilmeyi sağlayan ilişkiler sistemi, büyük parçalanışın tetiklediği ve beslediği toplumsal değişimin ürünüdür (Işık & Pınarcıoğlu, 2008, s. 155). Yani göç dalgalarına katılan grupların kendi aralarında kurdukları ortaklıktır. Kente önceden gelmiş ve kentte görece imtiyaz sağlamış olan göçmen grupların, kente sonradan gelen imtiyazsız gruplar üzerinden zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını devretmeleridir. Bu ilişki ağı kente hem yeni gelenlerin hem de kentte yerleşik olan grupların arasındaki eşitsizlik öğelerini içerir. Bu ilişkiler sistemi sayesinde bir yandan enformel sektör yeni göçmenlerin kente tutunabilmelerini, diğer yandan giderek büyüyen bir toplum kesiminin “refahını” sağlamıştır. Yani aslında enformel sektörün kendisini sürdürebilmesi, bu ilişki ağlarının devamlılığıyla alakalıdır. Enformel ilişki ağları yaygınlaştıkça ülkedeki yoksulların sistemle bütünleşmesi ve yoksulluğunu bütüncül bir şekilde sürdürebilmesi mümkün olmuştur.

Sosyal bilimlerde insan hareketliliğinin “göç” olarak tanımlanması için farklı görüşler mevcuttur. Adıgüzel göçü kitlesel ya da bireysel olarak sosyal, ekonomik, siyasi ya da doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirme olarak tanımlarken (Adıgüzel, 2016) , Marshall “bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırlar ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketi” olarak tanımlamıştır (Marshall, 1999, s. 658). Ancak modern toplumlarda yer değiştirmenin kolaylığı ve nedenlerinin çokluğu söz konusu olunca göçü sadece demografik bir süreç olarak tanımlamak oldukça yetersizdir. Göç bir nüfus hareketinden öte sosyo-kültürel, ekonomik ve politik sonuçlar doğurmaktadır. Petersen göçü nedenlerine göre ilkel, zorlayıcı (impelled), zorunlu (forced), serbest ve kitlesel olarak ayırmaktadır (Çağlayan S. , 2016, s. 75). Uzaklık faktörüne göre iç ve dış göç; göç etme biçimine göre bireysel, kitlesel ve zincirleme; akım yönüne göre “kırdan kente”, “kentten kente”, “kırdan kıra”, “kentten kıra” olarak sınıflandırılabilir (Kaygalak, 2009).

Bu yer değiştirme uluslararası bir sınırı geçmek biçiminde olabildiği gibi, aynı devlet içinde de meydana gelebilir. Göçün nedenine ya da bölgesine göre mülteciler, sığınmacılar, ekonomik göçmenler, ülke içinde yerinden edilmişler göç kapsamı içinde yer alır. Göç biçimsel olarak zorunlu, gönüllü, kalıcı, geçici, bireysel ya da kitlesel olabilir (Adıgüzel, 2016). Birleşmiş Milletler Göç Örgütü (IOM) kişinin yasal statüsüne, hareketin gönüllü ya da zorunlu olup olmadığına, hareketin sebeplerine, kalış süresinin uzunluğuna bakmaksızın uluslararası bir sınırda ya da ülkesinde, sürekli olarak ikamet ettiği yerden uzaklaşan ya da hareket eden herkesi göçmen olarak tanımlamaktadır (Birleşmiş Milletler, 2018).

Çalışmam için önemli olan göç kavramlarından bir tanesi “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (internally displaced people)” kavramıdır. Bu kavram silahlı çalışma, şiddet, insan hakları ihlalleri, doğal ya da insan yapımı felaketler sonucu ülke içinde ikamet ettikleri bölgeleri terk ederek daha güvenli bir bölgeye göç etmek zorunda kalanları tanımlamak için kullanılmıştır (Adıgüzel, 2016, s. 6).

2. Dünya Savaşı’ndan sonra insanların yerinden olması durumu 1951 tarihli BM

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ile güvenli hale getirilmeye çalışılsa da yeterli olmamış; iç savaşlar ve etnik çatışmalar neticesinde yer değiştirenler sınır dışına çıkmadıkları için mülteci sayılmamış ve mülteci hukuku rejiminin koruması altında değerlendirilmemiştir (Demirler, 2007). 1998 yılında kabul edilen “BM Ülke İçinde Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkeler” ile ülke içinde göç etmenin her aşamasında, göç ettirilen kişilerin korunmasına ilişkin hak ve güvenceler tanımlanmıştır. Keyfi göç ettirmeye karşı koruma, göç sırasında sağlanacak güvenlik, göç nedeninin ortadan kalkması durumunda güvenli bir şekilde geri dönüşü sağlama ve yeniden entegrasyon konuları düzenlenmiştir. Bu ilkelerde ülke içinde yerinden edilenler “zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları” şeklinde tanımlanmıştır (BM Yol Gösterici İlkeler, 1998).

Birleşmiş Milletler (BM) tanımına göre ülke içinde yerinden edilmiş kişiler kavramı 1984-1999 yılları arasında Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinden göç eden Kürtler için uygundur. Bölgeden gerçekleşen yeni ve yoğun göç dalgasının en büyük nedeni etnik kökenli²¹ çatışma ortamıdır. 2001 yılına kadar hükümetin bu konu hakkında etkili bir politika geliştirmemiş olması söz konusu göçü ve göçün sonuçlarını önemli bir toplumsal soruna dönüştürmüştür.

2001 yılından itibaren AB ve BM ‘nin sürece dahil olmasıyla şekillenmeye başlayan hükümet politikalarıyla “yerinden olma sorunu” tanınmıştır. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP), 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Hakkındaki Kanun (Tazminat Yasası), Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler, Van Eylem

²¹ Düzeltme

Planı gibi hükümet çalışmaları zorunlu göçün hükümet tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Ancak Derya Demirler'e göre bu "kısmi" bir tanımadır. Demirler'in tanımayı kısmi olarak nitelendirmesinin nedeni, hükümetin zorunlu göçün faillerini belirsizleştirecek şekilde bir dil kullanmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle "ülke içinde yerinden edilmiş kişiler" yerine "ülke içinde yerinden olmuş kişiler" ifadesinin kullanılması, kullanılan terminolojideki öznenin Kürtler olduğundan bahsedilmemesi tanımanın kısmi olarak yapıldığının düşünülmesine neden olmuştur (Demirler, 2007, s. 47).

Türkiye'de 1990'larda yaşanan göç birdenbire, kitlesel ve zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Bu özellikleriyle 1990'lardaki göç oldukça travmatik bir özelliktedir. Göçmenlerin kendi isteği dışında gerçekleşen bu göç kentle tanışmaya henüz hazır olmayan, kendini geçindirecek kadar toprağa bağlı üretim yapan kişilerin şehre geldikleri andan itibaren tüketici konumuna geçmeleri açısından oldukça özel bir yere sahiptir. Kente yeni gelen iş gücü için iş imkânlarının yaratılmamış olması vasıfsız işgücünün kitleler halinde kentte birikmesine ve kayıtdışı çalışmasına neden olmuştur. Diğer yandan bu göçü tecrübe edenleri önceki yılların göçmenlerinden ayıran özellik, kente yeni gelenlerin köyden yardım almamaları ve kentte meydana gelebilecek olan tüm aksilikler karşısında ulaşabilecekleri bir köylerinin bulunmamasıdır. Diğer bir ifadeyle sığınabilecek bir köyün olmaması göçmenleri kentte savunmasız bir halde bırakmıştır. Göçmenler için köyün varlığı hem psikolojik hem de ekonomik açıdan tutunulabilecek bir kalenin varlığına işaret ederken; zorunlu göç süreci ile gelen göçmenler bu imkânların hepsinden dışlanmışlardır. Üstelik göçü aşamalı olarak tecrübe edenlerin, yaşlı aile bireyleri ve çocuklar gibi bağımlı nüfusu geride bırakma avantajından faydalanamamış, bağımlı nüfusla birlikte kenti tecrübe etmişlerdir. Bu dezavantajlarla birlikte kentle karşılaşmalarından ötürü hem barınma hem de geçinme açısından marjinalleşen göçmenler, kentin en yoksul kesimi halini almışlardır (Alpman, 2016, s. 251). Göç tecrübesini aniden, plansız yaşayarak kente gelip kentte tutunmaya çalışanlar, maddi imkânsızlıklarla birlikte,

hayatlarının her aşamasında ve toplumsal hayata katılımın eğitim, sağlık, barınma gibi her kategorisinde dışlanmayı en sert şekilde yaşamışlardır. Yerinden edilen Kürtler hem kent için hem de kentin yerlileri için, hatta kente görece gönüllü olarak gelen, en azından hazırlık aşaması geçirerek 1980 öncesinde kırdan kente göç edenler için bile, hem yeni ve yabancı hem de yoksuldurlar.

Hızlı sermaye birikimlerinin sağlandığı, sınırların rahatlıkla aşıldığı, devlet ve piyasa, ulus-devlet ve küreselleşme arasındaki çizginin belirsizleştiği enformel olanın yaygınlaştığı, formel olana da güvenin azaldığı neoliberal dönemde bir yanda büyük sermaye birikimleri sağlanırken diğer yanda rahatsız edici bir yoksulluk göze çarpar. Her tanımın muğlak olduğu bu dönemde yoksulluğun da tek bir tanımı mevcut değildir. Avrupa Topluluğu tanımına göre yoksulluk toplumca kabul edilebilir bir yaşam standardına ulaşamamaktır. Söz konusu yaşam standardının tutturulamaması halinde yoksul kesim işsizlik, düşük gelir, kötü barınma koşulları, sağlık hizmetlerinden yararlanamama gibi bir takım sorunlarla karşı karşıya kalır. Yani yoksullar sadece ve sadece maddi kaynaklardaki yetersizlikleri nedeniyle toplumun üzerinde anlaşılabileceği minimum yaşam standardının tutturulamadığı bir konumdadır. “Kabul edilebilir yaşam standardı” göreceli bir kavram olması nedeniyle bu şekilde bir tanım yoksulluğu da göreceli hale getirir. Yoksul kimdir, neyi olmayan, az olan ya da eksik olan yoksuldur gibi sorular yoksulluğun tanımlanabilmesi ya da belli bir çerçeve içine oturtulabilmesi için önemlidir (Keyder & Adaman, 2006).

Benzer bir şekilde yoksulluğun ölçülebilirliği, rakamlara vurulması, istatistiki verilerle değerlendirilmesi oldukça eksik bir kavramsal çalışma olur. Yoksulluğun niceliksel olarak görünümü en çarpıcı sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir ancak sadece bu verilere bakılarak yapılan bir yoksulluk tanımlaması, toplumsal hayatta vuku bulan tahakküm mekanizmalarını ve yoksulların yoksulluklarıyla baş etmeye çalışırken geliştirdikleri yöntemleri görmemizi engeller. Yoksulluğu insani bir varoluş olarak görüp kavradığımızda ancak yeni yoksulluğu ve kent yoksulluğunu görebiliriz.

Köse ve Bahçe yoksulluğu şu şekilde tanımlamıştır: “Emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler ordusu, tarım emekçileri, mülksüz köylüler; yani yarattıklarından daha azını alanlar ve emekçi dahi olmaları mümkün olmayan dışlanmış kitleler. Söz konusu kitleler, kapitalizmin temel ilişkilerine tabi olarak, toplumların tarihinde belirlenirler. Bu belirlenimin sonucunda oluşan kitlelerin toplumsal kimlikleri “yoksullar” değil, ait oldukları sınıflardır.” (Köse & Bahçe, 2009)

Feridmann yoksulluğu bürokratik görüş, moralistik görüş, akademik görüş ve ‘yoksulların sesi’ olarak dört başlık altında incelemiştir. Bürokratik görüş yoksulları sayısal verilerle inceleyen görüştür. Gelir düzeyi, insanın biyolojik olarak kendisini yenileyebilmesi için tüketmesi gereken kalori miktarı gibi nesnel ölçütlerin kullanıldığı bu yaklaşıma göre yoksulluk “ mutlak yoksulluk” ve “görelî yoksulluk olarak” ayrılır. Dünyadaki yoksulluğu saptayarak karşılaştırmalar yapmak için kullanılan mutlak yoksulluk, bir kişinin ya da hane halkının tanımlanan asgari ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan gelirin belirlenmesini içerirken; görelî yoksulluk ülke içindeki ortalama gelirin belli bir oranı altında geliri olanları kapsar (Friedmann, 2001).

Mingione’nin nüfusun bir kesiminin, çeşitli nedenlerle, değişik dönemlerde tarihsel ve coğrafi olarak belirlenmiş asgari bir yaşam standardı sağlamaya yeterli kaynaklara ulaşamaması şeklindeki yoksulluk tanımı, Kaygalak’a göre görelî bir yoksulluk tanımıdır. Görelî yoksulluk, toplumdaki gelir dağılımını esas alan, başka bir deyişle, aynı toplumun diğer üyelerinin yaşam standartları ile karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıkan bir yoksulluk durumudur (Kaygalak, 2001).

Friedmann’ın moralistik görüş olarak adlandırdığı yaklaşıma göre yoksulluk ekonomi ekseninden çok kültürel ayrımlarla kavramsallaştırılmıştır. “Tehlikeli sınıflar”, “kutsal mazlumluk” gibi söylemler yoksulluğu ekonominin dışında tanımlayan kavramlardır. Friedmann’ın bir diğer kategorisi olan akademik görüşte ise yoksullar genel olarak kendileri dışındaki güçlerin kurbanı olarak algılanmıştır.

Bu yaklaşıma göre yoksulluğun sorumlusu yapısal koşullardır. Akademik görüşteki “dışlanma” olgusu psikolojik bir süreç olmaktan ziyade ekonomiden dışlanmayı, yani bazı grupların dolaşımdaki sermaye birikiminden dışlanmasını ifade eder (Friedmann, 2001).

Farklı düşünce akımları ve farklı disiplinler tarafından üzerinde anlaşılan ve tek bir tanımı bulunmayan yoksulluk kavramının sanayi devriminden bugüne kadar dönemsel olarak dikkat çektiği noktalar ve çalışma, gelişme, büyüme, tüketim gibi vurguladığı konular değişmiştir. Her dönem işlevsel olarak kullanılan ve farklı tanımları olan yoksulluk kavramı bu çalışmada daha çok göreceli yoksulluk tanımına uygun olarak ele alınmıştır.

Toplumsal cinsiyet temelinden yoksulluğa bakacak olursak öncelikli olarak toplumsal cinsiyet çalışmalarında sıkça karşımıza çıkan “kadın sorunu” genellemesine mesafeli yaklaşmak gerektiğini belirtmeliyim. “Kadın sorunu” olarak tanımlanan cinsel taciz, eşitsiz emek gücü, farklı ücretlendirme, ev emeği sömürüsü, cinsel ve psikolojik şiddet gibi bütün sorunlar sadece kadınları ilgilendiren sorunlar değildir. Bu sorunlardan biri olan yoksulluk da hane olarak tecrübe edildiğinde, bireylerin toplumsal hayatta deneyimledikleri dışlamalar kadın, erkek ve çocuklara farklı şekilde tezahür eder. Bu farklılığa örnek olarak Diyarbakır, Şanlıurfa, Batman’da hayata geçirilen, kadınlara yönelik projeler üzerinden 1990’lar Türkiye’de kadın yurttaşlığın nasıl kurgulandığı ve uygulanan projelerin kadının güçlenmesine katkı sağlayıp sağlamadığıyla ilgili araştırma yapmış olan Beşpınar’ın araştırmasına göre yoksulluk kadınlar için bir sorun olsa da ailenin geçimini sağlamak, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine de paralel bir şekilde kadının görevi olarak görülmediğinden ikincil bir öneme sahiptir (Beşpınar, 2017, s. 174).

Yoksul kadınlar genellikle hane içinde şiddete ve cinsiyet ayrımcılığına uğramakta, toplumsal alanda az eğitim almış olmaktan kaynaklanan sıkıntılar çekmekte, emek piyasasında erkeklere oranda daha düşük ücrete çalışmaktadır ve

emek sömürüsüne daha açık konumda bulunmaktadır (Sallan Gül, Alican Şen, & Kaya, 2014). Küresel sermayenin ihtiyaç duyduğu ucuz iş gücünü öncelikle kadınlar üzerinden karşılıyor olmasından dolayı “yoksulluğun kadınlaşması” kavramı kullanılmaya başlanılmıştır.

“Yoksulluğun Kadınlaşması” kavramı BM İnsani Kalkınma Raporlarında kişi başına ortalama gelirin, yoksulluk sınırı altında yaşayanların ve mülkiyet sahiplerinin cinsiyete göre dağılımı gibi niceliksel verilerin sonucunda en yoksul kitlerin kadınlardan oluşmasına dayanılarak kullanılmaya başlayan bir kavramdır (Buğra, 2007). İlk olarak 1978 yılında Diane Pearce tarafından kullanılan bu kavram o yıllarda Amerika’da yoksulların 2/3’ünü kadınların oluşturmasına ve zaman içinde kadınların işgücüne katılım oranındaki artışa rağmen 1950-70 arasında kadınların ekonomik konumlarının giderek kötüleşmesine dikkat çekmek üzere kullanılmıştır (Ünlütürk Ulutaş, 2009). Tarihsel olarak 1970’lerin sonunda Afro-Amerikan topluluklardaki dar gelirli kadınların hane reisliğinin artmasına dikkat çekmek için kullanılan “Kadın Yoksulluğu”nun, başlı başına bir sorun olarak uluslararası bir konferansta gündeme gelmesi 1995 yılında Pekin’de düzenlenen 4. Uluslararası Kadın Konferansı’nı bulmuştur (Özbudun, 2014) (Buğra, 2007) (Çamur Duyan, 2010).

Yoksulluğun kadınlaşması kavramı sadece yalnız yaşayan ya da hane reisinin kadın olduğu aileler için değil, evli olan yoksul kadınlar için de kullanılmaktadır. Kadınların erkeklere oranla yoksulluğu daha yüksek oranda, daha şiddetli, daha derinden, daha kalıcı yaşaması, yoksulluğu ortadan kaldırmak için kadınların daha çok bariyerle karşılaşması, yoksulluğun kadınlaşması ile hane halkının kadınlaşması arasında bağ olması ve hane reisinin kadın olduğu yoksullukların diğer kuşaklara da aktarılıyor olması kadın yoksulluğunun karakteristik özelliklerindendir (Sayar Özkan, 2016).

Chant yoksulluğun kadınlaşması kavramının, kadınların hane reisi olduğu durumlarla daraltılmasına karşı çıkmıştır (Chant, 2014). Yoksulluğun kadınlaşması

ile kadının hane reisi olduğu hanelerde yoksulluğun daha fazla karşılaşıması durumunun aynı anlama denk getirilecek kadar daraltılmasının nedeni olarak, kadının hane reisi olduğu hanelerde yoksulluğun orantısız bir büyüklükte olması ve erkeklerin hane reisi olduğu hanelere göre yoksulluğun aşırı derece deneyimlenmesi olarak gösterilmiştir. Bunun yanında kadının hane reisi olduğu durumlarda yoksulluğun dezavantaj olarak nesiller arası aktarımıdır. Kadın hane reisliğinin otomatik olarak yoksulluğuna neden olduğu savını reddetse bile Moghadam “kadınların yoksullaşması”nda üç neden belirtmiştir: ilki kadınların yetkiler ve yetenekler açısından dezavantajlı olması, ikincisi daha ağır iş gücüne ve daha az gelire sahip olmaları, üçüncüsü de kültürel ve iş gücü pazarı engelleri yüzünden sosyo ekonomik hareketliliğin sınırlı olmasıdır (Chant, 2014).

Yaygın olarak Amerika, Avrupa ve gelişmiş ülkelerde kullanılan yoksulluğun kadınlaşması terimi zaman içinde “yükümlülüklerin kadınlaşması” gibi farklı formlara bürünmüştür. Pearce’a göre kadınlara çocuk yetiştirmek, yaşlıların bakımı gibi cinsiyet rolleri üzerinden, cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirerek yüklenen sorumluluklar giderek kadınları daha az gelir, daha az yardım, daha az iş bölümüyle karşı karşıya bırakmıştır. Zamanla yoksulluğun kadınlaşması ile birlikte feminizm ve yoksulluk konsepti değişse de kadınların yoksulluklarının temel dinamikleri aynı kalmıştır. Kadınların sırf kadın oldukları için yükselemeyecekleri kariyer basamakları, cinsiyetler arası ücret farklı, ev işçisi olan kadınların güvencesiz olması, ev içindeki işlerin toplum ve devlet tarafından iş olarak sayılmıyor olması Pearce tarafından yoksulluğun kadınlaşmasının sürmesini sağlayan nedenlerdir (Koyuncu, 2016).

Yoksulluğun kadınlaşması ile iki kavram tartışılmıştır; biri yoksullar arasında kadınların çoğalması, diğeri yoksul aileler içinde kadın hane reislerinin artmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta niteliksel olarak bakıldığında kadın yoksulluğunun ne kadarının görülüp görülmeyeceğidir. Günümüzde kadın yoksulluğu kırsal alandan ziyade kentlerin varoşlarında, gecekondu mahallelerinde ya da çöküntü alanlarında göze çarpmaktadır. Sosyal ilişki ağlarını ören kadın,

enformel ilişkileri kullanarak, akrabalık, komşuluk, hemşerilik ilişkileri sayesinde kendine bir hareket alanı açar. Bu sayede güçlü ilişkiler kurarak yoksullukla baş etme stratejileri oluşturur. Toplumsal ilişkilerin sürdürülmesi ve ev eksenli çalışma ile yoksulluk koşullarını iyileştirmeye çalışırlar.

Sadece sınıfsal bir temelden bakılarak açıklanamayacak olan kadın yoksulluğunu kavrayabilmek için kadın-erkek işbölümünde kadının görünmeyen emeğini ve kadının istihdama katılma biçimlerini görmek gerekir. Türkiye’de kadınların işgücü piyasasının dışında kalmaları, çalışsalar bile ücretleri eve ek gelir getirmekten öteye gidememesi kadın yoksulluğunun temel belirleyicisidir. Zorunlu veya ekonomik göç ile tarımsal alandan koparak kente tutunmaya çalışan kadınlar için ev sınırları dahilinde iki seçenek söz konusudur: ya tamamen ev kadını olup ev işleriyle ve çocuk bakımıyla meşgul olacaklardır ya da ev içinde yapabilecekleri enformel işlerde çalışacaklardır. Her iki seçenekte de kadınların hiçbir sosyal güvencesi olmayacak, çalışma hayatları tamamen sona erdiğinde emeklilik maaşı gibi düzenli bir geliri elde edemeyecekler, sağlık hizmetlerinden faydalanamayacaklardır. Aksu Bora’nın yoksulların her türlü iktidarın uzağına düşmesi olarak açıkladığı yoksulluğun kadınlaşması; haneye, aileye, evliliğe ait olanın, yani mahrem olanın “dışarıya” çıkmasını sağlasa da, bu dışarıya çıkışın özgürleşmeyi getirdiğinden söz edilemez (Bora, 2002).

Toplumsal cinsiyet rolleri neticesinde eşitsiz bir şekilde kadınların toplumsal alana kısıtlı katılımı ya da ev içi sorumluluklarının fazla olması sonucu kadınlar erkeklere oranla daha ağır bir biçimde yoksullukla karşılaşmıştır. Eğitim olanaklarından yoksun, mesleği olmayan, enformel sektörde çalışan kadınların genellikle büyük kentlerin gecekondu bölgesinde yaşadığı, göçü deneyimlediği, genç yaşta evlendiği, kalabalık ailelerden geldiği, temizlikçilik, çocuk bakıcılığı gibi işlerde çalıştığı, sosyal güvence kapsamında olmadığı gözlemlenmiştir (Çamur Duyan, 2010).

3.4. Sınıfaltı (Underclass)

Yoksulluğun ekonomik olan ve olmayan iki boyundan bahsetmek mümkündür. Ekonomik olarak yoksul olup, herhangi bir işte istihdam etmeyenler, bir işleri olsa da bir gün zengin olabileceğini düşünmeyenler ya da buna sistemselsel olarak erişme imkânı bulunmayanların yoksulluğu kronikleşmiştir.

1963 yılında sınıfaltı kavramını²², ekonomik büyümeye rağmen varlığını ısrarla koruyan, yapısal işsizlikten dolayı bir türlü ekonomik anlamda toparlanamayan, diğer yandan toplumsal olarak dışlanan kesimleri tanımlamak için Gunnar Myrdal kullanmıştır. Myrdal kalıcı işsizlik, eksik istihdam ve istihdam edilmez olmayı sınıfaltı olarak tanımlamıştır. Sınıf bile olamayan sınıfaltı yoksullar, sadece uyuşturucu bağımlıları, çalışmak istemeyen lümpen proletarya²³ değil; onlardan daha geniş bir kitle olarak işsizlikle karşı karşıya olanları kapsar (Işık & Pınarcıoğlu, 2008). Sınıfaltı, alt sınıflardan farklı olarak Batının klasik sınıf düzeni içinde yeri olmayan bir kategoriye işaret eder. Sınıfaltında bulunanlar giderek içine düştükleri umutsuzluktan dolayı toplumsal ağlardan koparak, ulusla bağı her geçen gün azalan, yaşama amacını yitiren ve ne olursa olsun yoksulluk çemberinden kurtulamayacaklarına inanlardandır. Ekonomik sistemin sömürmeye bile değer görmediği kurbanları nitelemek için kullanılan sınıfaltı terimi yıllar içinde evrilerek etnik ve kültürel bir anlam da kazanmıştır (Yılmaz B. , 2008).

Sınıfaltı kavramı yoksulluğun farklı bir türüdür. Sınıfaltı olarak tanımlanan yoksulların küresel ekonomiyle bağ kurma ile ilgili herhangi bir geçmişi bulunmamakla birlikte; sınıfaltı, yeni ekonomik düzen içinde kendine yer bulamayıp, kendilerine yoksulluklarını dönüştürecek bir yol bulamayanlardır. Yani sınıfaltı yoksulların yoksullukları kalıcıdır (Bıçkıcı & Özgökçeler, 2010).

²² Düzeltme

²³ Marksizmin sınıfsal olan genel anlatısına göre yoksulluk sömürüyle açıklanabilir. Sistem kendisini yeniden üretmek için düşük ücretlerle çalışacak belli bir işçi sınıfına ihtiyaç duyar. Bu sistemin dışında kalanlar, üretim gücü olmayan, bu nedenle dikkate bile alınmayan, marjinal olarak değerlendirilenler lümpen proletaryadır (Işık & Pınarcıoğlu, 2008).

Modern kentlerde yoksulluk merkeze çok yakın olan çöküntü bölgelerinde ya da varoşlarda potansiyel bir sorun teşkil etmektedir. Göç sonrası kente gelenlerin istihdam edebileceği sağlıklı koşulların azlığı zaman içinde kent yoksullarının çoğalmasına, geleneksel orta tabakanın eriyerek alt tabakanın daha alta kaymasına, yoksulların daha umarsız olup umudunu kaybetmesine neden olmuştur. Yoksulluğun süresinin artması, aynı zamanda derinleşmesine ve sosyal problemleri beraberinde getirmesine neden olmuştur. Sınıfsal kavramı emek sermaye ilişkilerine bağlı olarak yaşanan sınıfsal ve mekânsal ayrışmanın neden olduğu dışlanma biçimleri için de kullanılmıştır (Aytaç Ö. , 2016).

Türkiye’de göç süreçlerinde etkin olarak kullanılan cemaat ve hemşerilik gibi enformel ilişki ağları ile bir anlamda sınıfsal kesimin oluşması engellense de, sınıfsal adayı olanlar 1990’larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden zorunlu göçle gelen Kürtlerdir. Maddi ve manevi hiçbir destek olmadan köyden koparak kente göç etme, köyle bütün ilişkilerin kopması, yaşanan kitlesel göç nedeniyle çocuklar ve yaşlılardan oluşan bağımlı nüfusla birlikte yeni olan bir üretim ve sosyal ağına içine düşme ve bu yeni ağ içinde etnik ve kültürel anlamda dışlanma Kürtlerin sınıfsal olma adaylığını perçinlemiştir. Diğer yandan hem etnik köken²⁴ açısından azınlık olup hem de toplumsal cinsiyet açısından dezavantajlı konumda olan Kürt kadınlar, yoksulluğun kadınlaşması kavramındaki gibi sınıfsal kavramında da potansiyel yoksuldur. Yeni ekonomik düzende, herhangi bir uzmanlığı olmayan kadınların, göç sonrasında geleneksel aile yapılarının bu kadınlara yüklediği görevler de göz önüne alındığında, çalışma hayatına katılmaları hali hazırda oldukça zordur. Bu nedenle kadınların yoksulluğu daha da kanıksanmıştır. Çalıştıkları halde parasının üzerinde söz hakkına sahip olmayan kadınların, maddi açıdan umut besleyecekleri bir işlerinin olmaması, durumlarının değişmeyeceğine olan inançları onları altsınıfın da altına, yani sınıfsalına itmektedir. Batının kullandığı şekilde sınıfsal oluşmasına engel olan enformel ilişki ağları Kürt kadınlar tarafından da kullanılıyor olsa da kentlerde yaşadıkları

²⁴ Düzeltme

yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanma, onların sınıftan olma potansiyellerini güçlendirmektedir.

3.5. Yoksulluğun Ekonomik Olmayan Boyutu:

Dışlanma

Yoksulluk tartışmalarında niceliksel veriler bize kişi başına düşen geliri, tüketimi ya da bunlar gibi ölçülebilen, görülebilen, sayılabilen, elle tutulur doneleri verse de yoksulluğun ekonomik olmayan yanını da sosyal dışlamadır. Sosyal dışlanma ve sosyal kabul kavramları yoksulluğun yapısının sistemin içinde veya dışında oluşmasını ayırt etmek için kullanılır. Sosyal dışlanma için farklı tanımlar mevcuttur. Walker'a göre sosyal dışlanma sivil, politik, ekonomik ve sosyal vatandaşlık haklarından mahrum olma/edilme durumudur. Bu dışlanma dinamik bir kavram olup bir sürece işaret eder. İnsanın ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarının karşılanmaması, topluma katılmasını zorlaştırır (Çakır, 2002). Saraceno'ya göre sosyal dışlanma, çalışma hakkından yoksunluk ve toplumsal vatandaşlık haklarının verilmemesi şeklinde iki farklı boyutta incelenir. Levitas'a göre ise yoksulluğun, işsizliğin ve emek piyasasına katılamamanın sonucu olarak ahlaki ve kültürel boyutlar söz konusudur (Geçgin, 2009).

Sosyal dışlanmayı yoksulluğun yeni formu olarak gören düşünürlere Aytaç, sosyal dışlanmanın daha geniş, ilişkisel, dinamik ve çok boyutlu olduğunu söyleyerek karşı çıkar. Ona göre daha geniş bir kavram olmasının nedeni, dışlanmış kişilerin her zaman yoksul olmamasıdır (Aytaç S. , 2006). Diğer yandan işsizlik ekonomik dışlanmanın en önemli unsurlarından olsa da iş sahibi olmak da bazı durumlarda ekonomik dışlanmayı önlememektedir. Düşük ücretle, kötü çalışma koşulları altında, güvencesiz çalışma; bireyin kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayamaması ekonomik dışlanmaya neden olmaktadır (Çakır, 2002, s. 86).

Sistem içinde kendine bir şekilde yer açabilmiş, bu pozisyonu koruyabilen ancak yeterli ücreti kazanamadığı için önlenemez bir şekilde sürekli olarak yoksullaşan, diğer yandan sosyal, etnik, kültürel özelliklerinden dolayı azınlıkta kaldığı için dışlanan ve mücadele gücü olmayanlar toplum dışına itildiği için sosyal hayata yeterince katılamayarak sosyal dışlanmayı yaşarlar. Diğer bir ifadeyle ekonomik gücünden öte kamu hizmetinden eşit bir şekilde yararlanamamaya kadar giden, toplumsal hayatın her aşamasında görünmez duvarlarla karşılaşılan durumları anlayabilmek için yoksulluğun merceğini netleştirecek olan kavram sosyal dışlanmadır. Bu durum eğitim ve öğretim olanaklarına ulaşmanın zorlukları yanında, toplumsal ve çevresel ağlar ile ilişki içine girilmesini engeller (Keyder & Adaman, 2006).

İşsiz, yoksul ve eşitsizliğe uğrayan her insanın her toplumda sosyal dışlanmış olarak kabul edilmesi mümkün değildir çünkü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işsizlerin, yoksulların yaşadığı sorunlar ve bu sorunlar karşısında alınan sosyal önlemler aynı değildir (Çakır, 2002, s. 84). Bu nedenle sosyal dışlanma, insanı toplumsal yaşamdan uzaklaştıracak ölçüde maddi ve manevi yoksunluk içinde, haklarından ve onları güvende tutacak sosyal destekten mahrum olanları kapsar.

Sorulması gereken soru maddi imkânsızlıkların mı beraberinde dışlanmayı getirdiği, yoksa ekonomik olmayan nedenlerden kaynaklanan dışlanmanın mevcudiyetinin mi maddi imkânsızlıklara yol açtığıdır. Ekonomik hayattan dışlanmanın temelinde yatan işsizliğin, temel becerilerin eksikliğinden yani temelde yeterli eğitim alamamaktan kaynaklandığı iddia edilebilir. Diğer yandan siyasi ve kültürel ayrımcılıktan kaynaklanan dışlanma mevcutken, kaynak yetersizliğinin neden olduğu yoksulluğu aşmak giderek zorlaştığından bu tür dışlanmalar birbirlerini destekler. Yani bir yanda sosyal ve kültürel dışlanma, diğer yanda ekonomik yoksulluk varken bu çemberin dışına çıkabilmek şöyle dursun, iki tür dışlanma birisini sürekli tamamlar. Dışlanmanın genel çerçevesi ekonomik olarak çiziliyorsa eğer, ilk olarak üretim ve bölüşüm süreçleri incelenmelidir. Gelirin nasıl

üretildiği, nasıl bölüşüldüğü, artı değerden kimin nasiplendiği, kimin daha çok çalıştığı ve yorulduğu dışlanmayı en temel hatlarıyla ortaya serer. Enformel, güvencesiz, sürekli olmayan bir istihdam içinde olanlar ekonomik olarak dışlanmakta, bunun sonucu olarak da dolaylı yoldan eğitim ve sağlık hizmetlerinden de dışlanmaktadır (Keyder & Adaman, 2006).

Gelir/servet dağılımındaki adaletsizliğe odaklanan sosyal adalet tartışmaları, işsizliğin giderek yapısal bir sorun olmaya başlamasıyla daha geniş bir çerçeveden incelenmiştir. Bireylerin, ailelerin, dışlanmış grupların istemelerine rağmen iktisadi nedenler dışında da toplumsal yaşamın çeşitli evrelerine kısmen ya da tamamen katılamıyor olmaları sosyal dışlanmanın sadece ekonomik nedenlere indirgenemeyeceğini göstermektedir. İşsiz olan ya da kayıt dışı çalışan kesimin hiçbir sosyal güvencesi, sağlık sigortası olmadığından bu kişiler doğrudan sosyal dışlanmayla karşı karşıyadır. Gecekondu mahalleleri sosyal dışlanma süreçlerine karşı en savunmasız olan bölgelerdir. Yüksek zorunlu göçün geleneksel geçim kaynaklarından kopma ve bu kaynaklara ulaşmama, sosyal yurttaşlık haklarından yararlanmama, barınma güçlükleri, işgücü piyasasında rekabet edememe, yoksulluk, emek istismarı, fırsat eşitliğinden yararlanamama, sağlık hizmetlerine ve eğitim olanaklarına erişememe ve kent ortamında ayrımcılığa uğrama gibi yoksulluğun sonuçlarının beraberinde sosyal dışlanmayı getirdiğini belirtir (Yükseker, 2012). Zorunlu göç sürecinde sosyal vatandaşlık haklarının ihlal edilmiş olması Kürtlerin yaşadığı sosyal dışlanmayı arttırmıştır.

Yapılan görüşmelerde, göçten sonra kentte ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerden diğer yurttaşlar kadar eşit ve kolay bir şekilde faydalanamadığını iddia eden göçmen kadınlar olmuştur. Öncelikli olarak dil ve giyim kuşam farklılıklarından dolayı ilk anda ön yargı ve mesafenin hissedilir olduğunu belirtmişlerdir. Zorunlu göç, geleneksel geçim kaynaklarından kopma ve bu kaynaklara ulaşamama, sosyal yurttaşlık haklarından yararlanamama, barınma sorunu, iş gücü piyasasına katılamama ve yoksulluk, çocuk emeğinin istismarı, eğitim hakkından yararlanamama gibi farklı boyutlarda sosyal dışlamaya neden

olmuştur. Sosyal dışlamanın tek sebebi şüphesiz ki zorunlu göç değildir. Neoliberal ekonomi politikaları ve bu süreç içerisinde yaşanan 1994 ve 2001 krizleri yerinden edilen insanları sosyal dışlamanın içine çekmiştir. Kentsel konut piyasasının dönüşümü, özelleştirmeler, iş gücü piyasasındaki güvencesizlik, tarım sektöründeki desteklerin azalması başlı başına ekonomik ve sosyal dengeleri değiştirirken zorunlu göç ile yerinden edilenlerin kent ortamının içine düşmesi, sosyal dışlanmanın boyutunu genişletmiştir. Bu çalışmanın odak grubunda olduğu gibi aile, akrabalık, hemşerilik ilişkilerinin yaygın olarak kullanıldığı gruplarda, birey ekonomik yoksulluk içinde olsa da, enformel ilişkilerin yardımı sayesinde ekonomik dışlanmayla bir miktar mücadele edebilir ancak sosyal dışlanma sosyal hayatta hep karşılarına çıkar.

3.6. Tanıyarak Dışlama ve Kürtler

Yoksul, azınlık, yerinden edilmiş, kötü barınma şartları altında, Türkçe bilmeden, güvencesiz işlerde çalışmanın sosyal dışlanmayı derinleştirdiği söylenilebilir. Kürtlere karşı olan ön yargı farklı mekânlarda zaman içinde çeşitlilik göstermiştir. Örneğin Yeğen'e göre 1990'ların ilk yıllarına kadar Kürt sorununa ilişkin olarak benimsenilen tavır inkâr üzerine kurulu olmuştur. Bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren azınlıklara karşı benimsediği politika, aynı zamanda hukuki olarak anayasanın 66. maddesinde "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür." şeklinde karşımıza çıkmaktadır.²⁵ "Vatandaşlık bağının 'vatandaş olmayan' kitlelere benimsetilmesi işinin milli birliği sağlamanın ayrılmaz bir parçası olduğu muhakkaktır." (Yeğen, 2015, s. 184) Vatandaşlık bağı ile herkesin Türk olacağı üzerine kurulu olan yurttaşlık esasına dayalı milliyetçilik, Kürtleri de Türk milletine dahil ederek bu potada erimeye davet ederken; kültür esasına dayalı olan milliyetçi söylemler Kürtlerle Türklerin yıllardır aynı coğrafyada, iç içe yaşadığı güzellemesiyle Kürtlerin de Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgusunu yapmıştır.

²⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm> 26.01.2016

Yeğen'e göre ulus devlet sürecinin başından beri Kürt sorunu "[...] Hilafet ve saltanat özlemi olarak 'irtica', modernlik öncesinin asri zamanlardaki kalıntıları olarak 'aşiret direnci' ve 'eşkiyalık', başka devletlerin tezgahı olarak 'ecnebi kışkırtması' ya da iktisadi bir bütünleşme sorunu olarak 'geri kalmışlık' [...]" gibi geniş bir yelpazede tanımlandırılmıştır (Yeğen, 2015, s. 20). 1980'lerden sonra ise devlet Kürt sorununa bir güvenlik sorunu olarak yaklaşmaya başlamıştır. PKK'nın 15 Ağustos 1984 Eruh ve Şemdinli baskını ile başlayan şiddetin giderek artması Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'ya ilişkin resmi ideolojisinin argümanlarını zorlamıştır. Dönemin iktidar partisi ANAP bu hareketi başta eşkıya hareketi olarak adlandırmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı Mustafa Kalemli'nin "... henüz bir tehdit potansiyeli taşımamaktadır." dediği PKK eylemleri, Öcalan'ın "DEP'e oy vermeyenin tavuğunu bile öldürün" (Al Jazeera, 2014) sözleri sonrasında, 1987'de giderek tırmanmış, 1988 yılında gücünü göstermeye başlamıştır. Eşkıya hareketi söylemi yerini "bölücü terör örgütü" söylemine bırakmıştır. Hükümetin algısı güvenlik temelli şekillendiği için bu dönemde OHAL Kanunu çıkarmış, OHAL bölge valilikleri kurmuş, geçici köy koruculuğu sistemine geçmiş, Jandarma Asayiş Bölge Komutanlığı kurmuş, özel hareket timleri oluşturmuş, askeri harcamaları arttırmıştır (Göktaş, 2013).

Sonuç olarak Kürtlerle ilgili hegemonik söylem yıllar boyunca irtica, aşiret ve eşkiyalık, ecnebi kışkırtması, ekonomik ve sosyal anlamda bölgesel geri kalmışlık olarak kurgulanmıştır. Uzun bir süre Kürt sorunun etno-politik olarak kurgulanmayıp, olduğundan başka bir şeymiş gibi kurulması, herhangi bir dönüşüme ya da değişime neden olmamıştır (Yeğen, 2015). Bu da sosyal hayatta Kürtlere karşı olan toplumsal algının sınırlarını belirlemiştir. Toplumsal algının sınırları her alanda Kürtlerin dışlanmasını içermektedir (Alpman, 2016).

Yeğen'in Kürtlere karşı süregelen tavır olarak açıkladığı "tanımama" ve "inkâr", zaman içinde değişmiş; Kürtlerin Kürt olmalarından kaynaklanan sosyal ve kültürel farklılıkları tanınmış ancak yine de Kürtlerin ayrı tutulması yani dışlanması devam etmiştir. Bu konuda Cenk Saraçoğlu'nun İzmir'de orta sınıf mensubu olarak

tanımladığı formal işlerde çalışan, düzenli geliri olan, devletin sosyal haklarından istifade eden ancak sattığı emek gücünün haricinde başka bir gelir kaynağı olmayan 90 kişiyle yaptığı görüşme sonucunda kullandığı “tanıyarak dışlama” kavramı üç özelliğe vurgu yapmaktadır. İlk olarak geleneksel asimilasyoncu devlet söyleminin aksine Kürtler, ayrı bir halk ve topluluk olarak tanınmakta, Türk milletinin bir parçası olarak görülmemektedir. İkinci olarak Yeğen’in (Yeğen, 2015) söz ettiği geleneksel devlet söylemine benzer bir şekilde Kürtler, cahil, bölücü, kent hayatını talan eden, haksız kazanç sağlayan, vergi vermeyen, işgalci olarak tanımlanmış ve bu özellikleriyle de dışlanmıştır. Üçüncü olarak görüşmeciler bu basmakalıp düşüncelere kentte yüzeysel ilişki ağları içinde gördükleri, yerinden edilmiş olan ve kente bir şekilde tutunmaya çalışan Kürtler üzerinden ulaşmıştır. Artık Kürtlere yönelik olan olumsuz algı “hayal edilen öteki” olmaktan çıkarak “deneyimlenen öteki” üzerine kurulmuştur (Saraçoğlu, 2014). Uzun yıllar “tanımama” üzerine kurulu olan pratikten farklı olarak tanıyarak dışlama, milliyetçi söylemin bir uzantısı değildir. Bu bakımdan tanıyarak dışlama ayrımcı söylemlerden belli açılardan daha farklı ve daha yenidir. Tanıyarak dışlama, gündelik hayatta deneyimlenerek tanınan ve ona rağmen yine de dışlanan Kürtleri içerir. “Tanıma” ve “dışlama” sözcüklerinin yan yanılığı, toplumsal eşitsizliğin perçinlendiği bir dönemde, tanımaya rağmen dışlamanın sürmesi açısından farklılıkların kabul edilmesinin ne kadar sorunlu ve yetersiz olduğunu göstermiştir. Yani bir halk ve topluluk olarak Kürtlerin “farklılığının” kabul edilmiş olması dışlamayı önlememekle birlikte toplumsal ayrışmayı da gözler önüne sermiştir. Kürtlerle birlikte yaşamak tecrübe edilse de, farklılıklar kabul edilse de basmakalıp düşüncelerle birlikte gelen ön yargılar bu farklılıkların olumsuzluklar üzerinden kurulması şeklinde tanınmıştır.

Özellikle metropollerde farklı etnik gruplardan ve sosyokültürel ağlardan gelen insanların iç içe yaşaması, Kürtlerin bu kentlerde daha görünür olmasıyla birlikte dışlanmanın çerçevesi daha net çizilmiştir. Göç alan büyük kentlerde

dışlanmanın etnik kökene²⁶ dayalı hale gelmesi, kent yaşamında etnik farklılıkların daha belirginleşmesiyle olmuştur. Klasik söylemdeki “cahillik”, eğitimden yoksun bırakılmış olan Kürtlerin göçü tecrübe ederek geldiği kentte, üst sınıfların kentsel pratiklerine uyum sağlayamamakla kodlanmaktadır. Benzer şekilde kentte kendine yer açmaya çalışan, ekonomik ya da zorunlu göçle kente gelip göçün öznesi olan Kürtler “işgalcilik”le suçlanmıştır. Gecekonuda yaşayıp enformel sektörde çalışmak, işportacılık yapmak, midye satmak “haksız kazanç” olarak nitelendirilmiştir (Saraçoğlu, 2014). Oysa enformel işlerde çalışmak, o işlerde çalışanlardan çok patrona avantaj sağladığından neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte enformel işlerde çalışanların sayısı giderek artmaktadır. Kürt göçmenlerin midyecilik yapması, çocukların mendil satması, pazarcılık, işportacılık gibi işler Kürtlerin karşılaştıkları yoksulluk ve işsizlik gibi yapısal problemler karşısında geliştirdikleri hayatta kalma stratejilerindendir (Altıntaş, 2014). Ekonomik nedenlerden ötürü yapılan göçlerde hali hazırda köyünde eğitim alamamış ve ailesine para göndermek için kente göçmüş olan Kürtlerin yapacakları her iş emek gücüne dayanırken; zorunlu göçü tecrübe ederek eğitimi yarıda kalan ya da eğitim hayatına hiç başlamamış olan Kürtler için de durum çok da farklı değildir. Bu nedenle kent hayatında kazanılan her kazanç bilgidan çok emek gücüne dayanmaktadır (Alpman, 2016).

Kürtlerin zorunlu göçü tecrübe ederek sosyal vatandaşlık haklarının ihlal edilmiş olması yaşadıkları sosyal dışlanmayı arttırmıştır. Kentteki Kürt göçmenler “kent ortamını bozan”, “bölücü”, “haksız kazançla geçinen”, “cahil” gibi aşağılayıcı tanımlamalarla yerleşik dışlayıcı söylemlerin kent yaşamında taşıyıcısı konumuna gelmiş ve böylece tanıyarak dışlama kendisine yayılma alanı bulmuştur (Saraçoğlu, 2014). Tanıyarak dışlamanın mümkün olmasını kolaylaştıran iki temel olgudan söz edilebilir. Bunlardan biri devletin resmi ideolojisine uygun olarak asimilasyon çalışmaları sonucunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden batı kentlerinin demografik yapısını değiştiren zorunlu göç; diğeri ise 1980’lerde

²⁶ Düzeltme

başlayıp 2000'lerden itibaren sonuçları görünür olan neoliberal ekonomi politikalarıdır (Saraçoğlu, 2014, s. 68). Göçten tek etkilenen göç edenler olmadığı için; kent, zorunlu göçle kitleler halinde gelecek olan kalabalık nüfusu hem barındırma hem de istihdam etme açısından hazır değilse ve buna uyum sağlayacak kadar hızlı işleyen ekonomik altyapı mevcut değilse kentin yerlileri diyebileceğimiz nüfus, yeni gelen göçmenlerden toplumsal hayatın her alanında rahatsız olur. Yani yeni gelenler dışlanmayı her alanda tatmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Kürtlerin şehir hayatını bozduğuna dair olan şikayetler Kürtlerin kendisine yönelik olarak değil; yürütülen Kürt politikasına, zorunlu göç sürecine, neoliberal ekonomi politikalarına, istihdam şekillerine, enformel ilişkilerin yaygınlaşmasına, kentte boş alan kalmayana kadar sürecek olan rant kavgasına karşı olmalıdır. Bu bağlamda tanıyarak dışlama Türk milliyetçiliğinin bir uzantısı veya sonucu olarak değil; daha çok kentsel, toplumsal ilişkilerin bir dönüşümüdür. Başka bir ifadeyle tanıyarak dışlama ulus-devlet, ulus gibi nasyonlar tarafından örülen bir milliyetçilikle kodlanmamıştır. Tanıyarak dışlama Türk milliyetçiliğinin belli özellikleri ile etkileşim içinde olabilir, söylemsel olarak benzeyebilir, ondan belli öğeler alarak kendisine ekleyebilir ama asıl içeriği ve mantığı milliyetçilikten türeme değildir. Milliyetçilik olmadan da tanıyarak dışlama var olabilir (Saraçoğlu, 2014, s. 170).

Görüldüğü gibi dışlanmanın etnik, sosyal, kültürel boyutları vardır. Emek piyasasının dışında kalarak kısa ya da uzun vadeli olarak işsiz kalmak, dolayısıyla temel ihtiyaçları bile karşılayamamak, toplumsal hayata katılamamak ekonomik dışlanma olarak tanımlanabilir ve bu beraberinde kötü beslenmeyi, sağlık problemlerini, kötü barınma koşullarını getirebilir. Kültürel dışlanma ekonomik nedenlerden bağımsız olarak, toplumsal ve kültürel hayata özgürce katılamama durumu olarak tanımlanabilir. Farklı etnik kökenden²⁷, farklı bir dinden ya da mezhepten gelmek gibi nedenlerden ötürü anadili kullanamama, ikinci dili yani sonradan öğrenilen dili aksanlı konuşma, farklı giyim tarzına sahip olma, ki bu dinsel nedenlerden ötürü de olabilir, gibi pek çok kişisel özelliğin rahatça

²⁷ Düzeltme

yaşanamaması ya da bu hayatın yaşanmasının önüne engeller çıkartılmasıdır. Bu dışlanma boyutları birbirini etkilediği gibi birbirini besler niteliktedir. Bu nedenle bir döngüden bahsetmek mümkündür (Keyder & Adaman, 2006). Dışlanmayı tecrübe eden bir ailede yetişen çocuğun bu döngüden kurtulması, bu çemberin dışına çıkması oldukça güçtür. Bu nedenle yoksulluk, dışlanma, tahakküm, adına ne konulursa konulsun düşük gelire sahip olma, varoşlarda yaşama, kötü işlerde çalışma, kamusal hizmetlerden layığıyla yararlanamama, yaşam ve gelecek kaygısı içinde bulunma kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır (Alpman, 2016).

Özetle sosyal hayattan dışlanmak ekonomik anlamda dışlanmış olmakla iç içedir. Bu tür çok yönlü dışlanmalar, yapısal olarak yoksullaşmaya dönüştüğü için kendi kendini besler bir hal almaktadır. David Harvey'in de bahsettiği gibi dışlananlar birbirine yakın ikamet ederler (Harvey, 2002). Bu yüzden mekânsal olarak farklılaşma da hayatlarını kısıtlayan bir unsur haline gelir; sosyal dışlanma sadece ekonomik anlamda dışlanmayı değil, sosyal koşulları da belirleyen göstergeleri kapsar. Sosyal dışlanmaların her biri bir diğerini besleyerek dışlanmanın kalıcılışmasını ve süreklilik kazanmasını sağlar.

3.7. Kentte Mekân

Yoksulluğu ve dışlanmayı mekânsal olarak kentte gözetmemiz gerekirse sosyolojik çalışmalar benzer insanların birbirine yakın yaşamaktan hoşlandıklarını ya da yakın yaşadıklarını iddia eder (Harvey, 2002). Benzer oldukları için mi yakın yaşarlar ya da yakın yaşadıkları için mi birbirlerine benzemektedirler ayırt etmek oldukça güçtür. Tek başına ele alındığında kent yapısı ile ilgili yeterli bilgiyi sunmayan mekân, ancak sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ağlarla bütüncül bir şekilde incelendiğinde anlam kazanır. Burada da birbirini besleyen süreçlerden ve etkileşimden bahsetmek mümkündür. Harvey'e göre kentlileşme süreci kentin yeniden imar edilmesi ile ilgili olduğu kadar; üretim, dolaşım, değişim ve tüketim için gerekli iletişim ve ulaşım altyapısının inşa edilmesiyle de alakalıdır. Bu sermaye ekseninde gelişen bir süreçtir (Harvey, 2015).

Sosyal bilimlerde birden fazla kent ve kentlileşme tanımı olsa da benzer tanımlar yoktur. Bunun nedeni kent söz konusu olduğunda farklı değişkenlerin devreye girmesidir. Ekonomik, politik, sınıfsal faktörler söz konusudur. Kent homojen bir yapıda olmadığı gibi tek bir değişkenden etkilenmez. Şükrü Aslan'a göre toplumbilim açısından kent araştırmaları 20. yy'da değişmiş ve zenginleşmiştir. 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren kentleri etkileyen değişkenler arasına toplumsal mücadeleler, sınıf mücadelesi, teknolojinin gelişimi ve küreselleşme girmiştir (Aslan, 2016). Ruşen Keleş'in tanımına göre kent, "sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az sayıda kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi"dir (Keleş, 1998, s. 75).

Harvey'in söz ettiği benzer insanların birbirlerine yakın yaşadıkları göz önüne alınırsa, bu düşünciyi doğrular şekilde, kentin yoksul mahallelerinde yaşayan kentlilerle, kentin orta sınıf ve zenginlerinin birbirlerini ne kadar hemşehri gördükleri tartışma konusudur. Türkiye'de kentlerde benzer özelliklere, ortak bir geçmişe sahip göçmen grupları bölgesel olarak farklılıklar içerse de genel olarak kente tutunma stratejisi açısından benzer ilişki ağlarını kullanmıştır. Bu ilişki ağları kenti daha korunaklı hale getirir. Türkiye'deki kent yoksulluğunu batıdakinden farklı kılan; her tür toplumsal ilişki ve süreçten dışlanmış, bir anlamda kapitalizmin sömürmeye bile gerek duymadığı, hiçbir sınıfa ait olmayan kitleler olarak adlandırılan sınıfsız kitlelerin Türkiye'de oluşmasına engel olan bu ilişki ağlarıdır. Kentte birbirlerine yakın yaşayarak hiçbir sınıfa dahil olmayan, sınıf olmayı bile beceremeyecek kadar ayrı, savrulmuş, dışlanmış ve yoksullaşmış Kürtler sınıfsız olmaya aday olsa da enformel ilişki ağları, akrabalık, paylaşma ve aktarım süreçleri Türkiye'de sınıfsızlığın oluşmasına mani olmuştur (Yılmaz B. , 2008).

Şükrü Aslan'a göre kentin en belirgin özelliklerinden biri çelişkiler olduğu için modern kenti tanımlarken farklı toplumsal gruplar/kesimler arasındaki çelişkiyi

vurgulamak gerekir. Türkiye'nin kentleşme sürecine baktığımızda gözle görünen ilk olgu düzensiz, sağlıksız, plansız yığılma ve yoğunlaşma durumudur. Kentsel nüfusun artışı, konut sıkıntısı, kamusal hizmetlerin yetersizliği, mevcut sanayinin kentte olan ve kente yeni gelen iş gücüne istihdam sağlayamaması kentin tipik özellikleridir (Aslan, 2016, s. 43).

Türkiye'nin kentleşme sürecindeki karakteristik özellik, farklılaşma dinamikleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan ayrışma eğilimidir. “Mekânsal farklılaşma kuramı, Marksist bir bakış açısından pek fazla analiz konusu yapılmamıştır. Dolayısıyla ‘kuram’ın, her biri kendi içinde bir son olarak tasarlanan ve nedensel, işlevsel ya da ampirik bir dille ve her birinin dayattığı sınırlarla ifade edilen çalışmalar sonucunda ulaşılan tutarsız bilgiler yığınınından oluştuğu öne sürülebilir. Bu bilgileri herhangi bir genel toplum kuramıyla bütünleştirme girişimlerinin çok az bir başarıyla ya da tümüyle başarısızlıkla sonuçlanacağı kestirilebilir.” (Harvey, 2002) Bu nedenle mekânsal farklılaşma ve toplumsal yapı arasındaki anahtar ilişkilerinin nerede olduğuna bakmak daha değerli olacaktır.

Kentin çeperinde yaşayıp eskisinden çok daha farklı yöntemlerle kente tutunan ve bunun için her şeyi yapmayı göze alan kent yoksulları; kooperatif yoluyla kentteki rant kavgasına katılarak geniş arazilere göz diken orta sınıf; kentin en prestijli alanlarında, “kapatılan” arazilerde, özel güvenlik sistemleri içinde, yüksek duvarlarla korunan konutlarda ikamet eden üst sınıf aynı kent içinde olmalarına rağmen adeta farklı kentleri tecrübe etmektedir (Işık & Pınarcıoğlu, 2008). İstanbul özelinden bakacak olursak üç çeşit mekânsal ayrışmadan bahsetmek mümkündür. Birincisi alt sınıf ya da sınıfaltı olarak tanımlayabileceğimiz kent yoksullarının yaşadığı varoşlar; ikincisi orta sınıfın otoyol bağlantılı hijyenik alt kentleri ve lüks konut siteleri; üçüncüsü zenginleşen sınıfın kamu gözünden uzak, farklı rahat adacıklarıdır (Kurtuluş, 2003). Keyder ise İkinci Dünya Savaşı sonrası kentteki dönüşümü üç dönemde ele alır: “kırdan kente göçün, eski kent merkezinin çevresinin gecekonduyla kuşatılmasıyla sonuçlandığı erken aşama; ulusal kalkınmanın orta sınıfın konut alanlarında farklılaşmaya yol açtığı ara dönem ve

küreselleşmenin bir dizi parçalayıcı dinamiği harekete geçirmekte olduğu bugünkü durum.” (Keyder, 2013, s. 171)

1980’lerin başında kentte görünür olmaya başlayan dışlanmışlar, kültürel olarak 1990’larda “varoş”; yaşadıkları bölgeler de mekânsal olarak “varoşlar” olarak tanımlanmaya başlamıştır (Yücel, 2016). Toplumsal ayrışma, parçalanma ve kutuplaşma ile birlikte yeniden tanımlanan varoşlar ve varoş kültürünün oluşması kentsel yerleşme örüntüsünün bir sonucudur. Varoşlar olarak adlandırılan kent bölgeleri, kentin bir parçası olarak değil de kentin dışında kalan ve kenti dışarıdan izleyen kitleyi temsil eden bir anlamda kullanılmaya başlamıştır (Işık & Pınarcıoğlu, 2008). Bu bölgeler sadece göçmenleri değil yeni bir kültürün olduğu bölgelerdir. Varoş kavramı farklı özellikleri ile belli başlıklar altında incelenmiştir. Varoşlar tüketim yapamayanların mekânı olarak da tanımlanabilir. Tüketememenin verdiği öfke ve şiddet duygusu ile hareket eden yeni, dinamik bir kesim söz konusudur. Kentin çevresinde yaşayan bu insanlar kentli yaşamın bir parçaları olmuşlardır ancak kentin olanaklarından, sosyal hayatından tam anlamıyla, diledikleri biçimde ve diledikleri kadar yararlanamamaktadırlar. Ekonomik temelli bir bakış açısına göre ise varoşlaşmanın nedeni yoksulluktur. Sistem dışı kalmış olan işsizlerin ya da en alttaki işçilerin yaşadığı bu bölgeler, post-fordist üretime geçişle emeğine ihtiyaç duyulmayan ve bu yüzden dışlanan bir grubu temsil etmektedir. Öne çıkan diğer bir görüş ise varoşların zorunlu göçü tecrübe edenlerin mekânı olduğudur. Varoş sözcüğü zorunlu göç süreci sonrasında daha yoğun olarak kullanılmaya başlanmış ve zorunlu göç alan kentlerin yoksul mahalleleri varoş olarak nitelendirilmiştir. Varoş tanımının kullanılmaya başlanması, büyük kentlerin zorunlu göçü almaya başladığı dönemle örtüşmektedir (Bozkulak, 2005).

Kente göçün kesintisiz olarak devam etmesi ve her göç dalgasının kendine has dinamiklerinin olması gecekonduların mahallelerinin sınırlarının net olarak çizilmesine engel teşkil eder. Zaman içinde çok katlı olan, hatta oturma izni alınan gecekondular, geleneksel diyebileceğimiz eski tip, tek katlı ama bahçesiz, derme çatma yapılarla aynı muhitte yer almaktadır. Ancak her şeye rağmen ortak bir

özelliğinden bahsetmek gerekirse gecekondu mahalleleri kentsel planlamadan nasibini almamıştır. Binalar kalitesiz, bölge plansızdır. Bu nedenle dar sokaklara çöp arabalarının, itfaiye ve ambulansın girmesi bazen olanaksızdır. Kimi durumlarda altyapı hizmetlerinin yetersizliğinden dolayı kanalizasyon sistemi bulunmadığından atık sular sıhhi bir şekilde toplanamaz (Işık, Oğuz; Pınarcıoğlu, Melih, 2008).

Mekânsal olarak gecekondu bölgeleri ile çöküntü alanlarını birbirinden ayırmak gerekirse kentin merkez denilebilecek bölgelerine yakın, tarihsel dokusu bulunan ama aynı zamanda terkedilmiş olan çöküntü alanları kentsel ranttan faydalanamayıp o bölgeden sürüklenirken; gecekondu bölgesindekiler zaman içinde kentin dönüşmesiyle birlikte ortaya çıkan kentsel ranttan faydalanarak sermaye biriktirme umudu taşırlar. Ekonomik ve politik olarak güç biriktirebilseler de sömürü ve tahakküm ilişkilerini ortadan kaldıracak kadar ya da bu ilişkilerle gerçek anlamda mücadele edecek kadar güç biriktirmeleri mümkün değildir (Alpman, 2016, s. 347). Gecekondu bölgelerinde ve çöküntü alanlarında yaşayanlar genel olarak ekonomik hayata katılmış olmasına rağmen yoksulluktan kurtulamamış göçmenlerdir. Her ne kadar düzenli ya da düzensiz olarak çalışıyor olsalar da temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanmaktadırlar. Dolayısıyla çalışmak ekonomik olarak refaha ermek için yeterli olmamıştır. Kayıt dışı istihdam, düzensiz gelir, sosyal güvenceden mahrum olma gecekondularda yaşayan yoksulların toplumsal olarak dışlanmasına neden olmuştur.

Kent yoksullarının yaşadığı bölgeleri belirtmek için kullanılan gecekondu bölgesi, Ocak'a göre yeterli bir mekânsal kategori değildir. Ona göre yoksul mahalleler için üç tür uzaklık söz konusudur. Birinci uzaklık kentin dışında kalacak kadar fiziksel bir uzaklıktır. Bu uzaklık sonucu kentle kurulacak her türlü iktisadi, sosyal, kültürel ilişkiler arasına da mesafe girer. Böylelikle yoksulluk görünmez bir hal alır. İkinci uzaklık zamanla kentin gelişmesiyle kentin içinde kalan yoksul mahalleler için geçerlidir. Kent içinde etrafı apartmanlarla çevrili vadi tabanlarındaki ya da sert yamaçlardaki yerlerdir. Gelişmeye müsait olan gecekondu mahalleleri gerekli planlama süreçleri sonrasında topyekün inşaat alanına

dönüşerek ortadan kaldırılır. Kentsel arazinin dönüşüm süresinde rantta ortak olamayanlar yoksul kalmaya devam eder. Üçüncü uzaklık ise Alpman'ın da belirttiği gibi, fiziksel olarak kurulmayan, ekonomik alanında ötesinde, sosyal ve kültürel olarak uzaklığın kurulduğu çöküntü alanlarıdır. Kentin yanbaşında ve bakımsız olan eski, görkemli binaların içinde yaşanan yoksulluktur (Ocak, 2002).

Gecekondu bölgelerinde de yıllar içerisinde farklı göç dalgalarıyla birlikte kente gelen göçmenler aracılığıyla belli bir sosyolojik ayrım meydana gelmiştir. Gecekondu ikamet edenler gecekondu kiracıları ve gecekondu sahipleri olarak ayrışmaya başlamıştır. 1990'lardan itibaren gecekondu kiracılığı oldukça artmıştır. Bunun bir nedeni kente yeni gelen göçmenlerin kendilerine gecekondu yapacak araziler bulmakta zorlanmalarıdır. Diğer nedeni ise yeni gelenlerin hem gecekondu yapacak maddi imkânları hem de onlara bu konuda yardım edecek tanıdıklarının bulunmamasıdır (Harvey, 2002). Kentsel Dönüşüm Projeleri altında belediyeler gecekondu alanlarını traşlaması eski göçmenlerin yeni göçmenler üzerinden rant sağlamasına neden olmuştur. Diğer bir değişle, nöbetleşe yoksulluk kavramında olduğu gibi eski göçmenler yoksulluk nöbetlerini yeni göçmenlere devretmiştir. Bu nedenle 1990'ların yeni göçmenleri kente geldikleri gibi barınma problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Kiracı olarak gecekondu mahallelerine yerleşmek durumunda kalanlar 1980 öncesi göç edenler gibi hemşehrlik ilişkilerinden yeterince faydalanamamıştır (Işık, Oğuz; Pınarcıoğlu, Melih, 2008). Hiçbir birikimleri yokken bir anda kira ödemek zorunda kalmaları ekonomik anlamlarda da onları buldukları her işte, her koşulda çalışmaya zorlamıştır.

Artan konut talebi gecekondu alanlarının birden değer kazanmasına neden olmuş, küçük tek katlı gecekondu yıkılıp yerine iki katlı gecekondu yapılmış ve bu mahallelerin sakinleri gecekondu sahipleri ve gecekondu kiracıları olarak ikiye ayrılmıştır. Bu yeni sosyal ayrım 1990'larda kitlesel yerinden edilme ile daha da şiddetlenmiştir (Alpman, 2016). Yerinden edilme ile gelen gruplar dışlanma tecrübesini daha sert bir şekilde tecrübe etmiştir. Öncelikli olarak bu kişiler beklenmedik bir şekilde yerlerinden olmuş, aniden kente göç etmeye zorlanmış,

kentsel yaşama bir anda katılmış ve bir an önce, zaman kaybetmeden kente uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Diğer yandan köyünde üretici olan, genellikle kendi tüketeceğini üretenler kente geldikten sonra tüketici konumuna geçmiştir. Kentte kültürel, sosyal ve politik olarak dışlanan yerinden edilenler ucuz emek arzları olarak kent yaşamına katılmışlardır. Kayıt dışı ekonomi, mevsimlik işçilik, enformel istihdam gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin hem nedeni hem de sonucu olan yapısal sorunlardır. Kuşaktan kuşağa yoksulluğun miras bırakıldığı, gelir ve eğitim olanaklarından yoksun olan yerinden edilenlerin, toplumun ve kentin dışına itilmesi normalleşmiştir.

İlk göç dalgası 1950-1990 olarak geniş bir tarih aralığında genellenecek olursa; bu göçlerin ortak özelliği, kentin ve çevresindeki endüstrinin cazibesinin bir çekim yaratmış olması ve tarımda makineleşme sonucunda da tarımda artan nüfusun işsiz kalmasının bir itişe neden olmasıdır. Bu tarih aralığındaki göçün nedeni daha çok ekonomik iken, 1990 sonrası yaşanan göçün nedeni daha çok politiktir (Alpman, 2016). Yeni gelenlerin bazıları kent içi yoksul mahallelere yerleşmiştir. Bu mekânlar genellikle temel ihtiyaçları karşılasa da eski, yıkık dökük, ve çok küçüktür. Barınması gereken nüfus sayıca fazla, barınılan mekân ise dardır. Zorunlu göç yoksul mahallelerde mekânsal olarak bir yoğunlaşmaya neden olmuştur.

Açıktır ki kentte gecekondur alanında da olsa barınmak için bir mekâna sahip olmak ancak ve ancak enformel ilişki ağlarına yakın olmakla mümkündür. Hangi koşullarda hangi bölgelerde arazi elde edilebileceği bilgisine ulaşmak kente daha önce göç etmiş olanlarla kurulacak olan hemşehrlik ve cemaat ilişkileri ile mümkündür. Bu ilişki ağlarından faydalanabilen kente hazırlıklı gelenlerdir. Diğer yandan 1990’larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelenlerin yaşadığı göç bir kopuş niteliğindedir. Bu nedenle kent ile önceden herhangi bir iletişime geçemeyen Kürt göçmenler kentle karşılaştıklarında kendilerini hazırlama olanağı bulamadan kente akmışlardır. Kente zorunlu olarak gelen ve en önemlisi kendilerinin belirleyemediği koşullar altında kente akan bu kitle, kent yoksullarının

en altında yer almış, diğer göçmen grupları ve kentin eski sahipleri tarafından her anlamda kullanılmışlardır. Güneydoğu Anadolu bölgesinden göç ettikten sonra kentte en zor koşullar altında yaşamayı tecrübe etmek Kanarya Mahallesi özelinde de geçerlidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZORUNLU GÖÇ VE SONRASI İLK DÖNEM

Göç farklı araştırmacılar tarafından farklı gruplara ayrılmıştır. Göçün süresine göre geçici göç (mevsimlik ve kısa dönem), transfer (tayin ve görev nedeniyle), uzun dönem; göç edenin isteğine göre zorunlu ve gönüllü; göçün yönüne göre iç göç, dış göç şeklinde kategoriler mevcuttur (Akkayan, 1979) (Erder, 1997). Çalışmamda söz konusu olan zorunlu olarak içgöçü tecrübe eden göçmenlerdir. Genellikle kırdan kente ya da küçük kentlerden daha büyük kentlere doğru olan iç göçün de diğer göçler gibi itici ve çekici nedenleri vardır. Köyün iticiliğinin nedenleri arasında hızlı nüfus artışı, tarım alanlarının daralması, iklimdeki değişiklik, ekonomik yetersizlik, doğal afetler, terör olaylarının insan güvenliğini tehdit etmesi; kentin çekiciliğinin nedenleri arasında ise eğitim, sağlık gibi hizmetlerin yaygınlığı, sanayinin ve hizmet sektörünün gelişmiş olması, iş imkânlarının fazla olması sayılabilir (Keleş, 1996).

Yaşanılan ekonomik krizlerden ötürü 1990'lı yıllar tüm emek piyasası için zorluyken, tanıyarak dışlanan Kürt emek arzı için, dönülecek bir köyün olmaması sebebiyle kentteki akrabalık ilişkileri önem kazanmıştır. Türkiye'de sınıfaltının oluşmasına engel olarak açıkladığımız enformel ilişkileri neyin tuttuğunu görebilmek için yoksulluğun başladığı mahal olan köye ve zorunlu göç tecrübesine bakılabilir.

1990'lar Kürtlerin hafızasında baskı, zorunlu göç, işkence, gözaltı kayıpları ve şiddet ortamı olarak yer almaktadır (Uysal, 2016, s. 8). "1990'lar; PKK, politik şiddet, koruculuk, Hizbullah, milislik, JİTEM²⁸, devlet baskısı ve zorunlu göç, rant ekonomisi, yerel güç ilişkileri, aile bağlarının dönüşümü vb. birçok olgunun kesiştiği ve son derece dinamik bir etkileşimler ağı içerisinde birbirlerini

²⁸ Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele

etkiledikleri, dönüştürdükleri veya yeniden ürettikleri bir bağlama işaret etmektedir.” (Çelik, 2016, s. 71)²⁹

PKK’nın terör eylemlerini başlattığı 15 Ağustos 1984’ten üç yıl sonra, 19 Temmuz 1987’de, 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van vilayetlerinde; daha sonra Adıyaman, Bitlis, Muş, Batman ve Şırnak’ta Olağanüstü Hal Bölge Valilikleri kurulmuştur. Bu şekilde OHAL bu illerde 1978’den beri süregelen sıkıyönetim uygulamasının yerini almıştır (Çelik, 2016, s. 85). Bu yıllardaki siyasal ve sosyal mücadeleye Kürtler için yeni bir anlam ifade eder. Sosyoekonomik açıdan alt sınıflara ait Kürtler arasından katılım yapılan PKK, Kürtlerin kimlik politikalarına karşı 1960’larda başlattıkları barışçıl mobilizasyonu, farklı bir boyuta taşımış ve şiddeti merkeze almıştır. Zorunlu göç süreci farklı kuşakların hafızalarında belirli bir yer kaplayarak Kürt hareketini³⁰ yeni bir yere getirmiştir. Bölgedeki yaşanmışlıklar ve tanıklıklar Kürtlerin siyasallaşma sürecini hızlandırmış ve güçlendirmiştir. Benzer şekilde bu yıllarda Kürt kadınlarının siyasal katılımları artmış, kadınlar siyasetçi, savaşçı, eylemci ya da ana olarak kamusal alanın süreklileşen imgeleri haline gelmiş ve yarattıkları kitlesel ivme uzun yıllar sürekliliğini korumuştur (Çağlayan H. , 2014, s. 98).³¹

PKK’nın terör eylemlerinin arttığı 90’larda Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi’nden sürekli ölüm haberleri gelmiştir. 11 Haziran 1992’de Tatvan’da köy minibüsü durdurularak 13 kişi kurşuna dizilmiştir. 27 Haziran 1992’de Silvan’da cami cemaatinden 10 kişi öldürülmüştür. 18 Ağustos 1992’de Şırnak’ta 3 gün süren kitlesel eylem yaşanmış, dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin olayı “300 PKK’nın şehri bastığı isyan” olarak değerlendirmiştir. 5 Eylül 1992’de Bingöl-Genç karayolunda 7 kişi, 13 Eylül 1992’de Şemdinli’de jandarma karakoluna yapılan saldırıda 15 er, 15 Eylül 1992’de Batman’nın Kozluk ilçesinde bir

²⁹ Düzeltme

³⁰ Çalışmada kullanılan Kürt hareketi ifadesi, Kürtlerin hakları ve çıkarları için mücadele eden legal örgütlenmeleri ve siyasi partileri ifade etmek için kullanılmaktadır.

³¹ Düzeltme

minibüsteki 10 kişi bombalanarak hayatını kaybetmiştir. 29 Eylül 1992’de Derecik Jandarma Karakolu’nda 27 asker hayatını kaybetmiştir.1 Ekim 1992’de Bitlis’te 30 kişi PKK tarafından kurşuna dizilmiştir (Al Jazeera, 2013). Sivil halk için yaşadıkları bölge giderek yaşanmaz hale gelmiştir.

Sonuç olarak 1990’lı yıllarda yaşanan kayıplar, göç dalgaları, kentte yeni oluşan mahalleler, kadının değişen konumu, farklı üretim ilişkileri ve yeni kent yoksulları geri dönüşümü olmayan sorunlara ve dönüşümlere neden olmuştur. Zorunlu göçü tecrübe edenler ne köylerine dönebilmiş ne de kentte ortalama bir yaşam standardını tutturabilmiştir.

4.1. Köy Koruculuğu ve Göçün Diğer Nedenleri

1990’larda meydana gelen kitlesel göçün en temel kırılma noktalarından biri Geçici Köy Koruculuğu Kanunudur. 26 Mart 1985 tarihinde, 442 Sayılı Köy Kanunu’nun 74. Maddesinde yapılan değişiklikle kurulan Geçici Köy Koruculuğu, geçici bir oluşum olarak kalmamış, 29 Ekim 2016 tarihinde 676 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Güvenlik Korucusu şeklini almıştır.³² PKK’ya karşı sivil halkın desteğini almak amacıyla inşa edilen köy koruculuğu sistemi devlete olan sadakat açısından bir ayrışma yaratmış, bölgedeki sosyo-ekonomik yapıyı bozmuş, güç dengelerini değiştirmiştir. Devletin eliyle silahlanan köy korucuları bu güçleri sadece güvenlik politikası kapsamında kullanmamış; silahlar korucular tarafından kendi çıkarları için kullanılmış, korucular devlet tarafından da desteklendikleri için bölgede siviller arasında bir otorite halini almıştır (Balta, Yüksel, & Acar, 2014).³³

Balta Parker’e göre hangi köy veya kişilerin devlet yanlısı olup olmadığını ayırtırma mekanizması olarak görülen köy koruculuğu sistemine katılmayı reddetmek PKK’ya aktif ya da pasif olarak destek vermek olarak değerlendirilmiştir. Askerler öncelikli olarak köye gelerek, köylülere köy korucusu

³² https://www.jandarma.gov.tr/asayis/Guv_Korucusu_Sistemi.htm 23.02.2018

³³ Düzeltme

olarak devletin hizmetine girmeleri gerektiğini söylemiş ve bunu düşünmeleri için süre tanımıştır; köylülerin isteksiz olması ya da köy koruculuğunu kabul etmemeleri durumunda köyü boşaltacaklarını söylemiştir (Balta Parker, 2010). Bu durum Human Rights Watch/Helsinki'nin 1993'ten itibaren Güneydoğu'dan zorunlu göçle ayrılmak durumunda kalanlara ilişkin 1994 Ekim ayında yayınladığı raporda şu şekilde açıklanmıştır: “Doğudaki sivil halk –çoğunlukla kırsal alanda olmak üzere- güvenlik güçlerinin teröre karşı yürüttüğü mücadelede uygulanan stratejiler ile devletle işbirliği yapan herkesi canice cezalandıran PKK'nın şiddetinin kısılcasına sıkıştırmış durumdaydı. Örneğin bir köylü, korucu olursa PKK tarafından öldürülme tehdidiyle yüz yüze gelirken; koruculuk sistemine katılmayı reddederse, güvenlik güçleri tarafından evinden ya da köyünden uzaklaşmaya zorlanmayı göze almak durumundaydı.” (İlkkaracan & İlkkaracan, 1998) Sonuç olarak köylülerin elinde sadece iki seçenek kalmıştır: Koruculuğu seçerek devletin tanıdığı çeşitli ayrıcalıklardan yararlanmak ya da koruculuğu reddederek toprağını kaybetmek ve zorunlu göç tabi tutulmak. Koruculuğun reddini genellikle köyün boşaltılması ve yıkılması izlemiştir (Balta Parker, 2010, s. 420). Devletten yana bir tutum sergileyerek, düzenli maaşın yanında sunulacak olan pek çok ayrıcalığı reddedip toprağını ve evini terketmek gibi ağır bir bedeli göze alan köylüler PKK yanlısı olarak yaftalanmıştır. PKK ise bu süreçte köy koruculuğu konusunda devletin baskısını görmezden gelerek, bu sistemi kabul eden korucuları tehdit ederek ve öldürerek karşılık vermiş, devlet ve PKK arasında yükselen şiddet arasında kalan köylüler topraklarında güven içinde yaşayamaz hale gelmiştir. Savaşın herhangi bir tarafında aktif rol almayı reddeden ve silah tutmak istemeyen köylüler topraklarını terketmeyi tercih etmiştir. Bu güvensiz hava köylüler için göçün itici sebebi olmuştur.

PKK ile yaşanan çatışmalar sürerken ve köyler koruculuğu kabul eden ve etmeyen şeklinde bölünmüşken bölge, sivil halk için yaşanmaz bir hal almıştır. Koruculuğu kabul etmeyen köyler apar topar boşaltılmak zorunda kalmış, köylüler taşınır bir kaç eşyalarıyla birlikte kitlesel olarak göç etmiştir. Doğu ve Güneydoğu

Anadolu bölgesindeki bir milyondan fazla Kürt yerinden edilmiştir.³⁴ Koruculuğu kimsenin kabul etmediği ve bu nedenle boşaltılan Mardin Koru Köyü’nden İstanbul’a göç eden ve farklı yaş gruplarından olan kadınların sözleri benzerlikler taşımaktadır.³⁵

“Mecbur olduk köyden çıkmaya. Ya korucu olacaksınız dedi [askerler] ya da gideceksiniz. Sonra köy yakıldı. Herkes bir yere. Kim nereye şey yapıyorsa, herkes oraya. [...] Bütün köy beraber gittik zaten. Bütün aile. Bir sürü hayvanımız vardı. Bir sürü eşyamız var, çocuklarımız ufak, hiçbir yeri tanımıyoruz, görmüyoruz, bilmiyoruz. Sonra mecburen işkence yaparak çıkarttılar köyden. Sonra bir sürü hayvanımız vardı. Onları yarı fiyata verdik. Hemen hemen bedava diyelim. Gidecek yeri yok o hayvanların. 150 tane inekler vardı. Tarlaları işlemek için. [...] Her gün evimize baskın yapılıyordu, korucular geliyordu, askerler geliyordu. Boş yere dövüyordu. Evinde oturuyorsun, geliyorlar, diyorlar sen PKK. Ben nereden bileyim PKK nerde? Seni pataklıyordu gidiyordu. Hiçbir yerde mahkemeye gidemiyorsun, hiçbir suçta duyuramıyorsun, hiçbir hakkın yok. Yani bizim orada öyle bir şansımız yok. O yüzden göç ettik.” (Şaziye, 57)

Şaziye, ailesi koruculuğu kabul etmeyen ve bu yüzden baskı gören kadınlardan biridir. Ev baskınlarının amacı PKK’nın yerini tespit etmek iken Şaziye güvenlik görevlilerinin sorularını cevapsız bıraktıkları için kendilerinin de PKK’ya destek vermekle suçlandıklarını belirtmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi köydeki çatışma ortamında taraf olmamayı tercih eden köylüler göç etmek zorunda kalmıştır. Onları görmediklerini ama her gece çatışma sesleriyle uyuduklarını belirten Şaziye, köyde durumları iyiyken göç ettikten sonra giderek yoksullaştıklarını dile getirmiştir. Köyün en varlıklı ailelerindenken hayvanlarını

³⁴ Konuyla ilgili 1998 TBMM raporunda nu sayı devlet kaynaklarından verilen bilgilere göre 370.000 iken Ulusal ve Uluslararası sivil toplum kuruluşları 4 milyondur. Bu rakamların hiçbirisi somut bir veriye dayanmamakta olup, Avrupa Birliği’nin baskısı sonucu Hacattepe Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün 2004 yılında hükümet tarafından takip edilen anket çalışmasına göre bu sayı 1 milyon civarındadır.

³⁵ Kadınlara sorulan göçü nasıl tecrübe ettikleriyle ilgili sorularda genelde gözyaşları dökülmüş, uzun sessizlikler olmuş ya da görüşmeye ara verilmiştir. Bütün görüşme boyunca yakılan sigaralar, vucütlerinde gösterdikleri yara izleri anlattıkları kadar anlatmadıklarının da olduğunun göstergesidir.

yarı fiyatına satmak durumunda kalmışlardır çünkü kendi başlarını sokacak yerleri bile yokken, göç ettikleri yeni yerde kendilerini nelerin beklediğini bilmiyorken, hayvanlarla göç etmek imkânsızdır. Bu nedenle tarlalarını ve evlerini geride bırakmış, hayvanlarını da en iyi ihtimalle yarı fiyatına satmak zorunda kalmışlardır. Hiçbir eğitimi olmayan Şaziye'nin tarlaları ve hayvanları olmadan para kazanmak bir kenara kendi hayatını idame ettirmesi oldukça güçtür. Ayrıca göç nedeniyle bütün birikimlerini kaybedildiği, para kazanmak için köylüler açısından üretim aracı olan hayvanların elden çıkarıldığı, taşınmazların kullanılmaz hale geldiği düşünülürse aile bireylerin köyde olduğu gibi hep birlikte bir hayat kurması hem masraflı hem de giderek imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle aileler parçalanmış, çalışabilecek durumda olan genç erkekler evlilerse eşlerini, değillerse de anne-babalarını geride bırakarak göç sürecini hızlı bir şekilde büyük kentlere giderek hızlandırmışlardır. Pek çok aile için geçerli olan bu durum Şaziye'nin ailesi için de benzerdir. Koru Köyü'nden göç ettikten sonra aile fertlerinden bazıları Kızıltepe'ye, bazıları Nusaybin'e, bazıları Kıbrıs'a, bazıları İstanbul'a göç eden Şaziye'nin kurulu düzeniyle birlikte ailesi de dağılmıştır. Bir an evvel barınacak bir yer bulmaları gerektiğinden, tercihlerini istihdam edebilecekleri şehirlerden yana kullanmışlardır. Şaziye, 27 yaşında ilk göçünü, üç çocuğuyla birlikte Kızıltepe'ye yapmıştır.

Görüşmeciler arasında göçü çocuk yaşta tecrübe eden Sakine'nin köyden ayrılışına ve çocukluğuna dair olan anıları diğer görüşmecilere nazaran daha duygusaldır. 6-7 yaşlarındayken köylerinden ayrılan Sakine'nin o yıllarda ait hatırında en çok kalan şey korkudur. Askerleri ve korucuları görünce annesinin yanına koşan Sakine Türkçe bilmediği için askerlere cevap verememiş, evde birilerini sakladıkları algısını yaratmış ve bu yüzden 4 yaşındayken şiddet görmüştür. Neden göç ettiniz sorusuna bu yüzden önce çocukluğundan yakınarak başlamıştır. Çocuk yaşta hayatı kendi elinde olmadan değişen Sakine'nin geleceği de göçe bağlı olarak şekillenmiştir. Evliliği, şu anda yaptığı işi, çocuklarının eğitimine verdiği önem, kendi kararları çerçevesinde kuramadığı ama sürekli

geliştirmeye çalıştığı yaşamı hep geçmişle bağ içindedir. “Biz okuyamadık onlar okusun”, “biz erken evlendik, onlar istediğinde evlensin” gibi zorunda kalarak yaptığı ne varsa çocuklarının tercih hakkı olması için elinden geleni yapmaktadır. Köyü ve çocukluğu ona korucuları ve kötü anıları hatırlattığı için köye gitmek istemediğini sık sık belirtmiştir.

“Vallahi korucular... Küçüklüğümüzü biliyor musun? Hiç çocukluğumuzu yaşamadık diyelim. Hani biz çocuktuk. Hatırladığım zaman bizim köyde hep kadın çığılıkları... Korucu geldiği zaman dövüyorlardı onlar. [...] Bir komşumuzun evine korucu geldiğinde, dedi oğlum geç ara, her yeri ara. Benim evimde hiçbir şeyim yok. Sen geldin bütün evimi pislettin, halıların üzerine affedersin kötü şeyler yaptın. Bütün eşyalarımı yaktın, yıktın. Ben nettim ki? O lafın üzerine o kadını dövdüler. Korucu geldiği zaman biz anne ne yapacağız diye bağıryorduk. Annemizin yanına kaçıyoruz, ne yapacağız? Hani korucular geldi. Askerlerden de çok korkuyorduk. Asker geldi, korucular geldi. Beraber geliyorlardı ya. Geldiği zaman, herkes, bütün çocuklar annesinin yanına sığınır. Bir kere mesela annemin yanına kaçtım. Bana dedi ki niye kaçtın? Türkçe bilmiyorum. Hiç cevap da veremiyorum yani niye kaçtığımı. Niye kaçtın? Acaba haber mi verdi? Oysaki ben korkudan kaçtım. Geldiler. O silahın şeyisini var ya burama vurdular. [başörtüsünü kaldırıp alındaki yara izini gösterdi] Beni yere yıktı. Başım kırıldı, annem götürdü. 18 dikiş filan atıldı.” (Sakine,29)

Sakine kentte sosyal dışlanmayı her alanda yaşadığı için çocuklarının Türkçe öğrenmesine, iyi eğitim almasına, derslerindeki başarılarına, evlenme kararlarını kendilerinin vermesine önem verdiğini sık sık dile getirmiştir. Aytaç’ın da dediği gibi, Sakine dışlanmayı sadece ekonomik açıdan yaşamadığı için, ileride çocuklarının refah seviyesi şimdikinden yüksek olsa da, onların sosyal alanda dışlanmaması adına aksansız Türkçe konuşmalarına önem verdiğini belirtmiştir (Aytaç S. , 2006).

Şaziye ile aynı köyden olan Sakine de köyleri tamamen boşaltıldığı için ailesiyle birlikte göç etmek zorunda kalmıştır. Köydeki diğer erkekler gibi Sakine'nin babası da koruculuğu kabul etmemiş ve bu kararının sonuçlarını önceden göze almıştır.

“Zaten göç olduğu zaman biz hep beraber, köylüler... Babam dedi biz kimseye zulmedemeyiz. Hani ben gidip kimsenin malını yiyemem. Yani istemiyorum silah kaldırmak. Silah kaldırısam, yarın öbür gün derler ki git köye, şöyle yap, şunu şöyle yap. Ben bunları yapamam. Hani malımdan olayım ama kimseye zulmetmeyeceğim.” (Sakine,29)

Malından olacağını, bir daha eskisi gibi bir hayat kuramayacağını, ailesinin dağılıp evinin yıkılacağını bildiği halde koruculuğu kabul etmeyerek silah almamış olanlar, ağır bedeller ödemiş ve ilk göçü yaptıkları mekânlarda silah kaldırmadıkları için dışlanmışlardır. Bireysel olarak korucu olup olmamaya karar veremeyecekleri gibi, bu durumun sonucunu da bireysel olarak karşılamamışlardır. Diğer bir ifadeyle bu karar bütün aile bireylerini etkilemiştir. Koruculuğu kabul etmeyerek zorunlu kalınan göçün bedellerini ve sonuçlarını bütün bir köy tecrübe etmiş ve bu karardan etkilenmiştir.

“Yanımızda sadece yataklar, elbiseler... Lazım lazım şeyleri alabildik, diğerlerini bıraktık çünkü onları nereye götürebiliriz? Bir de hangi köye gittiysek niye silah kaldırmadınız diye terslediler bizi. Niye geldiniz? Silahı kaldırabilseydiniz... Silahı kaldırın diyorlardı. Korucu olsaydınız dediler yani aslında.” (Şaziye, 57)

Yapılan görüşmelerde, göçü tecrübe eden kadınların Kanarya Mahallesinde bugün ne şartlarda ne gibi işlerde çalıştıkları araştırılsa da tarihsel süreç olarak köylerinden nasıl ayrıldıkları konusunda sorulan sorular genellikle uzun sessizliklere neden olmuştur. Bu nedenle belli bir süre geçtikten sonra görüşmelerde kadınların istihdamına gelene kadar anlatmayı tercih ettikleri şey

köylerinden isteyerek çıkmadıkları, kentte yaşamlarının daha kötü olduğu, göçten kadınların daha çok etkilendiğidir.

Gerçek yaşını bilmemekle birlikte nüfusta erken evlendirilmek için yaşı büyük yazdırılan Fatma göçten en çok kadınların etkilendiğini şu şekilde belirtmiştir.

“Bazı şeyler hatırlıyorum. O zaman devlet zorla çıkarttı bizi. İsteyerek çıkmadık. Köyümüz güzeldi. Bazen hatırlayınca kendi kendime ağlıyorum çünkü çok çektik hem ailesel, hem sistem... Kadın çok çekti özellikle. Her taraftan ezildik, yıprandık. [...] Bir kere geldi, 2 senelik evliyim. Yine baskın yaptılar köye. Çocuk yoktur. İlk başta bizim evimize geldiler, evimiz merkezden uzak. Bir subay oraya geldi, beni gördü. Afedersin namusuma göz dikti. Ne dedi biliyor musun? Öteki insanlara benziyorsun dedi. Yani işte anla, öteki diye PKK’lının diyor ama bahane ediyor. Beni götürmeye kalktı. Namusumuza göz diktiler hep. Kadınlara hep evdeki işini çabuk yap, seninle işimiz var diyorlardı. Kadınlar ne yapsın yüzlerini gözlerini pisletiyorlar ki kimse bakmasın onlara diye. Benim çocuğum yoktu ama kaynanam yeni doğum yapmıştı. Hemen onun çocuğunu kucığıma aldım. Dedim bu benim. Yaşlı bir adam vardı. Dedi ki bu kadın bu evin gelinidir, bu çocuk onundur, bu kadın da evlidir. Öyle kurtuldum. Çok zaman geçmedi göç ettirdiler zorla.” (Fatma, 44)

Savaşın kadınlar üzerinde kurduğu baskı ve denetim sadece köy boşaltmaları ile sınırlı değildir. Bu süreç kadınları ekonomik açıdan etkilediği gibi fiziksel şiddet de zorunlu göç sürecinde artmıştır. Görüşme yaptığım kadınlardan sadece Fatma başına gelen bu tür bir olayı anlatmışsa da, diğer kadınlar da köyde yaşanan şiddetin kadınlar üzerinde farklı vuku bulduğuna dair çok hikaye duyduklarını dile getirmiştir. Bazı ailelerde sokakta erkeğin maruz kaldığı şiddet, evde kadın üzerinde erkeğin şiddet göstermesiyle sonuçlanmış, hem kamusal hem de özel alan giderek şiddet yükselmiştir.

Şırnak'ın Güçlükönak ilçesinden göç etmek zorunda kalan Şerife'nin göç etme nedeni de koruculuğu köyün kabul etmemesi ve aile büyüklerinin siyasi görüşleridir. Görüşme yapılan kadınlar arasında en politik kadın olan Şerife'nin zorla yerinden edilmiş olması, hayatı boyunca çalışmak zorunda kalması, babasının öldürülmüş olması ve babasının cenazesine 20 yıl sonra ulaşması, kısacası etnik kimliğinden kaynaklı olarak yaşadığı her zorluk ve her engel onun düşüncelerini netleştirerek kendisini daha dirençli kılmıştır.

“Baskı oluyordu, asker geliyordu, bize kötü şeyler söylüyordu. Korucu olun diyordu, biz korucu olmuyorduk. Bizi taramtaram ettiler, biz yine olmadık. Sonra bizim gözümüz almadığı için İstanbul'a göç ettik. Koruculuğu hiçbirimiz kabul etmedik. Yani niye ya? Biz kimseyi öldüremiyoruz, kimseyi öldürmek istemiyoruz. Onun için ölüme karşıydık, korucu olmadık. Kimse olmadı. [...] Geçen köye gittim, oturdum ağladım. Öyle ağladım ki, bademi topluyorum bir yandan ağlıyorum. Göremiyorum. Ağlamaktan göremiyorum. Çuvalla badem topladık, o kadar verimlidir topraklarımız. Şu an orada toprak bizim ama yiyen korucu, jandarma. Köyümüz 80 evdi. O 80 ev içinden üç ev yaktılar. Kime ne etmiştik? İki amcamın, biri babamın eviydi yakılanların. O zaman DEP³⁶ vardı. Benim babam, amcam oyu ona vermişti. Ondan öyle oldu. Biz siyaset filan bilmiyorduk, sadece diyorduk ki bizim hakkımız o. Ona veriyorduk.” (Şerife, 47)

Görüldüğü gibi farklı yaş gruplarından olan kadınların 1990'lara ve kendi köylerine ait hafızalarında kalan en temel hatıra, kendi topraklarında görmüş oldukları baskı ve şiddettir. Göç etme nedenlerinin başında gelen koruculuk sistemi

³⁶ Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP)'li Kürt kökenli milletvekillerinin 1989 yılında Paris'teki Kürt Konferansına katılmaları sonucu ihraç edilmeleri üzerine 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuştur. 20 Ekim 1991 seçimleri sonucu SHP ve HEP ittifakı sonucu SHP 22 milletvekilini parlamentoya göndermiştir ancak seçimin ardından Doğru Yol Partisi (DYP) ve SHP koalisyon hükümetinin kurulması SHP milletvekillerini iktidara ortak bir siyasi partinin üyeleri haline getirmiştir. HEP kökenli SHP milletvekillerinin SHP genel başkanı Erdal İnönü'ye “Acil Talepler” başlığı altında demokratikleşme paketi sunmuşsa da koalisyon hükümetinin programında bu taleplerin yer almaması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Olağanüstü Hal'in uzatılması gibi nedenler mevcutken HEP'in kapatılma ihtimaline karşı 1991 yılında Demokrasi Partisi (DEP) kurulmuştur. (Aydınoglu, 2014)

arkasında her ne kadar güvenlik tedbirini barındırıyor olsa da, kadınlar üzerindeki sonuçları itibariyle, kadınların kamusal ve özel alanda hayatlarının uzun yıllar olumsuz anlamda etkilemiştir. Aileden bir kişinin PKK'ya katılması geride kalan bütün ailenin yaşantısını etkilemiş, koruculuğu kabul etmeyerek köyünde kalmak isteyenler PKK'ya destek vermekle suçlanmış, sürekli olarak gece baskınları yaşamış, evde birilerini sakladıkları şüphesiyle evleri aranmıştır. Tarlada aktif bir şekilde çalışan, geniş ailelerine bakmakla yükümlü olan kadınların ailelerinin koruculuğu kabul etmemesi, çatışma ortamında dolaylı can güvenliklerinden şüphe duymaları bir yana, yükselen baskı ve şiddet sonucunda çocuklarının PKK'ya katılmasından endişe etmeleri de göçün diğer bir nedenidir.

İlk görüşmede çocukları hakkında bilgi vermek istemeyen, kaç çocuğu olduğunu söylemeyen, soruları geçiştirerek cevaplayan Şaziye, ilk göçünü 1985 yılında Kızıltepe'ye yaptıktan yaklaşık beş yıl sonra köyüne geri dönmüştür. Köyde yeniden ev yapıp on beş yıl yaşamasına rağmen 2015 yılında ateşkesin bitmesiyle birlikte, hayatta kalan çocuklarının geleceğinden şüphe ettiğinden, eşini geride bırakarak çocuklarıyla birlikte Kanarya'ya yerleşmiştir. Şaziye'nin ilk göçünü gerçekleştirdiğindeki üç çocuğundan ikisi PKK'ya katılmış, birinin ölüm haberi gelmiş ancak ikincisinden iki yıldır haber alınamıyorken, araştırmanın saha çalışması sırasında haber alamadığı çocuğunun iki yıl önce öldüğünü öğrenmiştir. Kızını aile mezarlığına taşımak için izin alan ancak cenaze töreni düzenlemesine izin verilmeyen Şaziye, cenazeleri için bile yas tutmalarına imkânlarının olmadığını belirtmiştir.

“2 çocuğum [dağa]gitti, işkenceden filan gitti. Onun suçu değil. Kim çocuğunun ciğeri yansın ister. Kim istiyor ki ölsün? Kimse istemez. Gidip geliyor [korucular] sen bu çocuğu nereye gönderdiysen getir. Hani eşimi bir kaç defa mahpusa koydular, getirdiler, arkasından JİTEM koydu, seni öldüreceğiz dedi. Bir sürü olaylar... Sonra çocuklarımın hepsini aldım buraya geldim. Bu çocuklarım da işkence görür filan. Yarın öbür gün gene ciğerim yanar. Çocukları alıp buraya [İstanbul'a] geldim.” (Şaziye, 57)

Anlaşılabacağı üzere güvenlik güçlerinin köye gelerek köylülerin korucu olmasını talep etmesi, koruculuğu kabul etmeyenlerin güvenlik güçleri tarafından, kabul edenlerin PKK tarafından baskı altına alınması, gençlerin PKK'ya katılmasından duyulan korku köydeki güvenlik hissinin giderek kaybolmasına neden olmuş ve göçün itici gücünü oluşturmuştur. Politik olarak başlayan bu göç, hem politik hem de ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Güven ortamının kaybedilmesinden dolayı kendi kararlarıyla göç ettiklerini belirtse de, daha önce bahsettiğim BM'nin silahlı çatışma, şiddet, insan hakları ihlali, doğal ya da insan yapımı felaketler sonucu ülke içinde ikamet ettikleri yeri terk ederek daha güvenli yerlere göç edenler için kullandığı “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler” terimi, görüşmeciler için de kapsayıcıdır (Adıgüzel, 2016).

Dört çocuğunu da İstanbul'da doğurmasına rağmen etnik kimliğinden dolayı hamileliği komşuları tarafından sürekli eleştirilen Sakine, koruculuğu kabul etmedikleri için köylerinde PKK'ya yardım etmekle suçlanmalarının bir benzerini şehirde dünyaya getirdiği çocuk sayısı üzerinden yaşadığını belirtmiştir. Farklı zamanlarda Sakine ile yaptığımız görüşmelerde en çok komşuları tarafından çocuklarına söylenen sözlere içerlediğini belirten Sakine, “*sanki onlar bakacak! ben bakacağım nihayetinde*” diyerek sık sık şikayetini dile getirmiştir. Sakine'nin çocuk sayısının komşuları, başka bir ifadeyle farklı etnik kökenden³⁷ olan ve kentte tanıştığı insanlar tarafından denetlenmesi ya da üzerine söz söylenilebilecek bir konu olarak görülmesi Kürt kadınların yaşadığı sosyal dışlanmaya bir örnektir. Sadece yoksullukla ilgili olmayan bu durum, toplumsal hayatın farklı alanlarında da karşılırlarına çıkmaktadır. Aytaç'ın dediği gibi sosyal dışlanma yoksulluğun yeni formu olmaktan öte, daha geniş kapsamlı ve çok boyutludur (Aytaç S. , 2006).

“Eski ev sahibim bir ara beni çok sinir etti. Siz Doğulular hep teröristsiniz, siz bilmem nesiniz... Yok hep affedersin piçsiniz. Ben dedim teyze, Doğudan ne zarar görmüşsün ki bana böyle söylüyorsun. Sen hiç gittin mi? Yaşadın mı? Oradan ne tepki gördün? Ne yaşadın ki bana böyle söylüyorsun? Söyledi söyledi, dedi

³⁷ Düzeltme

*çocuk yapma. Hamileydim bir tane kızıma. Ne yapacaksın çocuğu, hep doğurup doğurup gönderiyorsun dağlara. Diyordum ne dağları? Kim ister ki kendi evlatları gitsin dağa, yaşasın, ölsün? Kimse istemiyor. İnan ki o gidenlerin hepsinin bir yarası vardır. Biz kendi köyümüzde öyle biliyorduk. [...]*Diyor yok. Mesela seninle ben eşit olsak, ben niye gideyim dağlarda taşın üzerinde yatayım değil mi Allah aşkına? Aramızda çok fark var biliyor musun? Anlatmak başka, görmek çok başka. Hiç çocukluğumuzu yaşamadık var ya, yemin ederim o kanlar, çığlıklar, çocukların ağlamaları... Her geldiklerinde birilerini dövmeleleri... O köyde var ya bir ses yankılanıyor... O köye hala gidiyorum, vücudum titriyor. Acaba? 2 gün orada yaşadım. Acaba bugün gelirler mi? Acaba gene yaparlar mı böyle bir şey? İnsan korkuyor. Hele bir de çocuk olunca... İnsan böyle silemiyor.” (Sakine, 29)

Burada belirtmek gerekir ki etnik kimliğe dayalı olan zorunlu göçün iki türlü sosyopolitik soruna neden olması beklenebilir. Bunlardan biri süreci tecrübe edenlerin radikal siyasete yönelerek etnik hareketin aşırı uçlarında aktif biçimde rol almasıdır. Anlatılanlara göre Şaziye’nin kızı defalarca aranmış, herkesin içinde soyunmak zorunda kalmış, babası işkence görmüş ve bu süreç sonucunda bir gece evden kaçmıştır. Rencide edilme sonucunda zaten sorunlu olan devlet-vatandaş ilişkisi, kendini vatandaş görememe hali, fırsatlardan eşit yararlanamama sorunu PKK’ya katılmakla sonuçlanmıştır. Diğer sorun ise göç sürecinin sonuçlarının görünür olduğu bir dönemde, gittikçe depolitize olarak bireysel hayat kaygısı içinde ve büyük şehirlerin koşturmasında görülmez ve güçsüz hale gelmektir.

Her ne kadar bu çalışmada koruculuğu kabul eden ailelerden olan kadınlara ulaşma imkânı bulamasam da köy korucuları ile yapılmış araştırmalar göstermektedir ki koruculuğu kabul etme ya da etmeme kararı bireysel bir tercih değil; kolektif olarak alınan bir karardır (Balta, Yüksel, & Acar, 2014). Korucuğu kabul etme kararını zaman zaman aşiretin, zaman zaman bütün köyün aldığı belirtilmiştir. Bütün köyün koruculuğu kabul etme açısından ortak bir fikrinin olmadığı durumlarda geniş ailelerin bir araya gelerek bu kararı aldığı, kısacası bu

kararın kişisel olarak alınmadığı; korucu olma ya da olmama durumunun korucu ailelerin tamamının gündelik hayatını etkileyeceğinden ve devlet ya da örgüt tarafından şiddet görmelerine neden olacağından kararın kolektif olarak alındığı dile getirilmiştir.

Yekpare ve homojen bir grup olmayan korucuların sisteme dahil olma biçimleri, siyasi tutumları ve koruculuğu ifa edişleri, koruculuğu kabul ettikleri döneme ve koruculuk yaptıkları bölgelere göre birbirinden farklıdır. Koruculuğun ilk dalgası olarak tanımlanan yıllar olan 1985-1991 arasında bazı köyler PKK baskısı sonucunda koruculuğu bırakmış; bazı köyler ise PKK baskısına rağmen, aşiretlerin devletle süregelen yakın ilişkisi sonucu silahı bırakmayı reddetmiştir (Çelik, 2016, s. 98). Sivil halk, bir tarafta koruculuğu yaygınlaştırmaya çalışan devlet, diğer tarafta bunun önüne geçmek için şiddet temelli caydırma yöntemi kullanan PKK arasında sıkışıp kalmıştır. Koruculuğun ikinci dalgası denilebilecek olan 1993-1994 yılları arasında iki tarafın da şiddeti giderek artmıştır. Bu silahlı ortamda kendisinin yanında olan ile olmayan ayrımını koruculuk üzerinden yapan devlet, koruculuğu kabul etmeyen köyleri boşaltarak güvenlik tedbiri alırken; koruculuğu kabul eden köylere de PKK silahlı baskınlar düzenlemiştir. PKK'nın düzenlediği baskınlar koruculuğun önüne geçmek bir yana, koruculuğu giderek arttırmış ve yaygınlaştırmıştır (Çelik, 2016, s. 99).

1990'lar Türkiye'si, özellikle 1980 darbesinden beri, sıkıyönetim, olağanüstü hal, ulusal güvenlik, “düşük yoğunluklu savaş”, Kürt sorunu gibi söylem ve pratiklerle şiddet altyapısı içermektedir. 1990'lı yılların Eski Türk Genelkurmay Başkanlarından Doğan Güreş, devlet ile PKK arasındaki çatışmaları “düşük yoğunluklu savaş” olarak adlandırmıştır (Yılmaz A. , 2014). Özellikle “düşük yoğunluklu çatışmalar” asker ile sivil ayrımının giderek belirsizleşmesi ve şiddetin topluma yayılması anlamına gelir. PKK ile devlet arasındaki düşük yoğunluklu savaş sürerken Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bir diğer tehdit ve korku unsuru ise Hizbullah'tır. 1990'ların ilk yarısında PKK ile Hizbullah arasında yükselen çatışma pek çok örgüt üyesinin ve sivilin ölümüyle sonuçlanmıştır (Çelik, 2016, s. 103).

Hizbullah'ın şiddeti Kürt hareketinde aktif rol oynayan kişilere, sivil alanda mücadele edenlere, Hizbullah'a karşı eleştirel yaklaşanlara, "açık giyinen" kadınlara kadar genişlemiş ve günlük yaşamı sekteye uğratmıştır. Evlerin telefonla aranarak tehdit edilmesi, evlerin işaretlenmesi, uzun süreli takipler korkuyu arttırmış, tehdit edilenler bir süre sonra göç etme kararı almıştır (Çelik, 2016, s. 105).

Yapılan görüşmeciler arasında köyü koruculuğu kabul etmeyen, köyleri boşaltılmayan ancak Hizbullah'ın aile bireylerini öldürmesi ya da tehdit etmesi sonucu göç etmek zorunda olan kadınlar da mevcuttur. Özellikle eşinin vefatından sonra Hizbullah'ın tehditlerinin sıklaşması, can güvenliğinin olmadığını düşünmesi, ekonomik anlamda köyünde tutunamaması Perihan'ın göç etme sebeplerindendir. Dört çocukla her şeyini geride bırakarak İstanbul'a gelen Perihan çeşitli hastalıklarla boğuşmakta, ilerleyen yaşından ve sağlık problemlerinden dolayı artık çalışmamaktadır. Tüm bunlara rağmen köyünde hala kendisi için can güvenliği olmadığını düşündüğünden geri dönmeyi düşünmemektedir.

"Nasıl söyleyeyim, neresinden başlayayım bilmiyorum. Eşim hasta oldu. Ben 4 çocukla kaldım. Buraya geldim. Devletle ilgili bir şey yoktu orada. Sıkıntı vardı, arama vardı, dışarıya bile çıkmıyorduk. Baskı, baskı, baskı... Göç etmedik ama 4 çocuğu aldık geldik.³⁸ [...] Hizbullah çok vardı. Vardı ama gücü düşmüştü biz Batman'dayken. Biri vardır, biri bana düşmandır. Kayınpederim tarafında vardı Hizbullah. Onlar Arap asıllı, ben Kürtüm. Kayınpeder çok iyiydi ama onun kardeşi bana düşmandı. Batman'da sefil olacaktık onun yüzünden, kaçtık geldik. Beyim vefat edince, kayınpederin abisinin evi bizimkinin karşısındadır. Hiç çıkmıyorum ondan korkumdan. Bir gün kayınpederin evine gittim orada kaldım. Kimse beni görmeden çıktım, eve geldim. Yatak yerleri bellidir. Çocuğun ayağına cam battı. Baktım ki camdan [pencereden] evi taramış. Benim yatağımı. Sanki ben içerideyim.

³⁸ Zorunlu göç konuşmaları sırasında görüşmecilerin algıları köy boşaltmaları ve yangınlarıyla ilgilidir. Devlet tarafından baskı görülse de, köyleri boşaltılmadığı ya da yakılmadığı için yaptıkları göçü akıllarında zorunlu göç olarak kodlamadıkları anlaşılmaktadır.

Tehdit ediyor. Biliyor ben nerede yatıyorum, benim yatağımı taramış. O hala Batman'da. Ben geldim. Ben Allah'a bıraktım. Elimden bir şey gelmiyor.” (Perihan, 56)

Görüşme yaptığım kadınlardan Hizbullah korkusuyla göç eden diğer kadın ise Mivan'dır. Uzun süredir görüşmemelerine rağmen eşinin kardeşi PKK'ya katıldığı için Hizbullah'tan tehdit alan Mivan da, eşinin öldürülmesinden sonra çocuklarının yaşamından duyduğu endişe sonucunda İstanbul'a göç etme kararı almıştır. Eşinin öldürülmesi, çocuklarının tehdit alması, tek başına ailesini geçindiremiyor olması, her şeyden öte Mardin'de düzgün bir hayat kuracağına dair umudunu yitirmiş olması Mivan'ın altı çocuğuyla birlikte İstanbul'a göç etmesine neden olmuştur.

“1992'de eşim tarlaya pamuk sulamaya gitti. Orada bir araba geldi: Hizbullah. O zamanlar Hizbullah sakıllı filan adamlar. Tarlada suyun başında, 4 tane adam arabadadır. Eşimi tarlada taradılar, 2 kalaşnikofla. Sabahın 9'unda işe gidiyordu. Bir gitti, tarandı. Orada kaldı cenaze, almaya gitmeye, eve getirmeye korktuk. Kaç saat orada kaldı. Dedik Allah'tan korkun bu cenaze nasıl burada kalır? [...] 6 çocuk vardı, kayınvalidemlerle 10 nüfusumuz vardı. O zaman en büyüğü 12 yaşındaydı, en küçüğü 2 aylıktı çocuklarımın. Büyük oğlum 12 yaşındadır, Nusaybin'e gidiyor. Onu da öldürmeye çalıştılar. Dedim bu çocukları hep öldürecekler. Eşimin amcasının oğlu İstanbul'dadır, o bize yardım etti, ben bütün çocukları topladım geldim.” (Mivan, 57)

Perihan'ın eşi kanserden vefat ettikten sonra, aldığı tehditler artmış; Batman'da geçinemez olmuş ve çocuklarıyla birlikte göç etmek zorunda kalmıştır. Benzer bir şekilde Mivan'ın eşi, kardeşiyle 15 yıldır görüşmüyor olmasına rağmen, eşinin kardeşi PKK'ya katıldığı için Hizbullah tarafından önce uzun bir süre tehdit edilmiş, sonra öldürülmüştür. Mivan'ın 12 yaşındaki oğlu babasının öldürülmesine şahit olmuş, hem köylerinde kalmak istemediği için hem de aileye para getirmesi gerektiği için önce Nusaybin'e göç ederek orada çalışmaya başlamıştır. Oğlunun da

tehdit edilmesinin ardından Mivan kayınpederi ve kayınvalidesini geride bırakarak 6 çocuğuyla İstanbul'a göç etmiştir.

Mivan da Perihan gibi yaptığı göçü zorunlu göç olarak değerlendirmemektedir. *“Bize kimse kalkın gidin demedi, biz kendimiz geldik”* demişlerse de göç etme sebeplerinin arkasında aldıkları tehditler ve güven ortamının bozulması yatmaktadır. Geçim sıkıntısının yanına can güvenliklerinin tehdit edilmesi eklenince Perihan da Mivan da eşleri olmadan, çocuklarını yanlarına alarak, İstanbul'daki akrabalarının varlığına güvenerek göç etmek zorunda kalmıştır.

“Korucu ağa gibidir. Bir yandan korucu, bir yandan Hizbullah... Bize demediler kalkın gidin diye ama her gün asker gelir giderdi. Eşime dedi bir astsubay siz buradan kalkın diye, o söyledi seni öldürecekler diye. Her gün geliyor, seni şikâyet ediyorlar [Hizbullah] ama ne yapalım dedi. Bizim on nüfusumuz var, nereye gidebiliriz dedi. Anlıyorum ama gidin dedi komutan.” (Mivan, 57)

Yaptığım görüşmeler arasında en sessiz konuşan, en tedirgin ve ürkek olan Perihan ve Mivandı. İki kadın da otuzlu yaşlarında çocuklarıyla birlikte, köylerinden herhangi bir destek almadan, ama İstanbul'daki akrabalarının yardımını dileyerek, aynı zamanda ölmekten korktukları için ve daha fazla kaybedecek bir şeyleri olmadığını düşünerek göç etmiştir. İki kadın da yaptıkları göçü ekonomik göç olarak değerlendirmektedir. Kendi göçlerini zorunlu göç olarak görmemelerine rağmen ikisi de Hizbullah tarafından tehdit edildikleri için yaşamlarını sürdürmek ve çocuklarını korumak adına göç etmek zorunda kalmıştır.

Özetle göçe neden olan dinamikler birbirine benzer ve paraleldir. Göçlerin siyasi olduğu kadar ekonomik boyutu da muhakkak vardır. PKK ve Hizbullah'ın tehditleri, koruculuk sisteminin dayatılması, aile bireylerinin hapisaneye girmesi, dağa çıkması ya da ölmesi, ekonomik anlamda yaşanan yoksunluklar birbirini destekler niteliktedir. Doğrudan ya da dolaylı olarak çatışma ortamının içinde kalan sivil halk, dış dünyadan bağımsız olarak destek bulduğu ailesinin parçalanması

sonucunda doğup büyüdüğü toprakları terk etme kararını almış, bu kararı almalarında itici sebepler etkili olmuştur. Göçün itici sebepleri birbirinden üstün ya da ayrı değil; birbirini besler niteliktedir.

Göç bir şekilde başladıktan sonra, Kürtler açısından etnik boyut kadar ekonomik boyut da dikkat çekicidir. Diğer bir ifadeyle temelde politik olan bu göçler, kentte son bulduğunda ekonomik olarak da dışlanmışlıkla kendini oluşturmuştur. 1990’lardan önceki kısmen gönüllü olarak adlandırabileceğimiz ekonomik nedenle yapılan göçlerden farklı olarak 1990 sonrası gerçekleşen göçler, temelde etnik farklılığın sebep olduğu dışlanmışlıkla meydana gelmiş, kentte etnik, sosyal, politik, ekonomik dışlanmışlık şeklinde perçinlenmiştir. Bu nedenle kentte Kürtlerin karşılaştıkları dışlanmışlıkları ekonomik temele indirgeyerek yüzeyselleştirmek, kimliğin neden olduğu diğer alanlardaki dışlanmışlıkları nedensellik bağından koparmak demektir.

Burada zorunlu göç tanımının kapsamını iyi çizmek gerekir. Köyünde can güvenliğinin olmadığını düşündüğü halde göç etmek zorunda kalmış ancak buna rağmen köyü yakılmadığı için kendisini zorunlu göçle gelmiş olarak nitelemeyen kadınlar mevcuttur. Zorunlu göç çalışmalarında da mevcut olan temel kargaşalardan biri zorunlu göçün içine hangi tür göçlerin girip girmediğidir. “Mülteci”, “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler”, “ülke içinde yerinden olmuş kişiler”, “çevresel faktörlerden dolayı yerinden olmuş kişiler” gibi pek çok alt başlık kullanılmaktadır ancak hepsi farklı amaçlara hizmet etmektedir. Göçün boyutu mekânsal olarak ülke sınırlarını geçmişse “mülteci”, “sığınmacı”, “uluslararası göçmenler” kavramları kullanılırken; ülke sınırları aşılmadıysa “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler” kavramı kullanılır.³⁹ 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1967 tarihli Ek Protokole göre

³⁹ Türkiye uzun süren inkâr siyasetinden sonra 2001 yılında Avrupa Birliği süreci ve Birleşmiş Milletler’in sürece dahil olmasıyla kısmen de olsa bir vaka olarak “yerinden olma sorununu” tanımıştır. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi, 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Tamini Hakkında Kanun, Van Eylem Planı gibi projelerde “ülke içinde yerinden olmuş kişiler” tanımını kullanarak inkârdan vazgeçse de zorunlu göç ettirmenin failini belirsizleştirmekle ve tanımayı kısmi olarak yapmış olmakla eleştirilmiştir. (Demirler, 2007, s. 47)

sınır dışına çıkmadıkları için göçe zorlanan Kürtler mülteci hukuku rejiminin korumasından faydalanamamıştır.⁴⁰ İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk literatürüne uyumlu bir şekilde hazırlanan, devletler üzerinde bağlayıcılığı olmasa da uluslararası kabul görmüş olan BM Ülke İçi Yerinden Edilmelere İlişkin Yol Gösterici İlkeler raporunda ülke içinde yerinden edilen kişiler “özellikle silahlı çatışmalardan, toplu şiddet durumlarından, insan hakları ihlallerinden, doğal veya insan eliyle yapılmış felaketlerden dolayı yaşadıkları yerleri terk etmiş olan ve uluslararası bir sınırı geçmemiş kişiler veya gruplar” olarak tanımlanmıştır (Hazan, 2012).

4.2. Kadınların Kentteki Yaşamı

Genellikle okuma yazma bilmeden, herhangi bir maddi birikimleri olmadan, çocuklarını alarak bilmedikleri bir kente, farklı bir çalışma düzenine ve en önemlisi üretim ilişkileri içine düşen Kürt kadınların ilk tecrübe ettikleri şey kimliklerinin yeniden inşası olmuştur. Etnik bir sorun olduğu kadar sosyal ve sınıfsal bir sorun olan Kürt olma hali, göçten sonra şekillenmiş, egemen piyasa ekonomisiyle ilişki kurdukça kimliğin ne işe yaradığı, nasıl kullanıldığı, ne anlama geldiği daha belirgin hale gelmiştir. Kadınlar açısından kamusal alanla ilişki kurmak yeni olmasa da akrabalık ağlarının biraz daha dışına çıkma, başkası için çalışma yeni bir olgu olduğu için Kürt kadın olma hali de kentte şekillenmiştir.

Göçten önce kırsal alanda tarımda istihdam eden kadın nüfus, göçle beraber işsiz durumuna düşmüştür. Kırdan tarım işçisiyken kente gelmesiyle aynı zamanda işsiz kalan kadınlar, karşılaştıkları yoksulluk göz önüne alınınca hemen çalışmak zorunda kalmıştır. Köyde eğitim olanaklarından yeterince faydalanamadıkları için, herhangi bir mesleki bilgileri bulunmadığından daha çok ev eksenli işlerde ve kayıt

⁴⁰ 1951 tarihli BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1967 tarihli Ek Protokol ile “mülteci”, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı olarak korkarak, vatandaşı olduğu ülkenin sınırları dışına çıkmış, bu ülkenin korumasından yararlanamayan veya söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen olarak tanımlanır. (Demirler, 2007, s. 63)

dışı olarak çalışmıştır (Bilican Gökkaya & Ayan, 2016). Hem Kürt hem de kadın oldukları için ekonomik alanda ucuz işgücü olarak istihdam etmek, emeğin esnekleşmesi, enformelleşme, hem evde hem de dışarıda çalışarak ya da evde parça başı üretim yaparak iki vardiyalı çalışmak göçten sonra Kürt kadınların hayatına girmiştir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse kadınlar göçten önce de ailelerinin bakımından sorumludur; hem evde hem tarlada çalışmıştır. Bu anlamda iki vardiyalı çalışma aslında köyde de mevcuttur ve kadınlar ev içindeyken de üretime katılmışlardır ancak köyde ortaya koyulan emeğin ve artığın piyasa değeri yoktur. Göçten sonra ise, üretim ilişkilerinin ve şeklinin değişmesiyle birlikte kadınlar enformelleşmeyle tanışmıştır. Bu şekilde emekleri sürekliliğini korurken, giderek değersiz hale gelmiştir.

Görüşme yaptığım kadınlardan Mardinli olanlar genellikle midye işiyle uğraşmaktadır. Midyeyi çıkarma ya da satın alma, temizleme, pişirme, iç pilavı hazırlama, midyeleri doldurma ve satma aşamalarının evde yapılması gereken kısımlarını kadınlar tek başlarına yapmaktadır. Kadınlar çalışma hayatının içinde yer alsın da çalışma alanları “eve ait”, “korunaklı” bir özel alandır. Bu şekilde kadınlar belli bir kontrol mekanizmasının içinden istihdama katılmaya başlamıştır. Tezgah açmak zabıtarlarca engellendiği için yapılan midyeler evin erkekleri tarafından büfeye satılmaktadır. Yani midye işinin evde gerçekleşecek olan bütün aşamaları kadınlar tarafından yapılırken, sokakta satma, büfelere dağıtma gibi sokakaklara ait kısmı erkekler tarafından üstlenilmektedir.

“Midyeyi yapıyoruz, büfelere filan veriyoruz. Bu dükkânlar satıyor ya. 100 bu dükkâna, 100 bu dükkâna... Parça parça veriyoruz. Dükkân bizden alıyor, 300’e alıyor bizden (30 kuruş), kendine 1 milyona (1 liraya) satıyor. 75 kuruşa da satan var ama bize 30 kuruş veriyorlar. Onlar daha çok kazanıyor. Ben zaten 15 kuruşa alıyorum. O dükkânda oturuyor, para kazanıyor ama tabii kirasıdır vergisidir onu bilemem. Tezgâh zaten yok. Tezgâhı belediye vermiyor. Tezgâha koyman için gitmen bir tane dükkân açman lazım. 100-150 milyar karşılaman lazım. Soğutucu deposunu karşılaman lazım. Bir sürü tantanası var. Bir yer bulman lazım. Vergidir,

kiradır ama o kadar çıkaramaz yani midye. Şimdi hiç olmazsa kendi evinde bir tencere filan yaptığın zaman satıyorsun.”(Mavi,43)

Midyenin evde yapım aşaması oldukça meşakkatlidir. Midyelerin öğle saatlerinde büfelere dağıtılması gerektiği için çalışma midyenin taşlı olup olmamasına bağlı olarak ya bir gece önceden ya da sabahın erken saatlerinde başlamaktadır. Taşlı olan midyeler bir gece önceden ıslatılır, kumu döküldükten sonra her zamanki pişirme işine başlanır.

“Sabah kalktığın zaman mecburen onları [midyeleri] saat 12’den önce göndermelisin. Dükkânlar 12’den önce istiyorlar. Biz sabah 7’de hazırlamaya başlıyoruz. 12’de gönderiyoruz. Önceden tabi temizleyip hazırlıyoruz. Bizim derin dondurucu dolaplarımız var. Koyuyoruz, ertesi gün hemen pirincini koyuyoruz. Pişirip gönderiyoruz. Biz onun içine pilavı koyduğumuz zaman tekrar 20-25 dakika kaynıyor. Onu temizliyoruz, taşlıysa, mesela bugün gelmiş taşlarını düşüreceğiz, temizleyeceğiz. Onu bir leğene koyup açacağız. Sonra bir sefer de onu iyice yıkayacağız. Derin dondurucuya attığımız zaman, yarın da pilav yapacağız. İçine teker teker pilav koyacağız, tencereye atacağız. Tencereyi de yarım saat tüpün üzerine koyup pişti mi, sonra yağlayacağız, poşetlere atacağız.” (Mavi,43)

Genellikle Mardinliler tarafından yapılan midye işi, enformel ilişki ağları kullanılarak yaygınlaşmış, İstanbul’a her yeni gelen akrabaya ilk iş olarak öğretilmiştir. Akrabaları arasında köyden İstanbul’a ilk gelen Sakine’nin eşinin yaptığı midyecilik, Sakine’nin kardeşlerinin ve yengelerinin de İstanbul’a geldiklerinden beri yaptıkları tek iştir.

“İlk ben geldim buraya. İlk geldiğim için bütün ailemin durumu yoktu. Babam borçluydu, köyden gelmişti. Bilmiyorum. 1-2 sene oldu, sonra abimi getirdim. Hiç olmazsa buraya ilk geldiğin zaman, çalıştığın zaman seviniyorsun. Bak çalışıyorum, hiç olmazsa elime 3 5 kuruş giriyor. [...] Sonra eşim midye işine başladığı zaman ben yapıyorum, o satıyor zaten. [...]Eşim denizden midye çıkarıyordu, kendimiz de yapıyorduk. Sonra babam onu yolladı, abim geldiği için ona da midye yapmaya başladık. Sonra abim geldiği için diğer abimi de getirdik, işleri düzene koyduk.

Sonra amcalarımızı, yengelerimizi getirdik. Şu an herkes kendi evinde midye yapıyor. Her bir işi denedik olmadı. Dışarıda o kadar da iş yok. Sonra midye yapmaya başladık. Önce ben korkuyordum yapamıyordum. Hayatta ben bunu yapamam diyordum. Sonra başladık yapmaya. Şeklinden filan korkuyorduk. Bu ne diyordum. Kim bunları yer? Sonra yapmaya başladığım iyi oldu. Şimdi yemeye de başladık.”(Sakine, 29)

Kendi tezgâhlarının olmaması, midyeyi yaptıktan sonra büfelere dağıtmaları ve büfeden midye başına 30 kuruş almaları; büfecilerin ise bu midyeleri 1 liradan satmaları midye işi yapan kadınların emeklerinin değerini/değersizliğini ortaya koymaktadır. İç pilav için kullanılan pirinç, tüp, elektrik ve ortaya koydukları emek göz önüne alındığında midyeden kar etmek şöyle dursun Kanarya Mahallesi’nde de olsa İstanbul’da hayatta kalabilmeleri, hele ki çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamaları oldukça güçtür. Evleri küçük de olsa kendilerine ait olan Sakine’nin İstanbul’da kalmasının da midye işi yapmasının da temel nedeni çocuklarını okutabilmektir. Hem kendisinin hem de eşinin düzenli gelirlerinin ve sosyal güvencelerinin olmaması, kazançlarının her ay, hatta her gün farklılık göstermesi Sakine için oldukça düşündürücüdür.

“Tezgâhımız yok, dükkâna karışmıyorlar ama dükkân da yani bazen oluyor, bazen olmuyor. Mesela herkes burada tanıdık. Mardinli. Hepsi bu işi yapıyor. Sen bir dükkâna veriyorsun 300’e. Sana kalan, 300 midye versen, sana 20 milyon [lira] kalır masrafi çıkartırsak. Başka biri gider o dükkâna der ki ben 250 ye vereceğim. Tanımıyorsa, bu sefer oradan alır. Karışamazsın. Dükkân diyor dükkân benim istediğim yerden alırım. Onun da garantisi yok. Düzenli anlaştığımız bir yer yok yani. Günlük günlüğüne şu ana kadar gidiyor ama bakalım nereye kadar.”
(Sakine,29)

Anlaşılabacağı üzere yapılan midyelerin düzenli verildiği bir büfe bulunmamaktadır. Belirli büfelerle anlaşılmış olsa da yaptığı midyeleri daha ucuza satmayı göze alan bir satıcı piyasanın dengesini bozmakta, düzenli olarak satış

yapanların kazancını riske atarak midyelerin satış değerini düşürebilmektedir. Mardinlilerin çoğunun midye işi yaptığını, satışlarının garantisi olmadığını Mavi ise şu şekilde dile getirmiştir:

“Çok Mardinli var burada. Ben Mardinlilerden başka midye işi yapan bilmiyorum. Hep tanıyoruz birbirimizi. Eğer senin verdiğin büfeye vermişse, diyorsun kusura bakma, burası benim yerim. Saygı duyan oluyor ama duymayan da vardır.” (Mavi,43)

Ev içinde midye işi yapan kadınların ellerine geçen gelir midye satışlarına göre aydan aya değişiklik göstermektedir. Evin erkekleriyle birlikte üretim yapan kadınlar kazanılan paranın üzerinde tek başına söz hakkına sahip değillerdir. Midye işi evde yapılan gündelik işlerin bir parçası haline geldiğinden, kazanılan paranın ne kadarlık kısmının kadının olacağına dair bir paylaşım söz konusu olmamıştır. Emek karşılığı yapılan işten elde edilen kazançta kadının ne kadarlık bir kısımda söz sahibi olduğunun belli olmaması kadın yoksulluğuna örnek gösterilebilir (Koyuncu, 2016). Midye satışının evde gerçekleşen sürecini eşiyle birlikte göğüsleyen Sakine'den farklı olarak eşinden uzakta yaşayan Şaziye'ye aynı işi yapmalarına rağmen kadın ve erkek arasındaki iş bölümü sorulduğunda kendi emeğinin daha fazla olduğunu ve erkeklerle aynı paraya çalışmalarının imkânsız olduğunu vurguladığı görülmüştür.

“Yok. Aynı parayı alamayız. Zaten kendim bakıyorum çocuklarıma. Midyeyle. Erkek gibi olamaz. İçerideyiz yani. Oğlum da var. Midye ayıklıyorum, dolduruyorum, pişiriyorum, torbaya koyuyorum, yağlıyorum. Oğlum yatıyor. Diyorum oğlum kalk bunları büfeye götür. Şimdi ben mi daha çok çalışıyorum, erkek mi? Köyde o ineklere baktığımız zaman daha güzeldi. Bu midye zordur.” (Şaziye, 57)

Şaziye'nin oğlu midye işinin sokak kısmı olan büfelere dağıtım işini yapıyor olsa da, midyenin temizlenme, pişirilme, doldurulma, yağlanma kısımlarını kadın işi olarak gördüğü için, bu sürece dahil olmayı reddetmekte, sadece satışa hazır olan

midyelerin dağıtım işini yapmaktadır. İşin büyük kısmını tek başına yapan Şaziye, kadınla erkeğin aynı işin farklı süreçlerinde çalıştıklarını ancak bu bölüşümün de adil olmadığını bu şekilde dile getirmiştir. Yapılan midyelerin hangi büfeye kaç tane verileceğinin bir garantisinin olmaması, elde edilen kazancı belirsizleştirmekte ve bu işte çalışanların sürekli gelecek kaygısı çekmesine neden olmaktadır. Çocukların okul masraflarının, kıyafetlerinin, mutfak giderlerinin her ay karşılanıp karşılanamayacağı korkusu güvencesizliğin en temel kanıtıdır. Bu güvencesizliğin yanında iş bölümünün cinsiyet rolleri üzerinden belirlenerek kadınların evde midye ayıklarken erkeklerin sokakta dağıtım yapması Pearce'in söz ettiği yoksulluğun kadınlaşmasını devam ettiren etmenlere örnektir (Koyuncu, 2016).

1994 yılında köyden çıkıp direkt İstanbul'a göç eden Fatma, ilk geldiği zamanlar midye işini yapan Mardinli az olduğu için daha iyi para kazandıklarını, midyedeki kazancın her geçen gün azaldığını ve yeni işler yapması gerektiğini dile getirmiştir.

“Gelir gelmez midyeye başladık zaten, hala daha da yapıyoruz. Günde iki çuval yapıyordum tek başıma. O zamanlar bu kadar çok midye yapan yoktu Kanarya’da. Dört tepsi satıyordum günde. O zaman daha değerliydi. İyiydi. Bir çocuk tuttum. Bir delikanlıya midyeleri veriyordum. 13-14 yaşlarında. Mardinliydi. Ben ona veriyordum, o tezgâhlara satıyordu. O zaman biz para topladık, kazandık. Şimdiden iyiydi midye işi. Durmuyordum. Hem midye, hem boncuk yapıyordum.” (Fatma, 44)

İstemediği bir evliliğe küçük yaşta zorlandığını dile getiren Fatma kimseye muhtaç olmamak için sürekli çalıştığını söyleyerek yaptığı işleri anlatmaya başlamıştır. Karşılaştığı zorlukları kendi göğüslemeyi tercih ettiği için evde yaptığı midyeleri uzun bir zaman eşi aracılığıyla değil, yine hemşehrilik ilişkisini kullanarak bulduğu genç bir delikanlı aracılığıyla satmıştır. Günün ilk yarısında midyeleri doldurup satışa hazırladıktan sonra, geri kalan zamanını boncuk işleyerek geçirdiği belirtmiş, bunun asıl nedeninin ise dışarıdaki herhangi bir işte çalışmak için eşinin ve eşinin ailesinin izin vermemesi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle kadınların çalışmasına göz yumulduğu bir ortam olan ev içine ait midye işlerini

Fatma yaparken, sokağa ait olan midyeleri tezgâhlara dağıtma işini para ile tuttuğu bir delikanlı üstlenmiştir. Bu ayırmadan Mojab “eril kamusal alan” ve “dişil gizlilik” şeklinde bahsetmiştir. Türkçe bilmiyor olmak, geleneksel aile yapısı kadınların kamusal alanda tek başlarına varolmasına engel teşkil etmiş ve kadınları erkek aile fertlerine bağımlı kılmıştır (Mojab, 2005, s. 162).

“İstanbul’a geldim. Bir kadın kocaman yatak örtüsü getirdi. Onları boncukla işliyorduk. Hep bana boncuk getiriyordu ama işte o işler yüzünden şu anda iki tane gözlük kullanıyorum. Hep gözümü kaybettim o işlerden dolayı. 7-8 sene boncuk işledim. Ben iş arıyordum ama dışarıda çalışmamıza izin vermedikleri için işi eve getiriyorduk, evde çalışıyorduk. [...] Kocam izin verseydi konfeksiyoncuda makineci olacaktım. Daha düne kadar eşimin ailesi onu aradı eşine para verme, izin verme, çalışmasın, dışarı çıkmasın diye. Resmen hapisteydim. Hiç rahat bırakmadılar. [...] Şimdi elimde sağlık da var. İğne yapabiliyorum. Aha bu kahveyi nasıl içiyorum, öyle iğne yapabiliyorum. Günde 4-5 kadına iğne yapıyorum.[...] Şimdi kozmetik de satıyorum. Makyaj ürünleri. Toptan alıyorum İkitelli’den, evlerde satıyorum, eczaneye götürüyorum, çevrem var, konfeksiyona götürüyorum, satıyorum” (Fatma, 44)

Uzun yıllar Kanarya Mahallesi’nde yaşamış olmanın avantajlarını kullanan Fatma, hem süreç içinde kurduğu ilişkiler hem de kendi girişkenliği sayesinde pek çok işte çalışmış, yaptığı her işten iyi kazançlar elde ettiğini belirtmiştir. Yine de Fatma’nın çalıştığı işler genellikle ev içinde yapılmaya müsait işler olup, dışarıda yaptığı işler de kadınlara yönelik, kadınlarla birlikte ya da kadınlar için yapacağı işlerdir. Toptan aldığı makyaj malzemelerini tekstil atölyelerinde çalışan kadınlara satmış, kadınlarla birlikte evde boncuk işlemiş, midyeleri tek başına evde yapmış; eşinin ya da eşinin ailesinin izin vermediği işlerde çalışmamıştır. Eşinin ailesinin Mardin’de yaşıyor olması, yıllar boyunca Fatma üzerindeki tahakkümün sürmesine engel teşkil etmemiştir.

Kanarya Mahallesi’nde görüşme yaptığım kadınların midyeden sonra en çok istihdam ettikleri alan tekstildir. 1980 sonrası ihracata yönelik sanayileşmeyle

birlikte sanayi sektörünün canlanması işçi talebini arttırmıştır. Kapitalist sistemde üretim maliyetlerini düşürmek adına tercih edilen ucuz emek kadınlar tarafından arz edilirken, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınlar tekstil gibi emek yoğun sektörlerde istihdam etmiştir. Kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinin olumsuz koşullarıyla tekstilde de karşılaşmış, erkeklerin kadrolu, güvenceli, görece daha yüksek maaşla çalıştıkları atölyelerde, kadınlar geçici işlerde, düşük iş güvencesi ile istihdam edilmiştir (Dedeoğlu, 2012). Diğer yandan dokuma, boyama, ütüleme, kesme gibi işler erkek işi olarak algılanırken; evde, ailenin diğer üyeleriyle birlikte yapılabilecek işler kadın işi olarak görüldüğünden kadınların çalışma saatleri uzamış ve esnekleşmiştir. Başka bir ifadeyle kadınlar erkeklere oranla daha düşük ücretlerle ve daha esnek saatlerle tekstil sektöründe var olmaya çalışmaktadır. Uzun çalışma saatleri, fazla mesai zorunluluğu, kötü çalışma şartları özellikle kayıt dışı atölyelerin şartlarını daha da zorlaştırırken; düşük ve düzensiz maaşlar, sosyal güvenceden yoksun olma kadınların çalışma hayatına katılmasını avantaja değil dezavantaja çevirmiştir.

Eşi Hizbullah tarafından öldürüldükten sonra altı çocuğuyla birlikte, eşinin amcasının yardımlarıyla 1992 yılında İstanbul'a göç eden Mivan ilk olarak Zeytinburnu'nda ikamet etmiştir. Zeytinburnu'ndaki kadınların yaygın olarak istihdam ettiği tekstil atölyelerinde çalışma saatlerinin uzunluğunun, kötü çalışma koşullarının farkında olmasına rağmen, Mivan bu şartlar altında geçimini sürdürmeyi devam etmesinin nedeni mecburiyet olarak açıklamıştır.

“Saatleri mi nasıldı? Valla bizim Kürtlere saat yoktur. Her fırsatta çağırıyorlar çünkü mesai çok yapıyorduk. Sabah erken gidiyoruz, 9 – 10 ‘a kadar kalıyoruz çünkü mecburuz çalışmaya. Bunu biliyorlar da. Çok zorladılar. Hep tekstilde çalıştım. Eve de iş getiriyorduk. Şimdiye kadar da evde yapıyorum. Oradan çıkıyoruz, eve götürüyoruz, penyeleri temizliyoruz, iplik ayıkliyoruz. 100 tane temizliyoruz 20 lira veriyorlar. Ben çalışsam aç mı kalalım? Ne yapalım?”
(Mivan, 57)

Eşinin vefatının ardından Hizbullah'tan aldığı tehditler arttığı için, dayısının yardımlarıyla dört çocuğunu yanına alarak Kanarya Mahallesi'ne göç eden Perihan da Mivan gibi tekstil atölyelerinde her türlü işi yaparak çalışma hayatına başlamıştır. O da Mivan gibi zor şartlar altında çalışmasını mecburiyet olarak dile getirmiştir.

“Bir gün çalıştım bir yerde. Bana dediler tuvaleti temizle. İnan ki sanki kanalizasyondur. Dedim nasıl temizleyeyim? Para verdi, ilaç aldım. Çamaşır suyu, tuz ruhu filan aldım. Patron dedi, gittim yaptım ama zehirlendim. İlaçları karıştırınca temizlensin iyice diye, zehirlendim o gün. Hala o aklıma geldiği zaman kusuyorum. Ne oldu sana diye soruyor bir de, işçilerin içinde. Sanki bilmiyor, bana soruyor. Yok yok sana bir şey olmaz diyor. Biliyor, mecburum çalışmaya.[...] Tekstildir çalıştığım yer ama çok pisti, bodrumdu zaten. Tekstilde çalışan herkes hasta. Rutubet olduğu için, bodrum... Şimdi bile daha iyi. Eskiden çok pisti. Yine pis. Mutfak hep çamur. Torba seriyorduk üzerinde namaz kılıyorduk.” (Perihan, 56)

Tekstil atölyelerinde çalışan kadınlarının çoğunun hasta olduğunu dile getiren Perihan, hasta olsalar da, hasta olacaklarını bilseler de bu işe mecbur oldukları için çalıştıklarını dile getirmiştir. Tekstil atölyelerinde çalışanların çalışma ortamındaki olumsuzluklardan en çok etkilenen organları akciğerleridir. Atölyelerin ortam havasında bulunan yabancı materyallerin solunumu çeşitli solunum yolu hastalıklarına neden olmakta ya da var olan hastalığı ağırlaştırmaktadır.

“7 sene tekstilde çalıştım. 6 sene yemek yaptım. Yemek, bulaşık, temizlik öyle işler yaptım. Aklım var çok şükür. Eve parça iş de getirdim. Hiç okula da gitmedim ama herkes biliyor muhtacım bu işe. İnsan muhtaç olduğu zaman, severek yapıyor her şeyi. Yemek yapmayı bilmezdim ama öğrendim. Çalışmaya ihtiyacım var. Mecburum. 4 tane çocuk büyüttüm. [...] Şimdi yasak, çalışamıyorum. Çok hastayım. 3 damar tıkalı kalbimde, ciğerimden de ameliyat oldum. Etkilendim bunca çileden, acıdan. Kriz geçirince öğrendim kalp hastası olduğumu.” (Perihan, 56)

Nasıl çalışırlarsa çalışsınlar, nerede olurlarsa olsunlar çoğunlukla vasıfsız işgücü muamelesi gören kadınlar, sigortasız ve düzenli maaşsız çalıştıkları için kendilerini de çalışmamış olarak tanımlamıştır. Yaptıkları iş el emeğine dayanıp kadın işi olarak kodlandığı, evi geçindirecek kadar para getirmediği ve her halükarda varsa eşlerinden para istemek durumunda kaldıkları için yaptıkları iş kendi nezdlerinde de değersizdir. Oysa görüşme yapılan kadınlardan çoğu büyük emekler sonucu kalabalık ailelerinin bakımını üstlenmenin yanında gecelerini gündüze katarak parça başı işlerini tamamlamış, midye doldurmuş, boncuk işlemiş yorucu şartlarda kamuda görünür olmasa da ev içinde görünür bir çaba sarf ederek para kazanmıştır.

Mardin'in koruculuğu kabul eden Dargeçit Köyü'nden ekonomik nedenlerle göç eden Hacer de, çeşitli işlerde çalışmış olmasına rağmen ben hiç çalışmadım diyerek görüşmeye başlamıştır. Kendi kazancını “eve destek” olarak tanımlamakla birlikte temizlik, tekstil, dokuma gibi çeşitli işler yapmıştır.

“Ben hiç çalışmadım. Buraya geldim. Hamile kaldım. Çocuklar olunca çalışmadım ama evde bir şeyler yapıyorum. Atölyede temizlik yapıyorum, elbise geliyor tekstilden, iplik temizliyorum. Kollarını temizliyorum, eteklerini temizliyorum. 100 taneyi 7 liraya temizliyorum. 100 taneyi temizlemem 2 saat filan sürüyor. O da düzenli gelmiyor. Ne zaman geleceği belli olmuyor. Eve destek oluyorum. Çocukların hepsi okuyor, babaları fazla çalışmıyor.[...] Zaten hep evde çalıştım. Durumumuz da olmadığı için izin alıp vermeli bir durum yoktu. Bir sene merdiven temizledim. Ondan sonra evde iş yaptım, temizlik yaptım, apartmanları temizledim. Ev içinde oldum hep. Dışarıda çalışmadım çünkü çocuklar küçüktü, gidemezdin dışarıya çalışmaya. Sigortam filan da hiç olmadı.” (Hacer,44)

Görüşme yaptığım kadınlardan Fatma hariç hiçbiri çalışma hayatına katılmakla ilgili olarak evin erkeğinden izin almak durumunda kalmamıştır. Fatma daha fazla kazanç getireceği için tekstil atölyesinde makineci olmayı istediğini ama bunun için izin alamadığını belirtmiştir. Makineci olarak izin alamasa da maddi

olarak kent yaşamına tutunmak için evde bir kişinin, yani erkeğin istihdam etmesi yetersiz olacağından kadınların iş hayatına katılması bir tercih değil, zorunluluktur. Kentin çeperinde, kötü şartlarda barınırken, öncelikli olarak çocuklarının geleceğinden kaygı duymaları, kadınların gelir gelmez çalışma hayatına atılmalarıyla sonuçlanmıştır. Çalışma alanı hep ev içi olan Hacer de bu durumu “izin alıp vermelik bir durum yoktu” şeklinde özetlemiştir. Evde parça başı iş yaptığı için evde olma hali, Hacer’in ev işlerini yapma görevini azaltmamış, aksine çift vardiyasının devamı yönündeki beklentiler süreklilik kazanmıştır.

“Akşam adam geliyor niye yemek hazır değil, niye ev temiz değil. Ya dedim ben de çalışıyorum. Gücüm yetmiyor ancak günde 600 iş alıyorum, ip temizliyorum, başka gücüm yok ne yapabilirim ki? Sen de idare et, ben de idare edeceğim. Karşılıklı olması lazım.” (Hacer,44)

Söylenilebilir ki erkeğin maaşının aile geçimi için yetersiz kaldığı durumlarda çalışma hayatına başlamak zorunda kalan kadının ücretine “ek gelir” ya da “eve destek” şeklinde bakmak oldukça yanlıştır. Kent yaşamında emeği daha görünür hale gelen kadınların kazançları ailenin ihtiyaçlarının görüldüğü bir kaynağa dönüşmüştür. Kadınlar eşlerinden ya da ailelerinden izin almadan, çalışma ya da çalışmama tercihlerini bir kenara bırakarak çalışmak zorunda oldukları için çalışmaya başlamıştır. Erkeğin maaşının yetmemesi, kent yaşamında köydekenden farklı masrafların ortaya çıkması, kira giderleri, çocukların büyüyerek okula başlaması sonucunda yeni giderlerin oluşması kadınların çalışmasını zorunlu kılmış ve bu çalışma karşılığında kazanılan ücret ek gelir olmaktan çıkmıştır.

Görüşme yaptığım kadınlardan en genç olanı Hasret 1995 yılında Manisa’da doğmuştur. Ailesi 1990’ların başında Mardin’den Manisa’ya, 2000’lerin başında da İzmir’e göç etmiştir. Mardin’i hiç görmemiş, orada yaşamamış ama belli bir kültür içinde ve sosyal hafızanın etkisi dahilinde İzmir’de büyümüştür. Bu sosyal hafıza Hasret zorunlu göçü tecrübe etmemiş olsa da göçün sonuçlarını üzerinde hissetmesinde etkili olmuştur. Hali hazırda ekonomik durumlarının ve barınma

şartlarının kötü olması göçün ekonomik sonuçlarını küçük yaşlarda yaşamasına neden olsa da, kültürel olarak Hasret diğer göçmenlere nazaran kimlik bilincini daha geç edinmiştir. Kürtçeyi sonradan öğrenmiş olduğu için okulda ya da çalışma hayatında dil sorunu hiç yaşamamıştır ancak erken yaşta, 6. sınıftan itibaren çalışmak zorunda kalmış, o da diğer kadınlar gibi sigortasız çalışmıştır.

“Ben 6. Sınıftan itibaren tarlaya gittim zaten. Dedim ya köylük bir yerdi. Orada da verimli çok yer var. Mesela çavuş, bizi işe götüren kişi, çağırırdı çoluk çocuk sigortasız bir şekilde çalıştırırdı. Parası da 20 lira bile değildi. 10-15 lira. 15 liradan başladık öyle öyle gittik geldik, günlük çalıştık. Sabah erkenden giderdik, akşam 5 civarı eve gelirdik.[...] Sürekli çalıştık. Yazın marul ekerdik biçerdik, kışa gelince de zeytine giderdik bu sefer. Zaten zeytinden çıkana kadar da yaz gelirdi, yine yazlık işlere giderdik. Sonbahara yakın üzüm toplardık. Hep sürdük, hep ektik. Belirli patronlarımız vardı. Beş patron vardı, her birine bölüm bölüm giderdik. Sürekli onlarla çalışırdık. Hepsinde aynı işi yapardık, bu işte mevsimlik ürüne göre belli olurdu.” (Hasret,23)

Mevsimlik tarım işçiliği yoksulluk ve sınıfsal sömürünün en görünür olduğu istihdam alanlarından biridir. Belli bir bölge içinde farklı çavuşlarla, farklı toprak ağalarının tarlasında dönüşümlü olarak çalışmak bir nevi işçi göçü olsa da aynı zamanda etnik özellikleri olan bir emek türüdür. Mevsimlik tarım işçiliği 1990 sonrasında tarımın ekonomideki payının azalması ve zorunlu göç olgusuyla birlikte yeni bir form kazanmıştır (Küçükkırca, 2012). Hasret’in çavuş dediği bazı yörelerde “dayıbaşı” diye de geçen kişi üretici ile işçi arasındaki organizasyonu yapan aracıdır. Çavuşlar üreticinin taleplerini yerine getirmekle sorumlu olduğundan, çavuş kendisine bağlı işçilere üreticinin taleplerini iletmektedir. Çavuşlar akrabalık, aile ve tanıdıklık ilişkileri ile birbirine bağlı bir işçi grubu oluşturarak enformel ilişki ağlarından faydalanır. Bu bağlamda çavuşluk feodal bir ilişki ağı içermektedir. Çavuşla ilişki kurmanın zor olmadığını Hasret dile getirmiştir.

“Beraberdik. Önceden tanışıyoruz zaten aynı yerdeyiz. Herkes birbirini tanıyor, topluyordu bizi erkek, kadın, çoluk çocuk hep birlikte...” (Hasret,23)

Zorunlu göç nedeniyle kendi topraklarını kaybederek başka şehirlerde istihdam eden Kürt işçilerin mevsimlik tarım işçisi olarak yaygın bir şekilde kullanılması, mevsimlik işçiliği etnik ve sınıfsal sömürünün kesiştiği bir yerde konumlandırmıştır. Bu bağlamda mevsimlik tarım işçiliği sınıfsal bir olgu olsa da, etnik ve toplumsal cinsiyet boyut da göz önüne alındığında, zorunlu göç, koruculuk, olağanüstü hal dönemleri düşünülmeden açıklanamaz. Çalışma hayatına 6. sınıfta mevsimlik tarım işçisi olarak başlayan Hasret, ailesinin ‘kız milleti bir yere kadar okumalı’ düşüncesinden dolayı 8. sınıfa kadar okuyabilmiş, ailesinden gizli, açık öğretime yazılarak 2 yıl lise okumuştur. Hem ailesinden gizli liseyi tamamlamaya çalışmış hem de tarlalarda çalışmaya devam etmiş ancak evlenip İstanbul’a gelince öğretimini yarıda bırakmıştır.

Hasret 2015 yılında evlendikten sonra eşinin yanına Kanarya Mahallesine gelmiştir. Eşi askerde, kendisi ikiz bebekleriyle birlikte kayınvalidesinin evinde yaşamakta, hem evin günlük işlerini hem de parça başı işleri yapmaktadır. O da Hacer gibi, görüşme yaptığımız sırada yetiştirmesi gereken anahtarlıkları eliyle dikiyor olmasına rağmen “hiç çalışmadım” diyerek yaptığı işleri anlatmaya başlamıştır.

“- İstanbul’a geldikten sonra hiç çalışmadım.

- Ama çalışıyorsun şu an.

- Evet, bunu daha yeni yapıyorum. Bu bir anahtarlık. Eşim asker. Kayınpederim emekli. Bir kaynım var İzmir’de yaşıyor, diğeri de çalışıyor ama sorumluluk gerektiriyor artık. Yüklenemiyoruz. Mecbur böyle işler çıkınca yapalım dedik. Bunları kaynanamın arkadaşı getiriyor. Onun gelini de yapıyor. Kendisi de yapmış. 100 tanesi 20 liraya yapıyorum ben ama bir tanesini 3,5 liradan satıyorlar

Eminönü'nde. Patronlar dükkânda bir adamla anlaşıyor. Alıyorlar kumaşları bize getiriyorlar.” (Hasret,23)

Hasret'in 100 tane dikerek 20 lira kazandığı anahtarlıklardan elde edilen toplam kazanç 350 liradır. Aracının da 5 lira kazandığını belirten Hasret, emeğinin ne kadar değersizleştiğinin farkında olmasına rağmen evde çocuklarının yanında yapabileceği bir iş olmasından dolayı parça başı çalışmayı dışarıda çalışmaya tercih ettiğini belirtmiştir. Görüşme yaptığım kadınlar aslında ne kadar ucuza çalıştıklarının, yaptıkları işlerden elde edilen toplam kazancın onda birine bile ulaşamadıklarının, emeklerinin çok değerli olmasına rağmen hak ettikleri ücreti alamadıklarının farkında olmalarına rağmen bu şartlar altında çalışmaya devam ediyor olmalarının sebebi kadın oldukları için omuzlarına yüklenen diğer görevlerdir. Ev dışında da çalışmak için yeterli özgüvene, beceriye sahip olan bu kadınların ev içinde çalışmayı tercih ediyor olmalarının altında kalabalık evlerine, küçük çocuklarına bakacak başka kimsenin olmamasıdır. Özellikle genç gelinler hem ev içinde hem de ekonomik anlamda en çok çalışan bireylerdir.

“Oturursan gece gündüz, ev işi yapmazsan, günde 200 tane yapabilirsin ama işte evde kaynanam sık sık dışarı çıkıyor, tek başımayım, ikizlerim var... Akşam yemeğidir, evin temizliğidir, 3 erkeğe bakıyorum... Anca yetişiyorum hepsine. Bundan başka bir şey yapmıyorum. Sık sık dışarı çıkan biri değilim. 24 saat evdeyim. Bu tür işler gelirse yaparım. Bundan bir sene önce de iplik temizliği yapıyordum. Fazlalık ipleri alıyorduk. Kesiyorduk. Metotları çıkartıyorduk. Silkeleyip düzeltiyorduk, katlıyorduk. Bunun da 100 tanesi 7 lira ama iplik işini evde yapmıyoruz. Patronlarla anlaşıyorduk ya da olmadı buradan yapan bir kaç kadın var mesela, onlar bizi çağırırdı, evin arasında bahçe gibi bir yer var, oraya götürüp yapardık. Eve yakın. Manşet kenarında çıkan ipler olur, uç kısımlardaki ipler, yaka bölümünde de oluyor. Bir de arka ön metotlar var. Kollarda metotlar var. Temizliyoruz. Her şeyi yapınca silkelerdik, koyardık. Şimdi anahtarlık yapmak da zor. Oturarak yaptığımıza bakma, vakit istiyor. O da yorucuydu ama ona göre bu çok güzel. Kendi evindesin, kendi işini yapıyorsun, evini aksatmıyorsun.

Oradayken evini aksatıyorsun. İstanbul gibi bir yerde, dışarıda, hırsızı var, dolandırıcısı var... Bu daha rahat geliyor. Bunlar yokken de o güzel geliyordu tabi. 100 tanesini 2 saatte kırpardım. Ücretleri 2 yıldır aynı. Hiç zam gelmedi. Hiçbirinin de güvencesi yok.” (Hasret,23)

Hasret’in ifadelerinden anlaşılabacağı üzere dışarıda çalışmasına rağmen ev sorumlulukları devam ettiği için Hasret evde yapılacak bir işi geliri ne olursa olsun dışarıda yapılacak bir işe tercih etmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri devam etmekte olup evde üç erkeğe bakmakla yükümlü olması, evin temizliği, ikizlerin bakımı Hasret’in dışarıdaki çalışmasının yanında yapması gereken ama emeğinin maddi bir değeri olmayan ve hepsinden öte erteleyemeyeceği ve vazgeçemeyeceği sorumluluklarıdır. Bu da çalışmak zorunda olan Hasret’in yapacağı işi ev eksenli olup olmadığına göre seçmesine neden olmaktadır. Küçüklüğünden bu yana her zaman çalışan Hasret akıllı, gözü açık, kendini ifade edebilen bir yapıda olmasını sağlayan koşulun çalışma hayatı olduğunu ifade etse de, yani çalışmanın kazanımlarını görse de, evdeki işlerinin de ikinci bir mesai olarak devam etmesi üzerindeki sorumlulukların ağırlaşmasına neden olmuştur. Diğer yandan tekstil atölyelerinden gelen iplik temizleme işlerinin de eve gelen parça başı işlerinde güvencesinin olmaması Hasret’in seçim yapmasını kolaylaştırmıştır. Düzenli gelirin ve güvencenin olmadığı çalışma şartlarında kadınlar evde bulunarak para kazanmayı tercih etmiştir.

Çalışma hayatına giren kadınların ailelerinden ya da eşlerinden izin alması hem ekonomik şartlara hem kültürel yapıya hem de çalışmak isteyen kadının medeni haline ve yaşına göre değişiklik göstermiştir. 44 yaşında evli olan Hacer’in “izin alıp vermelik bir durum yoktu” şeklinde açıkladığı koşullar Hasret için oldukça farklıdır. Ailesiyle yaşarken babasından ve iki abisinden çok baskı gördüğünü defalarca dile getiren Hasret çalışmak zorunda olsa da çalışacağı işleri kendi seçmemiştir. Bekâr genç bir kadın olarak ailesiyle birlikte yaşarken üzerindeki baskı ve kontrol iki abisi ve babası tarafından kurulmuştur. Ailesinin izin vermediği işlerin olup olmadığı sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır:

“Çok oldu. Bir ara tekstilde çalışacaktım. Biyeci olarak aldılar beni, direkt makineye geçtim. 3 ay kaldım. Babam izin vermedi gitmeme. Bir kaç arkadaşla birlikte gitmiştik, arkadaşlarım bırakmak istedi. Parası kötüydü. Bir ay çalışıyorduk aldığımız para 450 lira. İzmir gibi bir yerde! Tekstil için bile maaşı az. 2009 civarıydı. 8. Sınıftan çıktuktan sonraydı işte. Arkadaşlar çıkınca bu sefer babam bana da izin vermedi. Benim babam çok kısıtlayıcıdır. Abilerim de öyle. Hele ki söz konusu namus olduğunda... Zaten tekstili ondan istemediler. Orada sıkıntı çıktı. Tek başına çalışamazsın hiçbir yerde, hiçbir yere tek başına gidemezsin, tek başına oturamazsın, uyuyamazsın bile. Bu tarzdı yaşamımız.” (Hasret,23)

Hasret’in kayınvalidesi olan ve aynı evde yaşadığı Şerife de İstanbul’a ilk geldiğinde genç olduğu için eşinin izin vermediği işlerde çalışmamış, hep ev içinde çalışmıştır. Ev içinde yaptığı ve oldukça çeşitli olan bu işler yine kadınların el becerilerine dayalı olan işlerdir.

“El işi yapıyordum. Kendime küçük makine aldım, makinede çalıştım. Terzilik yaptım. İnsanlar elbise, etek, gömlek dikiyorum. Elime ne gelirse dikiyorum. Kendime öyle baktım. Bazen el işi, bazen terziilik, tekstilden parça geliyor iplerini temizliyorduk. Hepsini yapıyorduk karışık. Hangisi gelirse onu yapıyorduk. Akşam dikiyordum sürekli. Onları bir bir dikip dikip veriyordum komşulara. Tanıdıklar sipariş veriyordu işte. İğne oyası yapabiliyorum. Gene aynısını yapıyorum. İş arkadaşlarımız buldu hep. Burada tanıştığımız insanlardı hep. Bir elbise o zaman 5 milyonu, şimdi 20 lira. Bazen toplu yapıyorduk, toplu para geliyordu o zaman saklıyordum, kimseye vermiyordum, kimse götürmesin ben çocuğuma bakayım diye. Kendim kullanabiliyordum, kocama vermiyordum.” (Şerife, 47)

Şerife kazandığı para üzerinde söz hakkına sahiptir ancak bu durum yine kadınların evli olup olmamasına ve kalabalık aileyle yaşayıp yaşamamasına göre farklılık göstermiştir. İstanbul’a geldiklerinde eşi inşaatlarda sigortalı olarak çalışan Şerife, kazandığı para üzerinde söz hakkına sahip olsa da bu parayı her zaman çocukları için ve gelecekte ev alabilmek için olabildiğince tasarruf ederek

harcamıştır. İstanbul'a ilk geldiğinde 9-10 kişi bir odada, aynı gecekonduda yaşadığını söyleyen Şerife yıllarca kazandıklarını biriktirerek Kanarya'da iki daire almıştır. Şerife, bu tasarruflarla alınan evlerin birinde, gelini Hasret, iki torunu, eşi ve iki oğluyla birlikte yaşadığından, Hasret'in kazandığı para üzerinde söz hakkı olamamakta ve kazanılan para evin ortak giderleri için harcanmaktadır.

“Bütçemiz ortak, kaynanama destek veriyorum. Kayınpederim emekli ama aldığı maaş bankaya gidiyor. Krediye. Asker eşim var, ikizlerimiz var. Erken doğdular, onlar hastahanede kaldı. Çok sıkıntı yaşadık. Her şeyi kayınpederime yüklersek olmaz. Birlikte yapıyoruz, birlikte yiyoruz. Zaten cebe girmeden direkt mamaya, beze gidiyor para.” (Hasret, 23)

Özellikle geniş ailelerde kadınlar üzerinde görülen ataerkil denetim en çok yeni evli genç kadınlar üzerinde hissedilmektedir. Genç gelinlerin hem çalışma hayatına katılmaları, hem de dışarıdaki herhangi bir işte görünür olmaları oldukça sıkı bir denetim içindedir. Ev işleri, çocuk bakımı, ailedeki diğer erkeklerin ev içi ihtiyaçları genç kadınlar tarafından karşılandığından özellikle evin yeni gelinleri bekâr genç kadınlara göre daha çok ev içindedir. Özellikle zorunlu göç koşullarından dolayı hemen hemen bütün kadınlar belli bir süre başka ailelerle, uzak ya da yakın akrabalarla aynı evi bir süre paylaşmak durumunda kaldığından, genç kadınların üzerindeki baskı ve denetim artmıştır. Diğer yandan yeni ve yabancı oldukları bir kentte, çevreyi tanımayan, herhangi bir mesleki eğitimi olmayan, hatta ev dışındaki dili bile bilmeyen kadınların ev içine hapsolmaları ve yaşam alanlarının oldukça dar olması kadınların çalışma hayatına girmesini zorlaştırmıştır.

4.3. Yeni Bir Dil Olarak Türkçe

Zorunlu göçü deneyimi yaşayarak kademeli de olsa İstanbul'a göç eden kadınların kent yaşamında karşılaştıkları zorluklardan birisi de kullanılan dildir. Çoğu ilkokula bile gitmemişken yaşadıkları köyden ilk olarak göç ettikleri yer merkez iller olduğu için İstanbul'a gelene kadar kadınlar herhangi bir şekilde dil

problemi yaşamamıştır. Oysa İstanbul'a geldiklerinde ekmek alacak kadar bile Türkçe bilmeyen kadınların kente uyum sağlamaları ve tek başlarına ihtiyaçlarını karşılamaları Türkçe öğrenene kadar imkânsız olmuştur. Görüşme yaptığım kadınlardan ikisi yirmili yaşlarında köylerinden göç etmiş olmalarına rağmen, köylerinde ya da göç ettikleri yerde herhangi bir eğitim almadıkları için okuma yazma ve Türkçe öğrenmemiştir. Mavi de, Şaziye de eşlerinden ayrı, İstanbul'da yalnız yaşadıkları için sürekli çalışmış ancak yaptıkları işlerin hepsi ev içinde olduğu için ve bu iş olanaklarına enformel ağlar aracılığıyla ulaştıkları için Türkçe öğrenmeden İstanbul'da hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar.

Eşleri vefat ettikten sonra İstanbul'a göç eden ve tekstil atölyelerinde çalışarak hayatlarını idame ettiren Perihan ve Mivan kulak aşinalığıyla öğrendikleri Türkçe'yi çekinerek, sessiz ve oldukça yavaş konuşmakla birlikte yaşadıkları zorlukları azaltacağını düşündükleri için *“keşke gerçekten çok iyi konuşabilseydim”* diyerek mağduriyetlerini dile getirmiştir. Türkçe biliyor muydunuz sorusuna Perihan'ın ilk tepkisi *“işte o çok zordu”* olmuştur. Ekonomik olarak yaşadığı sıkıntılar, eşini kaybetmesi, ölüm tehdidi alması, hastalıkla mücadele etmesi bir yana, bütün bu direnci Türkçe bilmeden gösteriyor olması onu oldukça zorlamış olacak ki konuşma sırasında sürekli *“keşke bilseydim, keşke tam öğrenebilseydim”* demiştir. Handan Çağlayan'ın dediği gibi, bu kadınların hepsi için, Türkçe hem dayatılan hem de arzulanan dil olmuştur (Çağlayan H. , 2014, s. 179). Perihan ve Mivan hiç okuma yazma bilmedikleri için, gelir gelmez çocuklarıyla bir başlarına tekstil atölyelerinde çalışarak geçinmeye çalıştıkları için göçü oldukça yalnızlaşarak ve evsizleşerek tamamlamışlardır. Bu nedenler Türkçe anlamaya başlasalar da, akıcı konuşmak bir yana Türkçe cevap vermekte bile uzun yıllar zorlanmışlardır.

Geldiğinde Perihan ve Mivan'a göre yaşı daha genç olan ve sokakla bağlı biraz daha fazla olan Sakine Türkçe öğrenme açısından daha şanslıdır.

“Türkçe’yi aslında burada biraz öğrendim. İstanbul’a gelince. Yani biliyordum az çok, okula gitmedim. Burada az çok konuştum. Dükkânlara gittiğim zaman Türkçe konuşuyorlar, pazara gittiğim zaman Türkçe konuşuyorlardı. Öyle öyle öğrendim. Kursa gitmedim. Kendi kendime öğrendim. Önce yarım yarım cevaplar filan sonra bir baktım tamamlamışım.” (Sakine, 29)

Okula hiç gitmedikleri için Türkçe öğrenmemiş olan kadınlar, okulu çocukları için vazgeçilmez bir yükselme ve sınıf atlama aracı olarak gördükleri için çocuklarının derslerine yardım ederek, onlarla konuşarak Türkçe’ye daha da aşina hale gelmişlerdir.

“Geldiğimde Türkçe bilmiyordum. Hala fazla bilmiyorum. İstanbul’a gelince öğrendim. Bana çocuklar öğretti. Onlar okulda öğrendiklerini anlatıyor, benimle konuşuyorlar. Televizyon izliyorum. Komşularla konuşuyorum. İlk başta farklı dil olunca çok zorlandık. Pazara gidiyorduk. Bu ne kadar diyemiyorduk. Zor zor işleri gördük. Bir hastahaneye gidersem bilen biri yardım ediyor bana. Kürtçe bilen birini arıyorduk. Birini çağırıyorlardı. Onlar yardım ediyordu. Mardin’de böyle bir sıkıntı yoktu.” (Hacer,44)

Okula gitmemiş olsalar da, büyük şehre geldiklerinde devlet kurumlarıyla ilişkileri devam ettiğinden ve bu ilişki köylerindeki ilişkiden farklı olduğundan, dil problemi sadece çalışma alanında ya da ev alışverişlerinde değil toplumsal ilişki ağları içinde oldukları her aşamada karşılırlarına çıkmıştır.

“Bize gülüyorlardı. Siz dil bilmezsiniz, hiçbir şey anlamıyorsunuz... Bir gün bir kadın komşulara beni gösterdi sen bu kadını tanıyor musun? Ay dedi bu Şırnak’tan gelmiştir, hiçbir şey bilmiyordur. Ev sahibim de Kürttü ona söyledim. Bu kadın bana dil bilmez dedi acaba dil bilmez neydi? Kadın böyle kıpkırmızı oldu. Dedim dil bilmez sensin. Biz kendi dilimizi, ana dilimizi biliyoruz. Biz Kürtüz bizim dilimiz buydu. Yavaş yavaş Türkçeyi de öğrendik. Pazarda filan. Hala kırık.” (Şerife, 47)

Sosyal eşitsizlik ve ayrımcılık, sosyal itibarsızlık, sosyal dışlanma, damgalanmış kimlik özellikle Kürt kadınlar üzerinde ilk olarak dil temelli görünür olmuştur. Kurulan iletişimin ilk dakikalarında Türkçe bilmemek ya da onu şiveli kullanmak, kadınların önüne hemen bir engel koymuştur. Şu an Kanarya Mahallesinde Kürtçe ve Türkçe rahatlıkla iletişim kuruluyor olsa da, ilk göç ettiklerinde ev bulmakta bile zorlanmalarının temelinde geldikleri yer, etnik kimlikleri, kullandıkları dil, ailelerindeki kişi sayısı, yaptıkları iş gibi geniş bir yelpazede, katman katman dışlanmışlıklar yatmaktadır.

4.4. Eğitim Koşulları

Zorunlu göçün eğitim koşulları üzerindeki en somut dezavantajı zorunlu göç ve göçü takip eden süreçte çocukların eğitimlerinin kesintiye uğraması ya da eğitim süreçlerinin hiç başlamamasıdır. Görüşme yaptığım bütün kadınların temel çalışma nedeni kiralarını ödemek, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve en önemlisi çocuklarını okutarak onlara iyi bir gelecek sağlamaktır. Kendileri eğitimlerini vaktinde almayıp çoğu okuma yazma bilmediği ve Türkçeyi sonradan öğrendiği için kendilerini şanssız hissetmekte ve kendilerinin eğitim kaynaklı yaşadıkları sıkıntıları çocuklarının çekmemesi için çocuklarının eğitime büyük önem vermektedirler. Zorunlu göçü çocukken tecrübe edip bugün anne olanlar çocuklarının eğitime önem verirken; göçü çocuk yaşta yaşayanlar İstanbul'a göç ettiklerinde okul çağında olsalar da geçinmek için çalışmak zorunda olduklarından okula devam edememişlerdir. Örneğin okuma yazma bilmeyen ve kocası vefat etmiş olan Mivan altı çocuğuyla İstanbul'a göç etmiş ancak bu çocuklardan yalnızca bir tane erkek olan ilkokulu tamamlayabilmiştir. Kız çocuklardan özellikle büyük olanlar evde diğer çocuklara bakarken diğerleri çalışma hayatına erken yaşta katılmak zorunda kalmıştır. Eğitim almayan kız çocukları ileriki yaşlarında da iş hayatına hiçbir şekilde girememiş ve eve mahkûm kalmıştır.

“Büyük kızım hiç okumadı çünkü ben çalışıyordum, diğer çocuklara kim bakacak? Ben çalışmasam aç mı kalalım? Büyük oğlum da çalıştı. Kızların hiçbiri

okumadı. Erkeklerden büyük ilkokulu okudu, mecbur çalışıyordu da. Kızların yazısı yok ama Türkçeyi öğrendi. Kocaları çalışıyor, onlar çocuklara bakıyor. Okumadılar, çalışmıyorlar da.” (Mivan, 57)

Zorunlu göç süreci sonrasındaki zor yaşam koşullarının eğitime engel olduğu açıktır. Hatta İstanbul’a gelmeden evvel dahi çocuklar okula gidememiş bu nedenle okuma yazmayı okullarda değil göçten sonra gittikleri kurslarda öğrenmişlerdir. Zorunlu göçü küçük yaşta tecrübe eden Sakine okula hiç gitmediğinden ve göç ettikten sonra da kursa gitmeden kendi kendine Türkçe öğrendiğinden, okumamanın eksikliğini her alanda yaşamış ve okusaydı farklı bir hayatı, farklı bir işi, evi, geliri olacağına inanmıştır. Bu nedenle Sakine’nin en büyük isteği çocuklarını okutmaktır.

“Ne yaparsam yapayım çocuklarımı okutacağım. Ne olursa olsun... Annem diyor köye geri dön filan. Yok anne diyorum. Çocukları okutmadan ben dönmem. Okumamak çok zor bir şey. Keşke bizim de şansımız olsaydı... Köyümüzde bir okul olsaydı, öğretmen olsaydı... Hani belki çocuğumuz hayatımız farklı olurdu, değişik olurdu. Bu şeyleri yaşamazdık. Ben olmadım ya, o bende kaldı. Ben okumadım, siz okuyun. Siz hayatınızı kurtarın.” (Sakine, 29)

Mardin’de gece okuluna giderek okuma yazma öğrendiğini söyleyen Fatma oğlunun okula gitmesini istemediğinden okuldan almıştır. Çocuğunun düzgün bir eğitim görmesini istemesine rağmen oğlunu okuldan almasının sebebi, oğlunun okulda dışlanmasıdır. Zaten tek çocuğum var ya başına bir şey gelirse diyerek kaygılarını dile getiren Fatma, oğlunun Türkiye’de okusa da hayatında bir değişiklik olmayacağına inandığından gerekirse yurtdışında okumasını istediğini dile getirmiştir.

“17 yaşında. Okuyordu ama 1 2 aydır göndermiyorum. Vala göndermedim. Erkek. Okumak istiyor, başarılıydı ama... Avrupa ya gitsin okusun. Eğitim eskisi gibi değil. Okuluna gittim geçen. Var ya çocuğumu alsam Nusaybin’e göndersem daha iyi. Sigara içiyorlar, ellerinde neler var neler. Gönderemedim.

Kaygılanıyorum. Okulda bir şey gelecek başına. Orada da ayrımcılık yapıyorlar. Resmen yapıyorlar.” (Fatma, 44)

Kente göç ettikten sonra kamusal alanda pek çok farklı yerde karşılarına çıkan “nerelisin?” sorusu beraberinde dışlanmayı getirdiğinden hali hazırda şu an okulda eğitim gören çocukları olan Sakine ve Fatma’nın en büyük korkusu da okulda arkadaş çevrelerince ya da hocalar aracılığıyla çocuklarının dışlanmasıdır. Alpman’a göre Kürtler açısından okul ve eğitim statü ve dikey hareketlilik için bir imkândır, ancak diğer yandan okul, tahakküm mekanizmalarının işlediği bir mekândır. Bu nedenle kişinin içinde yer aldığı sosyal gerçekliğe yönelik tutarlılığını yitirdiği ve toplumsal kurumlar arasındaki uyumsuzluğun şiddetli bir biçimde yaşanmasına neden olan okul sistemi etnik tahakküm aldındaki Kürtlüğün keşfedilmesinde başka bir yere sahiptir (Alpman, 2016, s. 119).

“Çocuklarımın en büyük olan 11 yaşında. Hepsi de okuyorlar. 6-7 yıldır okulda. Bir gün bir öğretmen kötü bir şey demedi. Öğretmen ne diyorsa odur. Geçen hafta bir tane öğretmen gitmiş çocuğun sınavını yırtmış. Başka biri konuşmuş... İnan ki her yerde haksızlık oluyor. Diyor ki anne bir öğretmen bana nerelisin dedi, Mardinli dedim, böyle bana bir şeyler söyledi. Terörist filan. Öyle çeşitli şeyler çocuklara sorulur mu Allah aşkına? 3 tane çocuk okutuyorum, çoğu öğretmen diyor ki sen bu çocukları nasıl yetiştirdin? 85’in altında notları yok. [...] Ben okul okumadım, köyde zordu. Elimden geldiğince geliştirdim ama okumuş kadar değilim. Şimdi yazmam da okumam da var ama isterim ki çocuklarım okula gitsin ama hocalar demesin ki sen Mardinlisin. O hissi yaşamasın. Oğlum geldi anne diyor niye Kürtle Türk farklı? Çocuk diyor ki anne bak o yanımdaki Türk biz niye Kürdüz? Onu çok seviyorlar ama beni tersliyorlar. Oğlum daha 8 yaşında bunu söylüyor. 1 saat ağladım. Sen yanlış anlamışsındır dedim, bir hata yapmışsındır dedim. Bir yaramazlığı terbiyesizliği yoktur. E niye kötü davranıyorsun ikisi de öğrenci. Fark koyma araya.” (Sakine, 29)

İstanbul’da ilk göç ettiklerinde ev bulmalarına engel olan “nerelisin?” sorusu şimdi Sakine’nin çocuklarının okulda dışlanmasının aracıdır. Bulunduğu şehire sonradan gelen, farklı bir etnik kökene⁴¹ sahip, ana dilini konuşmayanlar için çok ağır bir soru olan “nerelisin?” arkasında “Kürt müsün?” sorusunu barındırmaktadır. Bu nedenle “nerelisin?” sorusu dışlanmanın etnik tahakküm mekanizmaları göz önünde bulundurulduğunda siyasi bir konuma denk gelmektedir. Bu nedenle de kurulacak olan sosyal ilişkinin sınırlarını belirlemek için sorulur. Toplumsal alanda göz teması kurmamak, çok konuşmamak, soru sormamak Kürtler için görünmez olma ve kendini koruma taktiğidir. Şivesi ya da muhabbetin ilerlemesi sonucu gelecek olan “nerelisin?” sorusuna verilecek olan cevap beraberinde büyük bir kargaşaya neden olabilir. Bu nedendir ki hem okul çağındaki çocuklar için, hem Kürt emek gücü için büyük şehirlerde sorulan “nerelisin?” oldukça ağır bir sorudur (Alpman, 2016, s. 322).

Kadınlar için dışlama aracı olan, araya sınır koyan bir diğer soru ise “kaç çocuğun var?”. Çocuklarının bakımı ve eğitimiyle oldukça ilgili olan bütün görüşmecilerin “nerelisin?” kadar rahatsız edici buldukları soru olan “kaç çocuğun var?”, kadınlar için hem sınıfsal olarak çok çocuk yapmaya hakları yokmuşçasına bir önyargı ile, hem de etnik kimliklerinden dolayı nüfus açısından ne kadar az o kadar iyi düşüncesiyle sorulduğundan dışlayıcı bir sorudur.

“Köydeyken Kürttük ama birbirimizden farkımız yoktu. Onlar da insan kendi dillerini konuşuyorlar ama buraya bir geldik baktık ki her attığımız adım hor görülüyor. 18 gün ev aradık. İlk soru nerelisin? Bu sorunun önemini bilmiyordum tabi. Mardinliyim diyorum. Yok yok yok, size ev yok diyorlar. Kimisi konuşmuyordu bile. Sana ev yok. Diğer soru senin kaç tane çocuğun var? Sana ne ben kendim bakıyorum çocuklarıma. Sen benden daha iyi düşünemezsin çocuklarıma. Niye bu kadar çok çocuk yaptın? Bunların hepsi dağa gidecek diyorlar. Kim ister çocukları dağa gitsin? Kim istiyor? Kimse istemez.[...] Biz hor görmüyorsak onlar da

⁴¹ Düzeltme

görmesin, bize sürekli nerelisin demesin, yan gözle bakmasın, ikinci plana atmasın. Doktor olsun, öğretmen olsun... Bak kızım küçücük. Nereden biliyorsun Mardinli deyip sınav kâğıdını yırtıyor. Sen nasıl bunu yaparsın? Sen bir öğretmensin, o bir çocuk. Bir ay bana söylemedi kâğıdını yırtmış hocası. Hem benden hem öğretmenden korkmuş.” (Sakine, 29)

Bu tür sorular ve örnekler Kürtlüğün etnik olmayan farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle toplumsal, ekonomik ve sosyal alanda dışlanma sadece kökenden ya da dil farklılığından kaynaklanmamaktadır. Kürt etnik kökenine⁴² karşı var olan toplumsal algının inşası bölücü, cahil, iç düşman, tehlikeli unsur olarak yapıldığından sınıfsal olarak sömürüye mahkûm olmalarının altında yatan etnik köken farklılıklarının üstü örtülmüş; dışlanma, toplumun her alanında, farklı yaş gruplarında, farklı ekonomik düzeylerde kendini farklı şekillerde göstermiştir.

4.5. Geri Dönüşe Bakış

Zorunlu göç hem göç eden için hem de göçün gerçekleştiği şehirler için toplumsal ve ekonomik sonuçlar içermektedir. Demografik yapıyı etkileyen göçün sonuçları telafi etmek için, zararı en aza indirmek ve köyüne geri dönmek isteyenleri desteklemek için “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi” uygulanmıştır. Bu projenin amacı Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van’ı kapsayan zorunlu göçle köylerini terketmek zorunda olanlardan gönüllü olarak geri dönmek isteyenleri köylerine dönüşleri sağlamak; köye dönmek istemeyenlerin ise mevcut oldukları yerlerde şehre uyumlu bir şekilde yaşamalarını sağlamaktır. Köye dönüşlerle ilgili olarak ilk faaliyetler 1994-1999 yılları arasında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından başlatılmış; bu proje “Bakanlar Kurulu Prensip Kararı, Başbakanlığın 1998 tarihli Genelgesi ve İçişleri Bakanlığı’nın 2000 ve 2005 tarihli Genelgeleri doğrultusunda, İçişleri Bakanlığı koordinasyonunda, illerde Valilikler tarafından

⁴² Düzeltme

yürütülmüştür.” (Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi, 2010) Bu proje boş kalmış köylerde yaşamın yeniden başlatılması, tarım, hayvancılık faaliyetleri ile yeniden yerleşim, kırsal kalkınma, altyapı gibi konularda çalışmaları içermiştir.

Zorunlu göçün zararlarını telafi etmek adına olan bir diğer uygulama ise 5233 sayılı Tazminat Yasasıdır. Bu yasanın temel amacı zararların tazmin edilmesi ve zorunlu göçten sonra kent hayatına adapte olmakta zorlanan grupların yeniden topluma entegre edilmesidir. Köylerinde tarım ve hayvancılık yaparak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilenler kentlere geldikten sonra temel ihtiyaçlarını kendi emekleriyle karşılayamaz olunca piyasa ekonomisine bağımlı hale düşmüşlerdir. “Çeşitli doğal afetler nedeniyle, mallarından olan, evlerini ve mülklerini yitiren ailelere, kaybettikleri eşyaların bedelinin tazmin edilmesi, ailelere geçici veya kalıcı konutlar sağlanması “sosyal risk”den doğan yükümlülükler devlet tarafından karşılanmıştır ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden OHAL dönemine yaşanan zorunlu göç sürecinde böyle bir uygulama olmamıştır.” (Yükseker, 2012, s. 239) Ekim 2004’te uygulanan yasa maddi kayıpları göçten yaklaşık 10 yıl sonra karşılamaya çalıştığı için etkin bir şekilde uygulandığı düşünülemez çünkü barınma, beslenme, eğitim acil ihtiyaçlardır ve göçten hemen sonra göğüslenmesi gereken problemler olarak göçmenleri zor durumda bırakmıştır. Yasadan, zorunlu göçle yerinden edilen Kürtlerin ne kadarı faydalanmıştır bir yana asıl önemli olan Kürtlere vatandaşlık haklarının iadesinin sağlanıp sağlanmadığıdır. Yasanın bir diğer çıkartılma nedeni ise AİHM’ne açılan davaların önünü almak, toplumsal barış, terörle mücadele gibi konularda devlete karşı olan yıkılan güven duygusunu yeniden sağlamaktır. Zarar tespit komisyonlarının çok düşük tazminat bedelleri belirlemesi, belirlenen tazminat miktarlarının AİHM’nin aldığı kararlar doğrultusunda ödenecek meblağdan çok daha düşük olması, sosyal alanda hiçbir düzenleme ve uygulama bulunmazken zorunlu göçe teknik çözümler getiriliyor olması, farklı illerdeki komisyonların tazminat olarak farklı bedeller çıkarması dolayısıyla uygulamada bütünlük sağlanamaması Tazminat Yasası’na getirilen eleştiriler arasındadır (Kurban & Yeğen, 2012, s. 60).

Başvuruda bulunanların yaşadıkları alanda kadastro çalışmalarının yapılmamış olması, farklı şehirlerde arazilerin farklı özellikler arz etmesi komisyonların farklı yöntemler kullanarak tazminata hükmetmesini zorlaştırmıştır. Ödenen tazminatların düşüklüğü, tazminatların vaktinde ödenmemesi şikayet edilen belli başlı konulardır. Diğer yandan evleri yakılanların talep ettiği kira tazminatının ve göç sırasında ellerinden gerçek değerinin çok altında çıkardıkları hayvanları için istedikleri tazminatların reddedilmesi memnuniyetsizlik yaratmıştır. Ekonomik nedenlerle göç ettiğine hükmedilenlerin ve “terör örgütüne yardım ve yataklıktan” adli sicil kaydı bulunanların ve göç sırasında 18 yaşının altında olanların Tazminat Yasası’na başvuruları reddedilmiştir (Kurban & Yeğen, 2012, s. 112). Tazminat Yasası’ndan yararlanan tek görüşmeci olan Şaziye, yasanın adil olmadığını, haklarını tam alamadıklarını dile getirmiştir.

“Yok zararımızı karşılamadık. Bir yardım almadık. Zaten hepsi ateşe verildi. Kimi hayvanlarımızı yaktılar. Normalde dediler bir ara tarla parası gelecek. 60 70 dönüm arsamız vardı. Hepsinin bademleri vardı, hepsini yaktılar. 10 milyar, 4 milyar... Gitmiş kime 5 milyar veriyorlar o şeyin karşılığında. Bu da bir yani ne bileyim... Bir ev Allahaşkına! O evi yık, tarlaların hepsini yak sonra gelip 5 milyar, 10 milyar... 15 milyar bile olsa o neyini karşılar. Benim ev eşyalarım tek 5 milyardan fazlaydı. Mesela benim 70 dönüm tarlam var, sen 70 dönüm yazıyorsun kabul etmiyor. Diyor ki senin 70 yok. Bunun tapusu yok, bilmem ne... Bu devletindir. Sana yazıyor 20 dönümün var. O da 2 milyar. 15 milyara çıkan da oldu bazılarını. Öyle yani. Hayvanlar için bir şey vermediler zaten onları hemen satmak zorunda kaldık.” (Şaziye, 57)

Bir kişi hariç, hiçbir görüşmeci ne KDRP’den ne de Tazminat Yasasından haberdardır. Üstelik birçoğu herhangi bir yardım almak istemediğini dile getirmiştir. Zorunlu göçten kaynaklı zararlarınızı karşılayabildiniz mi sorusuna Şerife “bizi rahat bıraksınlar yeter” diyerek cevap vermiştir.

“Yok yok, bizi rahat bıraksınlar, bize bir şey vermeseler de olur. Kimseden yardım almadık. O kadar zorluk çektik ama ben bir şey istemiyorum, ben bu devlete muhtaç olmayacağım. İki çocuğum asker. Onları düşünüyorum sadece.”(Şerife, 47)

Şerife ile benzer duygular içinde olan Mavi de yardım istemediğini belirtmiştir.

“Zaten bizim tarlalarımız vardı ama devlet dedi ki hazine malıdır. Sen para alamazsın. Vermedi. Para almadık yani hiç. Kaç sene oldu zaten, mümkün mü ya? Biz yardım filan istemiyoruz. Bize dokunmasın, biz çalışıyoruz zaten, yardım da etmesin. İyi kötü geçiniyoruz. Bize karışmasın, biz de bir şey istemiyoruz. Bizi buradan da göndermesin yeter.” (Mavi, 43)

Küçük yaşta göç etmek zorunda kalan Sakine Tazminat Yasası’ndan faydalanarak zararlarını karşılamak bir yana, sürekli terörist olarak yaftalanmaktan ve ailesinin bugün yaşadığı Nusaybin’de evlerin yıkılıyor olmasından şikâyetini dile getirmiştir.

“Yok. Belki haberimiz olmadı yasadan filan. Biz gittiğimiz zaman zaten öyle bir şey yok, senin hakkın yok. Sen bu köyde yaşıyorsun ama sen teröristtin ki devlet seni kaldırdı. Senin öyle bir hakkın yok. Mesela bizim bir akrabanın Nusaybin’de evi yıkıldı. Kadın ne yapsın garibim? Bu yasaklar filan, hendekler meselesi oldu. Kadının evi gitti. Kadın bu sefer gidiyor diyor, bu benim evimdi, devlet yıkıyor. Bu benim evimdi, evime gideyim bırakın diyor ama devlet yıkıyor ama dua et ki seni öldürmeyelim. Neredeyse şu an Nusaybin de öyle. Yarı gitmiş hep. Bunlar bizim evimizdi diyor. O garibanların, çoluk çocuğun bence ne günahı vardı? Hani sonuçta burası benim evim. İyi kötü geçiniyorum. Dokunmasın bize yeter.[...] Kaç defa ev yaptık yıkıldı. Köyde yıkıldı, Nusaybin’e gittik yine yıkıldı, köye gittik gene yıkıldı, e Nusaybin’e yine gittik, şimdi yine yıkılıyor. Sen bir ev yapana kadar ömrün gidiyor zaten. Zor bir şey.” (Sakine, 29)

Tazminat Yasası ve KDRP'den faydalanmasalar da görüşmecilerin hemen hemen hepsi köylerine dönmekle ilgili olarak benzer düşüncedelerdir. Köylerinden zorla çıkarılmaları sonucu köyde uzun süre toprağın verimsiz kalmış olması, çok büyük çaba sonucu İstanbul'a alışmaları ve ilk olarak ev almaları, çocuklarının eğitimlerinin İstanbul'da köye nazaran daha iyi olması, köydeki çatışma ortamının devam etmesi köyleriyle olan duygusal bağlarının ve eskiye özlemlerinin sürmesine rağmen geriye dönmek için nedenlerindendir.

İlk göçünü 1985 yılında Kızıltepe'ye yapan ve 8 yıl sonra köyüne tekrar dönen Şaziye, yine göç etmek durumunda kalmış ve kocasını geride bırakmıştır.

"Köye döneceğimiz zaman bir yasa çıkardılar. Dönün dediklerinde herkes döndü köyüne. Yani 8 yıl sonra köyüne gidersen git. Köyde zaten ev kalmamış, tarlalar yakılmış, bağ kalmamış, hayvan kalmamış, hiçbir şey yok. Gene bizim ihtiyarlar... Hatta biz dedik gitmeyin artık. Lanet olsun. Bizi dinlemediler. Şu kadar beyni olsa gitmezdi. Ben gitmem. Ne yapacağım orada? Gene iki buçuk yıl sonra evi yapacağım, toparlayacağım, bağımı yapacağım tekrar korucular gelecek. Bir kaç tane polis, bir kaç tane asker gelecek. Yakacak ne yapacak? Nedir teröristtir."(Şaziye, 57)

Eşi çocuğunun gözü önünde Hizbullah tarafından öldürülen Mivan, köye dönmek istese de çocukları İstanbul'da kalmak istediği için köye dönmediğini belirtmiştir. İstanbul'daki yaşı, etişim imkânları, sosyal çevreleri ve yeni kurdukları düzenleri ne olursa olsun geride bıraktıklarına göre daha güvenilir olduğu için gençlerin çoğu geri dönüşe sıcak bakmamaktadır.

"Valla ben düşünüyorum ama çocuklar gelmiyor. Büyük çocuk anne o benim aklıma geliyor ben köye gidince, ben oraya gidemem diyor. O küçüktü ve biliyor ne olduğunu. O gördü çünkü. Onun yanında öldürdüler. Hiçbiri gitmeyi düşünmüyor geri."(Mivan, 57)

Şerife politik kimliğinden dolayı defalarca gözaltına alındığını dile getirerek köyünü çok sevmesine rağmen artık arkasında huzurlu, yaşanılabilir, dönecek bir köy olmadığından dolayı İstanbul’da kaldığını belirtmiştir.

“Canım benim nasıl istemeyelim? Kim köyünü istemez, orası bizim köyümüz. Geçen sene Barış Anneleri olarak köyümüze gittim, yine beni tutukladılar. Ben ne yaptım? Bir anneyim ve barış istiyorum. Cizre’ye gelmişim, kendi ülkem, kendi vatanım, memleketim, toprağım. Bu benim ülkem. 7 saat tuttular beni. Kürdüm ve anneyim. Hem tarıyor, hem öldürüyor, hem hapse atıyor. Biz nereye gidelim? [...] Biz hiçbir yerde yaşamımızı göremiyoruz ki. Orada hapse atılıyorduk, kolay duramıyorduk. Şu an orada hiç ailemiz yok, kimse kalmadı. Nusaybin’e göç ettik orayı da taramtaram ettiler. Nereye gidelim?”(Şerife, 47)

Mardin’in Nusaybin ilçesinin Kuru Köyü’nden olan Fatma’nın geri dönmeme sebebi şiddet olaylarının bugün de devam ediyor olmasıdır. Bir evin yapılması ne kadar zor ise, onlar için evin yıkılmasını izlemek ve bunu tekrar tekrar yaşamak evi yapmaktan daha zordur. Diğer yandan zorunlu göçten sonra köyde yaşam eski halini almamış, toprak yıllarca ilgilenilmediğinden verimsizleşmiştir. Toprağın verimsizliğinin tarıma engel olması, artık hiç hayvanlarının olmaması, artık köye de yabancılaşmaları ve dönerlerse eskisi gibi üretmeyecek olmalarını bilmeleri bir diğer geri dönmeme nedenidir.

“Çok. Ben çok istiyorum. Şimdi fırsat olsa keşke ama... Huzur yok orada şimdi. Ben çok istiyorum. Orada ev yaparsam bir tane anca yaparım ama yıkılabilir işte yine. Ben masraf yapacağım, yıkılacak. O toprak daha kendine gelememi. Gübredir, fidedir... Kendine gelememi toprak. Bugün yapsak, e geçen yıl yine yıktı. Onlarca hayvan öldü.”(Fatma, 44)

Çocuklarının eğitime önem veren Sakine köye dönmek istese çocukların okulu bitene kadar İstanbul’dan ayrılmayacağını görüşmenin farklı yerlerinde tekrar tekrar dile getirmiştir.

“Vallahi köye çok dönmek istiyorum ama çocuklarımın okuması için buradayım. Bizim köyde, nasıl desem, iyi öğretmenler filan... Öğretmenler oraya gelmiyorlar. Öğretmenler korkuyorlar. Gelmiyorlar oraya fazla. Geldiği zaman bir ders var, bir ders yok. Orada hiç eğitim alamıyorsun. Şimdi benim evde köyde bir evim olsa... Köy çok güzel. Havası filan çok güzel. Gelirin hepsi köyden geliyor.”
(Sakine,29)

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Bu çalışmada İstanbul'un gecekondu mahallelerinden biri olan Kanarya Mahallesi, 1990-2000 yılları arasında zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan ve esnek çalışma saatlerinde, güvencesiz işlerde çalışarak hayatlarını sürdüren kadınların, yoksulluğa karşı geliştirdikleri kolektif stratejiler araştırılmıştır. Kent yoksulluğu, kadın yoksulluğu, kentte etnik köken⁴³ farklılıklarının sebep olduğu sosyal dışlanma hangi koşullarda sürdürülür hale gelmiş incelenmiştir. Gerek nüfus yapısı, gerek jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye her anlamda dinamik bir ülkedir. İç siyasette yaşanan ekonomik dönüşün, dünya ekonomisiyle entegre olma süreci, siyasi darbeler, silahlı çatışmalar, iç ve dış göçler büyük kentlerdeki toplumsal yaşamını sadece göç edenler için değil, kentin eski nüfusu için de farklılaştırmıştır. Zorunlu göçe ilk katılanların kente gelmesinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen, Kürt emek gücünün, özellikle kadınların ucuz emek olarak çalışmasının, sosyal ve ekonomik alanda dışlanmasının arkasında yatan dinamikler mülakat yöntemiyle araştırılmıştır. Her ne kadar araştırma grubu, bu geniş konu başlıkları için küçük ve yetersiz olsa da, görüşmelerin doygunluk noktasına ulaşması sebebiyle, yazım aşamasına geçilmiştir. Çalışmada elde edilen bulguların evrene genellenebilir olma gibi bir iddiası bulunmamakla birlikte Kanarya Mahallesi'nde yaşayan kadınlar için ortak olduğu söylenebilecek sonuçlar mevcuttur.⁴⁴

Göç edilen yeni yerleşim yerinde iş ve ev bulma gibi, kentteki ilk yaşam pratiklerinde kullanılan akraba ve hemşerilik ilişkileri için kullanılan enformel ilişki ağı göçmenler için yeni bir ilişki türü olmuştur. Kentteki temel ihtiyaçlar için yanıt olsa da bu ilişki ağıyla sosyal güvenlik mekanizması pasifleşmiş ve süreklilik kazanmıştır. Kadınların birbirlerine haber vererek buldukları ya da akrabalarıyla gittikleri düşük ücretli işler kayıtdışı çalışmayı yaygınlaştırmıştır. Ayrıca evde yapılan işlerin çalışan kadınlar tarafından da “iş” olarak görülmemesi, tanıdık

⁴⁴ Düzeltme

vasıtasıyla bulunmuş olması işverenlere karşı yasal hakların savunulamamasına neden olmuştur. Özetle yapılan işlerde yasal hakların savunulabilmesi ve çalışan kadınların hak ettikleri ücretleri alabilmesi için, işlerin bulunmasında enformel ağların dışına çıkılması ve yapılan işin kadınlar tarafından “ iş” olarak görülmesi gerekmektedir.⁴⁵

Kadınların çalışma hayatına girmesiyle özgürlükleri arasında bağlantı kuran teori Kanarya Mahallesi’ndeki kadınlar için kısmen işlemiş, kadınlar kendilerini her şeyin üstesinden gelebilecek kadar güçlü hissetmelerinin yanında evlerine hapsolmuş, kazandıkları paralar hakkında tam anlamıyla söz hakkı elde edememiş, kazançlarını eve destek olarak görüp, kendilerini hiç çalışmamış olarak nitelendirmişlerdir. Diğer yandan ev eksenli çalışıyor olmak kadınların ev içindeki görevlerini hafifletmemiş, aksine göç ve göçün sonucunda kalabalık aileleriyle aynı evde barınan bir çok kadın sayıca daha fazla insana bakmakla görevli olduğundan iş yükleri daha da ağırlaşmıştır.

Zorunlu göçün en yoğun yaşandığı yıllar olan ve “düşük yoğunluklu savaş” yılları olarak adlandırılan 1990-1995’ten sonra da Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan büyük kentlere olan göç devam etmiştir. Güneydoğu ve Doğu’dan birçok aile ya topluca ya da aile üyelerinin bir kısmı öncülük edecek şekilde göç sürecine katılmıştır. Bu sürecin bitmemesinin nedeni göç edenlerin köylerinin boşaltılmış olması, geri dönülecek evlerinin olmaması, hayvanlarının elden çıkarılmış olması ve tarım yaptıkları toprakların ıslah edilmemiş olmasıdır. Göçmenlerin memleketlerine dönmeleri anlamsızlaşmıştır çünkü geride mülkleri kalmadığı gibi genel bir yoksulluk ve istikrarsızlık hali almıştır. Bu nedenle zorunlu göçe maruz kalmayan nesillerin bile kendi bölgelerinde kalmaları sağlayacak koşulların ortadan kalkmış olması göçün devam etmesine neden olmuştur. Kürtler geldikleri kentlerin emek arzını oluşturmuşlar, emek arzı olma hali zorunlu göç sürecini de kapsamıştır. Etnik kimliklerinin bir dışlanma sebebi olması Kürtlerin

⁴⁵ Düzeltme

kentte karşılaştıkları bir unsur olup, alanda ucuz iş gücü olma, güç ilişkilerinin içine girme, mekânsal farklılaşma, sınıfsal sömürü, taşeronlaşma, emeğin esnekleşmesi, enformelleşme de kente göç ettikten sonra Kürtlerin hayatına girmiştir. Göçmen emek gücü için emek arzı olma hali bir seçim ya da tercih değil bir zorunluluktur. Emek arzı olmak yaşamak için çalışmak zorunda olmaktan öte kente tutunabilmek için söz konusu olan sömürü ilişkileri içinde yer alabilmektir.

Toplumsal eşitsizlik ve dışlanma, yani toplumsal faydalardan eşit olarak yararlanamama, sosyal devletin sekteye uğramasıyla ve neoliberal ekonomi politikaları neticesinde derinleşmiştir. Toplumsal bütünlük duygusunun çözülmesi halinde, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlardaki toplumsal eşitsizlik artmıştır. Bu eşitsiz durum, üretim ilişkilerine ve emek gücüne de yansımıştır. Görüşme yapılan bütün kadınlar kamusal alanda yaşadıkları dışlanmışlıklardan bahsetmiş, emeklerinin erkeklere göre ucuz olmasından, ev eksenli çalışmalarının emeklerini değersiz kılmasından ve ev içindeki diğer sorumluluklarının görev olarak görülmesinden yakınmışlardır.

Neoliberal ekonomi politikalarının zorunlu göçün yaşandığı yıllarla aşağı yukarı aynı döneme denk gelmesi, Kürt olma halinin kentlerde yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Köylerinde Kürt kimliklerinin farkında olsalar da, bu kimliğin ayrıştırıcı, ötekileştirici ya da aşağılayıcı bir özellik olabileceğiyle kente geldiklerinde karşılaşmışlardır. Bu şekilde Kürt kimliklerinin inşası şehirde yeniden yapılmıştır. Mülakatlar sonucu görülmüştür ki kentsel mekânda kimliği keşfetme süreci farklı düzeylerde gerçekleşse de hemen hemen bütün görüşmecilerde etnik kimlik siyasal aygıt olan devlet ve onun kurumları ile karşı karşıya kalma sonucunda şekillenmiştir.

Bu sürecin önemli bileşenlerinden biri okuldur. İdeal ideolojinin öğretildiği okullarda ulus devlet modelinin yaratmak istediği yurttaşlar yetiştirilir. Zorunlu göç sürecinde eğitimleri sürekli sekteye uğrayan kadınlar için okul ve eğitim dışlanmamak, daha iyi işlerde çalışıp saygı görmek için oldukça önemlidir. Aslında Kürt kadınlar açısından eğitim kurumları toplumdaki dikey hareketlilik için bir mekân olarak görülse de, çocuklarının okulda yaşadıkları dışlayıcı tutumlar

okulların ideal ideolojiyi yerleştirme kurumları olduğu konusundaki dűřüncelerini pekiştirmektedir. Nasıl ki yetişkinler için kente ilk geldiklerinde ev ararken, iř ararken, alışveriş yaparken Kürt kimlikleri inşa edilmişse, çocuklar için de okullarda Kürt kimlikleri inşa edilmektedir. Kültürel aktarımın asıl ögesi olan aile ile ideal ideolojinin aşıldığı eğitim kurumları arasındaki farkın büyümesi Kürtlüğün keşfedilmesinde önemli yere sahiptir. Benzer bir şekilde kentte Kürt kimliğiyle birlikte Türk kimliği de yeniden inşa edilmiştir. Görüşmeciler göçten önce köylerindeki yaşantılarını anlatırken devlet, asker, polis, özel harekât gibi kurumsal kavramlar kullanılırken, göçten sonra genellikle “devlet” ve “Türkler” kavramları göze çarpmıştır. Kentte üretim ilişkileri gibi sosyal ilişkiler de yeniden kurulmuştur.

Zorunlu göçü tecrübe edenler için şahit olunan hatta belli bir taraf olunan politik şiddet sadece devlet ve PKK arasındaki şiddet değildir. Tüm toplumsal kurumlarda ve kentte katıldıkları sosyal ağlarda karşılarına çıkan eşitsizlik ve ayrımcılık Kürtlüğün daha izole ve asi bir kimlik olarak yeniden üretilmesine neden olmuştur. Kürt kadın olma hali, eğitim durumu, fiziksel görünüş ve yaş gözetmeksizin sınıfsal bir konum kazanmıştır. Sosyal dışlanmanın kuşaklar arasında aktarılıyor olması göçü toplumsal anlamda özel bir yere koymuştur. Yani zorunlu göç belli bir tarih aralığında gerçekteşen yatay bir hareket olmaktan çıkmış, etkilerini günümüzde de sürdürmektedir. Bu sosyal hafıza, yaşanmışlıklarla birlikte kuşaklar arasında aktarılmaya devam etmektedir. Göçe neden olan tarihsel toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenler kimlik inşası ile doğrudan bağlantılıdır.

1980’li yıllarda emek göçü olarak görece “gönüllü” gerçekteşen göç, 1990’lı yıllardan itibaren, PKK’nın itici gücü ve yarattığı çatışma ortamı nedeniyle ve ekonomik nedenlerle “gönülsüz” göç haline dönmüştür. Nereye gidecekleri konusunda bir fikirleri olmadan köylerinden ayrılanlar, yerleştikleri kent merkezlerindeki yaşamlarını yine kendi imkânlarıyla düzene sokmaya çalışmıştır. Bu mekânlarda sosyal devlet imkânlarından faydalanamadıkları için akrabalık ilişkileri önem kazanmıştır. Kente gelen iki aile bir süre aynı eve paylaşmak durumunda kalmış, geniş ailelerin ev bulmaları daha da zorlaşmıştır. 1980’lerden

farklı olarak gecekondulaşmak için alanlarının olmaması, yeni gelenleri gecekondulaşmaya dönüştürmüştür.⁴⁶

Kitlesel göçler sadece göç etmek zorunda kalanlar açısından değil, göçü kabul eden kentler ve o kentte yaşayanlar için de büyük değişiklikleri ve sorunları beraberinde getirir. İstanbul da hem göçmenler hem de göç edilen mekânın sakinleri açısından sürekli olarak sorunların yaşandığı bir kenttir. İstanbul'a göç eden Kürtler karşılaştıkları eşitsiz şartlar sonucunda kentin belli bölgelerine tutanabilmişse de, o bölgeler zaman içinde Kürt emek gücünün emek arzı sunduğu mekânlar haline almıştır. Yaşanan göçler kentte geçinebilecek şekilde çalışma ile sonuçlandığı için emek göçü haline almış, Kürtler emek piyasasına en alttan güvencesiz, aşırı esnek bir şekilde dahil olmuştur. Kentte başta ekonomik olmak üzere, çok boyutlu eşitsizliğin ve sosyal dışlanmanın etkisiyle Kürtler için kent algısı da değişmiştir. Etnik olarak dışlanmışlığın yanında işsizlik, yerinden edilme, mekânsal farklılıklar sınıfsal bir itiraz olarak dile getirilmesine rağmen, tüm bu sosyal dışlanmışlığın altında yatanın kimlik kriteri olduğu düşünülmektedir. Görüşmecilerin hepsi başlarına gelenlerin Kürt oldukları için yaşandığını "*çünkü biz Kürt'üz*" diyerek ifade etmiştir.

Yoksulluğun kadınlaşması kavramı kadın hane reisliğine indirgenmese de görüşme yapılan kadınlar arasında eşi vefat edenler ya da köyde yaşayanlar çalışıyor olmalarına rağmen yardımlarla kentte yaşayabilmektedir. Eşi vefat eden Perihan ve Mivan İstanbul'a geldiklerinde ilk karşılaştıkları sorun olan barınma ihtiyacını, geçinebilmek için iş arama süreçlerini bir tanıdık aracılığıyla çözmüşlerdir. Maaşlarının yetersiz olduğu durumlarda, neredeyse her ay komşularından ya da akrabalarından gıda yardımı alarak hayatlarını idame ettirmişler. Aynı şekilde eşleri vefat etmese de İstanbul'a gelmeyi reddetmiş olan Mavi ve Şaziye büyük oranda yardımlarla geçinmektedir. Kadınların hem pazara hem de aile içi tüketime yönelik olarak enformel iş gücü piyasasında geçici, güvencesiz işlerde çalışması sosyal ağlarda dışarda kalmayı ve bu ağların sürdürülmesini kolaylaştırmıştır. Kadınların

⁴⁶ Düzeltme

yoksulluğu çalışarak belli bir standardın üzerinde gelir etmeleri ile atlatılacak bir durum olmanın dışında yeni bir yoksulluk türü türü olarak karşımıza çıkmıştır. Göçten sonra iş ve ev bulmada kullanılan enformel faaliyetler kökene dayalı bir ayrışmaya da neden olmuştur. Pek çok gecekondu mahallesinde olduğu gibi Kanarya Mahallesi'nde yaşayan göçmenler de genellikle aynı köyden göç eden, uzakta da olsa akrabalık ağları bulunan kişilerden oluşmaktadır. Bu göçmenlerin yaptıkları işler de, işleri birbirlerine öğretmeleri sonucu benzerlik taşımaktadır.

Zorunlu göç yoğun olarak 1990-2000 yılları arasında gerçekleşmişse de bu uygulamaların tekrar etmeyeceğini garanti eden bir yapısal düzenleme olmadığından henüz sona ermiş bir durum olarak değerlendirilmemelidir. Kaldı ki zorunlu göç süreci hızla emek göçü halini almış ve emek göçü olarak devam etmektedir. Bu nedenle hem zorunlu göçle hem de zorunlu göç sonrasında kente gelen Kürt emek gücü, hemen hemen aynı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁷

Kürt emek gücü sınıfsız, sınırsız, sömürsüz bir dünya talebi içindeyken mevcut düzeni değiştirmek için seçtikleri yöntem ve gördükleri çıkış yolu var olan yapıyı aşındırma üzerinedir. Diğer bir deyişle oyuna sonradan ve dezavantajlı bir şekilde dahil olanlar oyunu kuralına göre oynamaktan yana değil, kendilerini olabildiğince kısa sürede toparlamaya yönelik çalışmışlardır. Bu nedenle Kürtler için gecekondulaşma, kaçakçılık, işportacılık yapmak anı kurtarmak için yapılan bir karşı çıkıştır. Ekonomik olarak dezavantajlı konumdayken ve emek gücü olarak sömürülürken, bir işe kuralına göre girmek, vergileri göğüslemek imkânsızdır. Başvurulan yöntemler en ucuz, en hızlı, en kolay şekilde sonuç odaklı olmuştur.

⁴⁷ Düzeltme

Kaynakça

- Açıkgöz, R. (2010) **Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme**, Ocak 30, 2018 tarihinde <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423938558.pdf> adresinden alındı.
- Adıgüzel, Y. (2016) **Göç Sosyolojisi**, Ankara: Nobel Yayın.
- Akkayan, T. (1979) **Göç ve Değişme**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alpman, P. S. (2016) **Esmer Yakahlar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altuntaş, B. (2014) **Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe...**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, Ş. (2016) **1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (2014) **Fis Köyünden Kobane'ye Kürt Özgürlük Hareketi**, İstanbul: Versus Kitap.
- Aytaç, Ö. (2016) **Kent, Yoksulluk ve Sosyal Düzensizlik Potansiyeli**, Ekim 25, 2018 tarihinde <http://mukaddime.artuklu.edu.tr/download/article-file/184181> adresinden alındı
- Aytaç, S. (2006) **Sosyal Hizmetler ve Sosyal Dışlanma**, Bilim Işığında Aydınlanma Seminerleri, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Balta Paker, E. (2010) “Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye’de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası”, İ. Akça, & E. Balta Paker, **Türkiye’de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 407-432.
- Balta, E., Yüksel, M., & Acar, Y. (2014) **Geçici Köy Koruculuğu Sistemi ve "Çözüm Süreci"**, İstanbul: Süreç Araştırma Merkezi.

Başak Kültür ve
Sanat Vakfı.
(2004)

Zorunlu Göçün  ocuk ve Gençler  zerindeki Etkileri, İstanbul: Başak Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.

Bayramoğlu, S.
(2005)

Yönetişim Zihniyeti Türkiyede  st Kurullar ve Siyasi İktidarın Dönüşümü, İstanbul: İletişim Yayınları.

Beşikçi, İ. (1969)

Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar, İstanbul: Doğan Yayınları.

Beşpınar, Z.
(2017)

Projecilik ve Neoliberal  ıkmaz, İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Bı k , D., &
 zg k eler, S.
(2009)

“A Conceptional Examination of Urban Poverty: Under-Class or Ghetto Poverty?”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 56, s. 393-407.

Bilican Gökkaya,
V., & Ayan, S.
(2016)

“İ  G   ve Kentleşme Sürecinde Kadının Ekonomik Yoksunluğu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, s. 390-398.

Birleşmiş
Milletler (2018)

“Migration”, Ekim 25, 2018 tarihinde Birleşmiş Milletler İnternet Sitesi: <http://www.un.org/en/sections/issues-depth/migration/index.html> adresinden alındı.

BM Yol Gösterici
İlkeler. (1998)

“ lkesinde Yerinden Edilmiş Kişilere İlişkin Klavuz İlkeler”, Ekim 25, 2018 tarihinde http://madde14.org/index.php?title=%C3%9Cİlkesinde_Yerinden_Edilmi%C5%9F_Ki%C5%9Filere_%C4%B0li%C5%9Fkin_K%C4%B1lavuz_%C4%B0lkeler adresinden alındı.

Bora, A. (2002)

"Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?": Yoksulluk, Kadınlar ve Hane, **Yoksulluk Halleri**, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, s. 65-88.

- Boratav, K. (2010) **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2016) **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozkulak, S. (2005) “Gecekondu'dan Varoş'a: Gülsüyü Mahallesi”, **İstanbul'da Kentsel Ayrışma**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 239-366.
- Buğra, A. (2007) “Yoksulluk ve Sosyal Haklar”, Şubat 20, 2018 tarihinde Sakarya Üniversitesi: http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/53617/44562/yoksulluk_ve_sosyal_d%C4%B1s%CC%A7lanm a.pdf adresinden alındı.
- Chant, S. (2014) Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınlaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri, **Yoksulluk ve Kadın**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 34-88.
- Çağlayan, H. (2014) **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar**, İstanbul: İletilim Yayınları.
- Çağlayan, H.; Özar, Ş.; Tepe Doğan, A. (2011) **Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi**, Ankara: Ayizi Yayınları.
- Çağlayan, S. (2006) “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Güz 2006, Sayı 17, s. 67-91.
- Çakır, Ö. (2002) “Sosyal Dışlanma”, Ekim 27, 2018 tarihinde Açık Erisim: <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/5445/4.3%2520cakir.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı.
- Çamur Duyan, G. (2010) “Yoksulluğun Kadınlaşması: Altındağ Örneği”, **Aile ve Toplum**, Sayı 22, s.19-29.

- Dedeoğlu, S. (2004) "Sindrella'nın Pazara Yolculuğu" Toplumsal Cinsiyet rolleri, Aile ve Kadının İşgücüne Katılımı Üzerine Bir Deneme, **Neoliberalizmin Tahribatı 2 2000'li Yıllarda Türkiye**, İstanbul: Metis Yayınları, s. 254-274.
- Dedeoğlu, S. (2012) **Türkiye'de Tekstil Sektörü ve Kadın İşçiler: Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman Araştırması**, Ankara Ofisi: ILO.
- Demirler, D. (2007) "İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye'de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet", **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar**, s. 46-65.
- Erder, S. (1997) **Kentsel Gerilim**, Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Vakfı Yayınları.
- Friedmann, J. (2001) **Yoksulluğu Yeniden Düşünmek: Yetkilendirme ve Yurttaşlık Hakları**, Ankara: Doğu Bat Yayınları.
- Geçgin, E. (2009) "Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği", Ekim 27, 2018 tarihinde Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: <http://sobild.ankara.edu.tr/index.php/sobild/article/view/711/100> adresinden alındı.
- Giddens, A. (1998) **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göktaş, K. (2013) SHP'nin Kürt Raporu, Şubat 01, 2018 tarihinde Birikim: http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/452/shp-nin-kurt-raporu#.Wo09fLxl_IU adresinden alındı.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2006) **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**, Ankara: İsmat Matbaacılık Yayıncılık.

- Harvey, D. (2002) Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı, Şubat 01, 2018 tarihinde https://www.academia.edu/30785625/David_Harvey_S%C4%B1n%C4%B1fsal_Yap%C4%B1_ve_Mek%C3%A2nsal_Farkl%C4%B1la%C5%9Fma_Kuram%C4%B1_adresinden_alındı.
- Harvey, D. (2015) **Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru**, İstanbul: Sel Yayınları.
- Hazan, J. C. (2012) “Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler”, **Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar**, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 183-198.
- İlkkaracan, İ., & İlkkaracan, P. (1998) “1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç”, **Bilanço 98: 75 yılda Köylerden Şehirlere**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 305-322.
- Işık, O., Pınarcıoğlu, M. M. (2008) **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalkınma Merkezi. (2010) **Zorunlu Göç ve Etkileri**, Diyarbakır: Kalkınma Merkezi.
- Kaya, Y. (2014) “Türkiye Ekonomisinin Dönüşümleri Işığında Tabakalaşma”, **Türkiye'de Toplumsal Değişim**, İstanbul: Nobel, s. 67-85.
- Kaygalak, S. (2001) Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği, Ekim 25, 2018 tarihinde Praksis: <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/002-Kaygalak.pdf> adresinden alındı.
- Kaygalak, S. (2009) **Kentin Mültecileri: Neoliberalizmin Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme**, Ankara: Dipnot Yayınları.

- Keleş, R. (1996) **Türkiye'de Kent Planlamasının Sosyo-Kültürel Boyutları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Keleş, R. (1998) **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2013) “Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına”, **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, İstanbul: Metis Yayınları, s. 171-191.
- Keyder, Ç., Adaman, F. (2006) Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, Ocak 30, 2018 tarihinde http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf adresinden alındı.
- Keyman, F. (2000) "Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak", **Global Yerel Eksende Türkiye**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kılıçaslan, G. (2015) Generational differences in political mobilization among Kurdish forced migrants : The case of Istanbul's Kanarya Mahallesi, Ekim 24, 2018 tarihinde Academia Web Sitesi: https://www.academia.edu/15628276/_Generational_differences_in_political_mobilization_among_Kurdish_forced_migrants_The_case_of_Istanbul_s_Kanarya_Mahallesi_in_Gambetti_Z._and_Jongerden_J._eds_The_Kurdish_Issue_in_Turkey_A_Spatial_Perspective_Routledge_St adresinden alındı.
- Koyuncu, N. (2016) Yoksulluğun Kadınlaşması: Değişerek varlığını sürdürüyor!, Ekim 25, 2018 tarihinde <http://www.kadınlarınpostasi.com/tr/blog/yoksullugun-kadinlasmasi-degiserek-varligini-surduruyor> adresinden alındı.

Köse, A. H.,
Bahçe, S. (2009)

“Yoksulluk” Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek, Şubat 28, 2018 tarihinde <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2012/08/19-Kose-Bahce.pdf> adresinden alındı.

Köye Dönüş ve
Rehabilitasyon
Projesi. (2010)

Türkiye'de Zorunlu Göç: Hükümet Politikaları,
Van: Tesev Yayınları.

Kurban, D.,
Yeğen, M. (2012)

Adaletin Kırısında, İstanbul: Tesev Yayınları.

Kurban, D.,
Yükseker, D.,
Çelik, A. B.,
Ünal, T., Aker,
T. (2006)
Kurtuluş, H.
(2003)

"Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrasında Vatandaşlığın İnşası,
İstanbul: TESEV.

Mekânda Billurlaşan Kentsel Kimlikler: İstanbul'da Yeni Sınıfsal Kimlikler ve Mekânsal Ayırışmanın Bazı Boyutlar, Doğu- Batı Yayınları 23, s. 75-96.

Küçükırca, İ. A.
(2012)

Etnisite, Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Ekseninde Mevsimlik Kürt Tarım İşçileri, Mayıs 14, 2018 tarihinde https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/47108742/kurtarimiscileri.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1526309169&Signature=j5iyJHVpAHZcmZR%2BILDXYICQ3K4%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DEtnisite_Toplumsal_Cinsiyet adresinden alındı.

Marshall, G.
(1999)

Sosyoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mojab, S. (2005)

Devletsiz Ulusun Kadınları, Diyarbakır: Avesta.

Nüfusu Ne?
(2017)

Kanarya Mahallesi Nüfusu Yıllara Göre Dağılımı, Ekim 22, 2018 tarihinde Nüfusu Ne?: <http://www.nufusune.com/40604-istanbul->

- kucukcekmece-kanarya-mahallesi-nufusu adresinden alındı.
- Ocak, E. (2002) “Yoksulun Evi”, **Yoksulluk Halleri**, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, s. 89-115.
- Oran, B. (2000) **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Özar, Ş., Ercan, F. (2004) “Emek Piyasaları: Uyumsuzluk mu, Bütünleşme mi?”, **Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye 2**, İstanbul: Metis Yayınları, s. 191-210.
- Özbudun, S. (2014) BM, DB ve IMF'nin Dilinde Kadın Yoksulluğu, **Yoksulluk ve Kadın**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 272-289
- Robertson, R. (1999) “Globalleşme: Zaman- Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik”, **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, İstanbul: Vadi Yayınları, s. 115-142.
- Sallan Gül, S., Alican Şen, A., Kaya, E. (2014) “Toplumsal Cinsiyet Boyutundan Türkiye'de Eğitim ve Yoksulluk İlişkisi”, **Yoksulluk ve Kadın**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 163-178.
- Saraçoğlu, C. (2014) **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayar Özkan, G. (2016) Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi İçinde Kadın, Ekim 25, 2018 tarihinde <http://kadinrastirmalari.kadem.org.tr/yoksullugun-kavramsal-ercevesi-icinde-kadin/> adresinden alındı.
- SHP (1990) Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri, 18 Kasım 2016 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/957/200305499.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı.

- Smith, A. D. (2003) **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, İstanbul: Everest Yayınları.
- Şenses, F. (2004) “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?”, Kasım 18, 2016 tarihinde Economic Research Center: <https://core.ac.uk/download/pdf/7086758.pdf> adresinden alındı.
- TÜİK. (2014) Temel İstatistikler, Ekim 24, 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alındı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (1997) “İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İçtüzüğü'nün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu”, Ekim 22, 2018 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf> adresinden alındı.
- Uysal, A. (2016) “90'larla Hesaplaşmak: Bir On Yılın Siyasal ve Toplumsal Yapısını Yeniden Düşünmek”, **İsyen, Şiddet, Yas: 90'lar Türkiye'si'ne Bakmak**, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 7-18.
- Ünay, S. (2012) **Kalkınmacı Modernlik**, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2009) Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek, Şubat 20, 2018 tarihinde Çalışma Toplum: <http://calismatoplum.org/sayi21/ulutas.pdf> adresinden alındı.
- White, J. B. (1999) **Para ile Akraba Kentsel Türkiye'de Kadın Emegi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yeğen, M. (2015) **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeldan, E. (2000) Küreselleşen Türkiye Ekonomisinde Birikim ve Bölüşüm İlişkileri, Aralık 20, 2016 tarihinde Birikim Dergisi: <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2502/kuresellesen-turkiye-ekonomisinde-bolusum-ve-birikim-iliskileri#.WFhSrdKLTIIV> adresinden alındı.
- Yeldan, E. (2001) Türkiye Ekonomisi: Krizin Yapısal Dayanakları, Kasım 20, 2016 tarihinde Birikim Dergisi: <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5488/turkiye-ekonomisi-krizin-yapisal-dayanaklari#.WEbRfdKLTIU-> adresinden alındı.
- Yılmaz, A. (2014) Ateşkes ve Düşük Yoğunluklu Müzakere, Şubat 25, 2018 tarihinde Birikim: http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/1134/ateskes-ve-dusuk-yogunluklu-muzakere#.WpJ_4bxl_IU adresinden alındı.
- Yılmaz, B. (2008) Türkiye'de Sınıfıaltı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa, Şubat 23, 2018 tarihinde http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:aSaOdasH-IgJ:scholar.google.com/+t%C3%BCrkiye%27de+s%C4%B1n%C4%B1falt%C4%B1&hl=en&as_sdt=0,5 adresinden alındı.
- Yücel, H. (2016) Varoşun Üç Hali:“İç Varoş”, “Parçalanmış Varoş” ve “Bütünleşik Varoş”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, s. 53-84.
- Yükseker, D. (2012) “Kürtlerin Yerinden Edilmesinde Sosyal Dışlanma:1990'lardaki Zorla Göçün Sonuçları”, **Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar**, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 233-262.

Ek

Tablo 4: Göç Eden ve Dönenlerle İlgili Sayısal Veriler

İLLER		GÖÇ EDEN				GERİ DÖNEN				GERİ DÖNÜŞÜ UYGUN GÖRÜLEN				GERİ DÖNMEK İÇİN MÜRACAT			
		KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS	KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS	KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS	KÖY	MEZRA	HANE	NÜFUS
O H A L	D.BAKIR	90	225	7.745	50.371	7	9	323	1.820	2	0	55	449	24	59	1.895	10.505
	HAKKARİ	42	145	5.026	41.761	7	2	303	2.720	2	0	126	972	3	1	331	4.526
	ŞİİRT	81	109	4.908	31.848	3	1	136	782	25	1	0	0	27	2	995	6.006
	ŞIRNAK	105	225	9.734	71.874	5	1	198	1.016	10	3	591	3.990	10	3	633	4.365
	TUNCELİ	183	823	8.439	41.939	10	2	213	714	32	29	600	2.726	27	25	496	3.111
	VAN	16	87	1.756	13.573	2	3	118	826	2	3	118	826	4	40	820	5.740
M Ü C A V İ R	TOPLAM	517	1.614	37.608	251.366	34	18	1.291	6.096	73	36	1.490	8.963	95	130	5.170	34.253
	BATMAN	32	110	2.456	18.409	4	0	123	714	5	10	327	2.185	1	3	139	804
	BİNGÖL	41	288	3.702	24.944	6	18	280	2.442	6	15	274	1.904	2	2	69	571
	BİTLİS	88	125	4.379	30.411	21	14	790	4.636	9	14	573	3.465	11	14	422	2.161
	MARDİN	129	134	8.008	52.826	8	7	446	3.447	0	0	0	0	23	17	902	6.191
	MUŞ	13	74	1.161	9.370	5	13	856	5.658	8	24	296	2.573	8	61	355	3.712
R	TOPLAM	303	731	19.706	126.969	44	52	2.495	16.897	28	63	1.470	10.228	45	97	1.887	13.439
	EN. TOPLAM	820	2.345	57.314	378.335	78	70	3.786	22.993	101	99	2.960	19.191	140	227	7.057	47.692

Tablo 5: Cinsiyete ve Yerleşim Yerine Göre İş Bulma Süresi

İŞ BULMA SÜRESİ	CİNSİYET		YERLEŞİM YERİ		TOPLAM
	ERKEK	KADIN	KENT	KIR	
Hemen Buldu	13,2	8,4	11	9	10,6
1 Hafta İçinde	1,9	0	0,8	1,2	0,8
1 Hafta ile 1 Ay Arası	14,6	0,9	7,4	5,6	7
1 Aydan Fazla	52,6	16,9	37,7	16,6	32,8
İş Aramadı	6,8	51,5	26,6	48,4	31,7
İş Bulamadı	10,8	22,2	16,6	19,2	17,2
TOPLAM	100	100	100	100	100
Sayı	338	392	171	559	730

Tablo 6: Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Aylık Ortalama Brüt Ücret ve Yıllık Ortalama Brüt Kazanç

Cinsiyet ve eğitim durumuna göre aylık ortalama brüt ücret ve yıllık ortalama brüt kazanç							
Eğitim durumu		Aylık ortalama brüt ücret			Yıllık ortalama brüt kazanç (TL)		
Yıl		2006	2010	2014	2006	2010	2014
Toplam		1 103	1 512	2 207	14 252	19 694	27 830
	İlkokul ve altı	764	1 032	1 526	9 676	13 099	18 602
	İlköğretim ve ortaokul	760	1 026	1 514	9 640	13 043	18 476
	Lise	922	1 280	1 707	11 802	16 414	21 222
	Meslek lisesi	1 233	1 593	2 263	16 334	21 280	28 143
	Yüksekokul ve üstü	2 088	2 663	3 952	27 310	35 383	51 405
Erkek		1 107	1 510	2 215	14 316	19 683	27 775
	İlkokul ve altı	784	1 066	1 594	9 952	13 526	19 417
	İlköğretim ve ortaokul	788	1 061	1 562	9 999	13 505	19 081
	Lise	943	1 317	1 755	12 042	16 907	21 758
	Meslek lisesi	1 298	1 649	2 373	17 312	22 195	29 561
	Yüksekokul ve üstü	2 231	2 842	4 296	29 258	37 878	55 633
Kadın		1 091	1 519	2 188	14 036	19 728	27 974
	İlkokul ve altı	650	874	1 289	8 159	11 065	15 748
	İlköğretim ve ortaokul	640	870	1 318	8 064	10 949	15 981
	Lise	870	1 177	1 576	11 182	15 049	19 760
	Yüksekokul ve üstü	1 837	2 380	3 470	23 899	31 437	45 483

SORULAR

1. Nerelisiniz? Yaşınız, medeni haliniz?
 2. Hangi olay sonucu, hangi yılda göç etmeye karar verdiniz?
 3. Ailenizin bütün fertleri göçle gelebildi mi yoksa bazılarını geride bırakmak zorunda kaldınız mı? (Bütün aile/köy birarada mı göç etti?)
 4. Yanınıza hangi eşyalarınızı alabildiniz?
 5. Neden ve nasıl İstanbul'a göç ettiniz?
 6. İstanbul'a hangi tarihte geldiniz?
 7. Göç ettikten sonra ilk olarak nasıl bir yerde ikamet etiniz? (oda sayısı, kişi sayısı, içme suyu ve altyapı hizmetleri)
 8. İstanbul'un hangi semtlerinde yaşadınız? Şu an nerede yaşıyorsunuz?
 9. Göç ettikten sonra memleketinizle irtibatınız devam etti mi? Memleketinizden yardım (gıda, yiyecek vs.) alabildiniz mi?
 10. Türkçe biliyor muydunuz?
 11. Dil farklılığı nedeniyle sosyal ilişki kurmakta zorluk çektiniz mi?
 12. (gençler için) Kaçınıcı sınıfa kadar okudunuz? Okulu neden bıraktınız?
 13. Hem okula gidip hem çalıştınız mı?
 14. Göç etmeden önce çalışıyor muydunuz? Ettikten sonra ne gibi işlerden para kazandınız?
 15. Ailenizin çalışmanıza izin vermediği işler oldu mu ?
 16. Göçmen bir Kürt kadını olarak hayatınızda neler değişti, neler aynı kaldı?
- Ev dışındaki yaşamınıza ne oldu?
17. Çalıştığınız işi bulmanıza kim yardımcı oldu?
 18. Sigortanız yapıldı mı? Sosyal güvenceniz var mıydı?
 19. Kazandığınız para zorunlu ihtiyaçlarınız karşılamaya yetiyor muydu?
 20. Erkeklerle oranla çalıştığınız saat ve ücret arasında ne gibi farklar vardı? Eşit ücretle çalışabiliyor muydunuz?
 21. Kazandığınız paranın üzerinde tek başınıza söz hakkına sahip miydiniz? Tasarruf edebiliyor muydunuz ya da kişisel harcamalarınızı yapabiliyor muydunuz?

22. Ailenizin normal standartlarda bir yaşam sürebilmek için geliştirdiği yöntem ne oldu?
23. Köyde durumunuz iyi miydi? Şu anda oturduğunuz ev kendinizin mi? (Göç hiç yaşanmamış olsaydı bugün ekonomik yapıları nasıl olurdu?)
24. Zorunlu göç olmasaydı iktisadi olarak yaşamınız nasıl olurdu?
25. Zorunlu göçün neden olduğu zararlarınızı karşılayabilmek için belediyeden ya da herhangi bir dernekten, stk'dan yardım aldınız mı?
26. Zorunlu göçten kaynaklanan sorunlarınız için herhangi bir politika uygulandı mı? Haberiniz oldu mu?
27. Köye geri dönmek istediniz mi? Bunun için bir yere başvurduğunuz mu?
28. Göçten sonra Kürt kimliğiniz daha görünür ya da daha farklı oldu mu? İstanbul'da Kürt olmakla köyünüzde Kürt olmak arasındaki farklar nelerdir?